وَّالْمُحْصَنٰتُ مِنَ النِّسَآءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ۚ كِتٰبَ

۽ حرام آهن مڙسن واريون زالون مگر ڪافرن جون جيڪي توهان جي ملڪيت ۾ اچي وڃن ۷۳ هيءُ الله جو

اللّٰهِ عَلَيْكُمْ ۚ وَاُحِلَّ لَكُمْ مَّا وَرَآءَ ذٰلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوْا بِاَمْوَالِكُمْ

لکيل آهي توهان تي ۽ انهن ۷۴ کان سواءِ جيڪي رهيون اهي توهان کي حلال آهن جو پنهنجي مال جو عيوض طلب ڪيو

مُّحْصِنِيْنَ غَيْرَ مُسٰفِحِيْنَ ۭ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهٖ مِنْهُنَّ

قيد آڻيندي ۷۵ نه پاڻي ڪيرائيندي ۷۶ پوءِ جن عورتن کي نڪاح ۾ آڻڻ گهرو

فَاٰتُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ فَرِيْضَةً ۭ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْمَا تَرٰضَيْتُمْ

انهن کي سندن مقرر مهر ڏيو ۽ طئي ٿيڻ کان پوءِ جيڪڏهن توهان جي پاڻ ۾ رضامندي ٿي وڃي

بِهٖ مِنْۢ بَعْدِ الْفَرِيْضَةِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿٢٤﴾ وَمَنْ

ته ان ۾ ڪو گناه نه آهي ۷۷ بيشڪ الله علم ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ توهان

لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَّنْكِحَ الْمُحْصَنٰتِ الْمُؤْمِنٰتِ فَمِنْ

۾ بي طاقتي جي سبب جن جي نڪاح ۾ آزاد عورتون ايمان واريون نه هجن ته انهن سان نڪاح ڪري

مَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِّنْ فَتَيٰتِكُمُ الْمُؤْمِنٰتِ ۭ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيْمَانِكُمْ ۭ

جيڪي توهان جي هٿ جي ملڪيت آهن ايمان واريون ٻانهيون ۷۸ ۽ الله توهان جي ايمان کي خوب ڄاڻي ٿو

بَعْضُكُمْ مِّنْۢ بَعْضٍ ۚ فَانْكِحُوْهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوْهُنَّ

توهان هڪٻئي مان آهيو ته انهن سان نڪاح ڪريو ۷۹ سندن مالڪن جي اجازت سان ۸۰ ۽ دستور موجب انهن

اُجُوْرَهُنَّ بِالْمَعْرُوْفِ مُحْصَنٰتٍ غَيْرَ مُسٰفِحٰتٍ وَّلَا مُتَّخِذٰتِ

جا مهر انهن کي ڏيو ۸۱ قيد ۾ آنديل نه مستي ڪيندڙ ۽ نه يار بنائيندڙ ۸۲

اَخْدَانٍ ۚ فَاِذَآ اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ

جڏهن اهي قيد ۾ اچي وڃن ۸۳ پوءِ بڇڙو ڪم ڪن ته انهن تي ان سزا جو اڌ آهي

نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنٰتِ مِنَ الْعَذَابِ ۭ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ

جيڪا آزاد عورتن تي آهي ۸۴ هيءُ ۸۵ انهيءَ جي واسطي جنهن کي توهان مان زنا جو انديشو هجي

الْعَنَتَ مِنْكُمْ ۭ وَاَنْ تَصْبِرُوْا خَيْرٌ لَّكُمْ ۭ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٢٥﴾ ع

۽ صبر ڪرڻ توهان جي لاءِ ڀلو آهي ۸۶ ۽ الله بخشڻهار مهربان آهي.

منزل ١

۾ گڏ ڪرڻ به حرام فرمايو ويو ۽ ضابطو هيءُ آهي ته نڪاح ۾ ٻه اهڙيون ٻن عورتن جو گڏ ڪرڻ حرام آهي، جن مان هرهڪ کي مرد فرض ڪرڻ سان ٻي ان جي لاءِ حلال نه ٿئي. جيئن پڦي ۽ ڀائٽي، تن مان جيڪڏهن پڦي کي مرد فرض ڪيو وڃي ته چاچو ٿيو ڀائٽي ان تي حرام آهي ۽ اهڙيءَ طرح جيڪڏهن ڀائٽيءَ کي مرد فرض ڪيو وڃي ته ڀائٽيو ٿيو، پڦيءُ ان تي حرام ٿي. حُرمت ٻنهي طرفن آهي ۽ جيڪڏهن هڪ طرف کان هجي ته گڏ ڪرڻ حرام نه ٿيندو جيئن عورت ۽ ان جي مڙس جي ڇوڪري، انهن ٻنهيءَ کي گڏ ڪرڻ حلال آهي؛ ڇو ته مڙس جي ڇوڪريءَ کي مرد فرض ڪيو وڃي ته ان جي لاءِ پيءُ جي گهرواري حرام رهي ٿي مگر ٻئي طرف کان اها ڳالهه نه آهي يعني مڙس جي گهرواريءَ کي جيڪڏهن مرد فرض ڪيو وڃي ته اهو اجنبي ٿيندو ۽ ڪو رشتو ئي نه رهندو.

۷۳ گرفتار ٿي ڪري پنهنجن مڙسن کان سواءِ اهي توهان جي لاءِ فارغ ٿيڻ کان پوءِ حلال آهن جيتوڻيڪ دارالحرب ۾ انهن جا مڙس موجود هجن؛ ڇو ته اختلاف دارين جي ڪري انهن جي مڙسن کان جدا ٿي چڪي. شان نزول:- حضرت ابوسعيد خدري رضي الله تعالیٰ عنه فرمايو، اسان هڪ ڏينهن گهڻيون قيدي عورتون حاصل ڪيون، جن جا مڙس دارالحرب ۾ موجود هئا. اسان انهن سان قربت ڪرڻ بابت سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جن کان مسئلو معلوم ڪرڻ لاءِ عرض پيش ڪيو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي.

۷۴ ذڪر ڪيل محرمات.

۷۵ نڪاح سان يا ملڪ يمين سان. هن آيت مان ڪيترائي مسئلا ثابت ٿيا. مسئلو:- نڪاح ۾ مهر ضروري آهي. مسئلو:- جيڪڏهن مهر مقرر نه ڪيو ويو هجي، تڏهن به واجب ٿئي ٿو. مسئلو:- مهر مال ئي ٿئي ٿو، نه خدمت ۽ تعليم وغيره ۽ جيڪي شيون مال نه آهن. مسئلو:- ايترو ٿورو جنهن کي مال نه چيو وڃي، مهر هجڻ جي صلاحيت نه ٿو رکي. حضرت جابر ۽ حضرت علي المرتضیٰ رضی الله عنهما کان روايت آهي ته مهر جو گهٽ مقدار ڏهه درهم آهن، ان کان گهٽ نه ٿو ٿي سگهي.

۷۶ هِن مان حرامڪاري مراد آهي ۽ ان تعبير ۾ تنبيه آهي ته زاني صرف شهوت راني ڪري ۽ مستي ڪيدي ٿو ۽ ان جو فعل، صحيح غرض ۽ سٺي مقصد کان خالي ٿئي ٿو، نه اولاد حاصل ڪرڻ، نه نسل ۽ نسب محفوظ رکڻ، نه پنهنجي نفس کي حرام کان بچائڻ. انهن مان ڪا ڳالهه مدِ نظر نه ٿي ٿئي. اهو پنهنجي نطفي ۽ مال کي ضايع ڪري دين ۽ دنيا جي نوٽي ۾ گرفتار ٿئي ٿو. ۷۷ تو ڙي عورت مقرر ٿيل مهر مان گهٽ ڪري يا بلڪل بخشي ڇڏي يا مرد مهر جو مقدار اڃا زياده ڪري. ۷۸ يعني مسلمانن جون ايماندار ٻانهيون، ڇو ته نڪاح پنهنجيءَ ٻانهيءَ سان نه ٿو ٿئي، سا بغير نڪاح جي ئي مالڪ جي لاءِ حلال آهي. معنيٰ هيءَ آهي ته جيڪو شخص آزاد مؤمنه سان نڪاح جي طاقت ۽ وسعت نه رکندڙ هجي، سو ايماندار ٻانهيءَ سان نڪاح ڪري. هيءَ ڳالهه عار جي نه آهي. مسئلو:- جيڪو شخص آزاد سان نڪاح جي وسعت رکندو هجي، تنهن کي به مسلمان ٻانهيءَ سان نڪاح ڪرڻ جائز آهي. هي مسئلو هن آيت ۾ ته نه آهي مگر مٿين آيت وَاُحِلَّ لَكُمْ مَّا وَرَآءَ ذٰلِكُمْ مان ثابت آهي. مسئلو:- اهڙيءَ طرح ئي ڪتابيه ٻانهيءَ سان به نڪاح جائز آهي ۽ مؤمنه سان افضل ۽ مستحب آهي، جيئن هِن آيت مان ثابت ٿيو. ۷۹ هيءَ ڪا عار جي ڳالهه نه آهي. فضيلت ايمان سان آهي، انهيءَ کي ڪافي سمجهو. ۸۰ مسئلو:- هِن مان معلوم ٿيو ته ٻانهيءَ کي پنهنجي مالڪ جي اجازت کان سواءِ نڪاح ڪرڻ جو حق نه آهي. ساڳيءَ طرح غلام کي. ۸۱ جيتوڻيڪ مالڪ اُنهن جي مهر جا مولیٰ آهن، پر ٻانهين کي ڏيڻ مولیٰ کي ئي ڏيڻ آهي؛ ڇو ته اهي پاڻ ۽ جيڪو ڪجهه انهن جي قبضي ۾ هجي، سڀ مولیٰ جي ملڪيت آهي يا هيءَ معنيٰ آهي ته اُنهن جي مالڪن جي اجازت سان اُنهن کي مهر ڏيو. ۸۲ يعني ظاهري يا ڳجهي، ڪنهن به طرح بدڪاري نه ٿيون ڪن. ۸۳ ۽ مڙسن واريون ٿي وڃن. ۸۴ جيڪي مڙسن واريون نه هجن يعني پنجاه ڪوڙا، ڇو ته آزاد جي لاءِ سؤ ڪوڙا آهن ۽ ٻانهين کي رجم نه ٿو ڪيو وڃي؛ ڇو ته اڌ وارو ٿي نه ٿو سگهي. ۸۵ ٻانهيءَ سان نڪاح ڪرڻ.

يُرِيْدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَ يَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِيْنَ مِنْ
الله چاهي ٿو ته پنهنجا احڪام توهان جي واسطي بيان ڪري ۽ توهان کي اڳين جون عادتون ٻڌائي ف٨٧ ۽
قَبْلِكُمْ وَ يَتُوْبَ عَلَيْكُمْ ؕ وَ اللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿٢٦﴾ وَ اللّٰهُ يُرِيْدُ اَنْ
۽ توهان تي پنهنجي رحمت سان رجوع فرمائي ۽ الله علم وارو ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ الله توهان تي پنهنجي رحمت سان
يَّتُوْبَ عَلَيْكُمْ ۫ وَ يُرِيْدُ الَّذِيْنَ يَتَّبِعُوْنَ الشَّهَوٰتِ اَنْ تَمِيْلُوْا
رجوع فرمائڻ چاهي ٿو، ۽ جيڪي پنهنجي مزن جي پٺيان لڳل آهن اهي گهرن ٿا ته توهان سڌي وات کان گهڻو جدا
مَيْلًا عَظِيْمًا ﴿٢٧﴾ يُرِيْدُ اللّٰهُ اَنْ يُّخَفِّفَ عَنْكُمْ ۚ وَ خُلِقَ الْاِنْسَانُ
ٿي وڃو. ف٨٨ الله چاهي ٿو ته توهان تي هلڪائي ڪري ف٨٩ ۽ انسان کي ڪمزور ناهيو
ضَعِيْفًا ﴿٢٨﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْۤا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ
ويو ف٩٠ اي ايمان وارؤ پاڻ ۾ هڪٻئي جو مال ناحق نه
بِالْبَاطِلِ اِلَّاۤ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ ۫ وَ
کائو ف٩١ مگر هي ته ڪو سودو توهان جو هڪٻئي جي رضامندي سان هجي ف٩٢ ۽
لَا تَقْتُلُوْۤا اَنْفُسَكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيْمًا ﴿٢٩﴾ وَ مَنْ
پنهنجي پاڻ کي قتل نه ڪريو ف٩٣ بيشڪ الله توهان تي مهربان آهي. ۽ جيڪو ظلم
يَّفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَّ ظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيْهِ نَارًا ؕ وَ كَانَ ذٰلِكَ
۽ زيادتي سان ايئن ڪندو ته جلدي اسان ان کي باه ۾ داخل ڪنداسين، ۽ اهو الله تي
عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرًا ﴿٣٠﴾ اِنْ تَجْتَنِبُوْا كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ
سولو آهي. جيڪڏهن بچندا رهو وڏن گناهن کان جن جي توهان کي منع آهي ف٩٤ ته توهان جا
عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَ نُدْخِلْكُمْ مُّدْخَلًا كَرِيْمًا ﴿٣١﴾ وَ لَا تَتَمَنَّوْا
ٻيا گناه ف٩٥ اسان بخشي ڇڏينداسي ۽ توهان کي عزت جي جاءِ ڏينداسي. ۽ اُن جي سڌ نه ڪيو
مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ ؕ لِلرِّجَالِ نَصِيْبٌ
جنهن سان الله توهان مان هڪڙي کي ٻئي تي فضيلت ڏني ف٩٦ مردن جي لاءِ سندن ڪمائي مان
مِّمَّا اكْتَسَبُوْا ؕ وَ لِلنِّسَآءِ نَصِيْبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ ؕ وَ سْئَلُوا اللّٰهَ
حصو آهي ۽ عورتن جي واسطي انهن جي ڪمائيءَ مان حصو ف٩٧ ۽ الله کان سندس

ف٨٦ ٻانهيءَ سان نڪاح ڪرڻ کان ڇوته ان مان اولاد مملوڪ پيدا ٿيندي.

ف٨٧ نبين ۽ صالحن جون.

ف٨٨ ۽ حرام ۾ مبتلا ٿي ڪري انهن وانگر ٿي وڃو.

ف٨٩ ۽ پنهنجي فضل سان احڪام آسان ڪري.

ف٩٠ ان کي عورتن ۽ شهوتن کان صبر ڏکيو آهي. حديث شريف ۾ آهي حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته عورتن ۾ ڀلائي نه آهي ۽ انهن جي طرفان صبر به نه ٿو ٿي سگهي. نيڪن تي اُهي غالب اچن ٿيون ۽ بڇڙا اُنهن تي غالب اچن ٿا.

ف٩١ چوري، خيانت، غصب، جُوا، وياج. جيترا به حرام طريقا آهن، سڀ ناحق آهن ۽ سڀني جي منع ٿيل آهي.

ف٩٢ اهو توهان جي لاءِ حلال آهي.

ف٩٣ اهڙا ڪم اختيار ڪري، جيڪي دنيا ۽ آخرت ۾ هلاڪت جو سبب هجن، اُن ۾ مسلمانن کي قتل ڪرڻ به اچي ويو ۽ مؤمن جو قتل پنهنجو ئي قتل آهي؛ ڇوته سمورا مؤمن هڪ نفس وانگر آهن. مسئلو:- هن آيت مان خود ڪُشيءَ جي حُرمت به ثابت ٿي ۽ نفس جي تابعداري ڪري حرام ۾ مبتلا ٿيڻ به پنهنجو پاڻ کي هلاڪ ڪرڻ آهي.

ف٩٤ ۽ جن تي سزا آئي، يعني عذاب جي ڌمڪي ڏني وئي، مثل قتل، زنا ۽ چوري وغيره جي.

ف٩٥ صغيرا گناه. مسئلو:- ڪفر ۽ شرڪ ته نه بخشيو ويندو جيڪڏهن ماڻهو انهيءَ (ڪفر ۽ شرڪ) تي مري ويو (الله جي پناه)، باقي سمورا گناه صغيرا هجن يا ڪبيرا، الله جي مشيت ۾ آهن، چاهي اُنهن تي عذاب ڪري يا معاف فرمائي.

ف٩٦ توڙي دنيا جي ڪري يا دين جي ڪري، جو پاڻ ۾ حسد ۽ بغض نه پيدا ٿئي. حسد نهايت بڇڙي صفت آهي. حسد وارو جڏهن ٻين کي سُٺي حال ۾ ڏسندو آهي ته ڏهن پنهنجي لاءِ اُن جي خواهش ڪندو آهي ۽ ان سان گڏ هي به چاهيندو آهي ته اُن جو ڀاء ان نعمت کان محروم ٿي وڃي. اهو منع ٿيل آهي. ٻانهي کي گهرجي ته الله جي تقدير تي راضي رهي. ان جنهن ٻانهي کي جيڪا فضيلت ڏني آهي توڙي دولت ۽ شاهوڪاريءَ جي يا ديني منصبن ۽ درجن جي، سا اُن جي حڪمت آهي.

شان نزول:- جڏهن ميراث جي آيت ۾ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ نازل ٿيو ۽ ميت جي ترڪي ۾ مرد جو حصو عورت کان ٻيڻو مقرر ڪيو ويو. تنهن تي مردن چيو ته اسان کي اميد آهي ته آخرت ۾ نيڪين جو ثواب به اسان کي عورتن کان ٻيڻو ملندو ۽ عورتن چيو ته اسان کي اميد آهي ته گناه جو عذاب، اسان کي مردن کان اڌ ٿيندو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ هن ۾ ٻڌايو ويو ته الله تعالیٰ جنهن کي جيڪو فضل ڏنو اهو عين حڪمت آهي. ٻانهي کي گهرجي ته اهو ان جي قضا تي راضي رهي.

ف٩٧ هر هڪ کي سندس عملن جي جزا. شان نزول:- ام المؤمنين حضرت ام سلمه رضي الله تعالیٰ عنها فرمايو ته اسان به جيڪڏهن مرد هجون ها ته جهاد ڪريون ها ۽ مردن وانگر جان فدا ڪرڻ جو وڏو ثواب حاصل ڪريون ها. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ انهن کي تسڪين ڏني وئي ته جيڪڏهن مرد جهاد سان ثواب حاصل ڪري سگهن ٿا ته پوءِ عورتون پنهنجي مڙسن جي فرمانبرداري ۽ پاڪدامنيءَ سان ثواب حاصل ڪري سگهن ٿيون.

مِنْ فَضْلِهٖ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمًا ﴿۳۲﴾ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا

فضل طلب ڪيو. بيشڪ الله سڀ ڪجھ ڄاڻي ٿو. ۽ اسان سمورن جي وا سطي

مَوَالِیَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدٰنِ وَالْاَقْرَبُوْنَ ؕ وَالَّذِیْنَ عَقَدَتْ اَیْمَانُكُمْ

مال جا مستحق بنايا آهن جيڪي ڇڏي وڃن ماءُ پيءُ ۽ قرابت وارا ۽ جن سان توهان جو قسم عهد ٿي چڪو ف۹۸

فَاٰتُوْهُمْ نَصِیْبَهُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ شَهِیْدًا ﴿۳۳﴾ اَلرِّجَالُ ع ۵ ۸ ۲

انهن کي سندن حصو ڏيو. بيشڪ هر شيءِ الله جي سامهون آهي.

قَوّٰمُوْنَ عَلَی النِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰی بَعْضٍ وَّبِمَاۤ

مرد حاڪم آهن عورتن تي ف۹۹ ان ڪري جو الله انهن مان هڪڙي کي ٻئي تي فضيلت ڏني ف۱۰۰

اَنْفَقُوْا مِنْ اَمْوَالِهِمْ ؕ فَالصّٰلِحٰتُ قٰنِتٰتٌ حٰفِظٰتٌ لِّلْغَیْبِ بِمَا

۽ ان ڪري ته مردن انهن تي پنهنجو مال خرچ ڪيو ف۱۰۱ ته نيڪ بخت عورتون ادب واريون آهن

حَفِظَ اللّٰهُ ؕ وَالّٰتِیْ تَخَافُوْنَ نُشُوْزَهُنَّ فَعِظُوْهُنَّ وَاهْجُرُوْهُنَّ

مڙس جي پٺيان حفاظت رکنديون آهن ف۱۰۲ جيئن الله حفاظت جو حڪم ڏنو ۽ توهان کي جن عورتن جي نافرماني جو

فِی الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوْهُنَّ ۚ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوْا عَلَیْهِنَّ

انديشو هجي ف۱۰۳ ته انهن کي سمجهايو ۽ انهن کان جدا سمهو ۽ انهن کي مار ف۱۰۴ پوءِ جي اهي توهان جي فرمان ۾ اچي وڃن

سَبِیْلًا ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِیًّا كَبِیْرًا ﴿۳۴﴾ وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَیْنِهِمَا

ته انهن تي زيادتي جي ڪا واٽ نه ڳوليو بيشڪ الله بلند وڏو آهي ف۱۰۵ ۽ جيڪڏهن توهان کي مڙس ۽ زال جي

فَابْعَثُوْا حَكَمًا مِّنْ اَهْلِهٖ وَحَكَمًا مِّنْ اَهْلِهَا ۚ اِنْ یُّرِیْدَاۤ

جهڳڙي جو خوف هجي ف۱۰۶ ته هڪڙو امين مڙس وارن جي طرفان موڪليو ۽ هڪڙو امين عورت وارن جي طرفان ف۱۰۷ جيڪڏهن

اِصْلَاحًا یُّوَفِّقِ اللّٰهُ بَیْنَهُمَا ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِیْمًا خَبِیْرًا ﴿۳۵﴾

اهي ٻئي صلح ڪرائڻ چاهيندا ته الله انهن ۾ موافقت پيدا ڪندو ، بيشڪ الله ڄاڻڻ وارو خبردار آهي ف۱۰۸

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوْا بِهٖ شَیْـًٔا وَّبِالْوَالِدَیْنِ اِحْسَانًا

۽ الله جي عبادت ڪريو ۽ ڪنهن کي به ان ۾ شريڪ نه ٺاهيو ف۱۰۹ ۽ ماءُ پيءُ سان ڀلائي ڪريو ف۱۱۰

وَّبِذِی الْقُرْبٰی وَالْیَتٰمٰی وَالْمَسٰكِیْنِ وَالْجَارِ ذِی الْقُرْبٰی

۽ مائٽن ف۱۱۱ ۽ يتيمن ۽ محتاجن ف۱۱۲ ۽ ويجهي پاڙي وارن

ف۹۸ هن مان عقد موالات مراد آهي. ان جي صورت هيءَ آهي ته ڪو مجهول النسب ٻئي ڪنهن کي هي چوي ته تون منهنجو مولي ٿيندين، مان مري وڃان ته پوءِ تون منهنجو وارث ٿيندين ۽ مان ڪو گناه ڪريان ته ان جي چٽي توکي ڏيڻي پوندي، ٻيو چوي مون قبول ڪيو. انهيءَ صورت ۾ هيءُ عقد صحيح ٿي وڃي ٿو ۽ قبول ڪرڻ وارو وارث بڻجي وڃي ٿو ۽ چٽي به اُن تي اچي وڃي ٿي ۽ ٻيو به انهيءَ وانگر مجهول النسب هجي ۽ ايئن ئي چوي ۽ هي به قبول ڪري ڇڏي ته پوءِ هر هڪ ، هڪ ٻئي جو وارث ۽ ان جي چٽيءَ جو ذميدار رهي ٿو. هيءُ عقد ثابت آهي. صحابه رضي الله عنهم ان جا قائل آهن.

ف۹۹ پوءِ عورتن کي اُنهن جي فرمانبرداري لازم آهي ۽ مردن کي حق آهي ته اُهي عورتن تي رعيت وانگر حڪومت ڪن ۽ اُنهن جي مصلحتن ۽ تدبيرن، ادب ۽ حفاظت جي سرانجامي ڏين.

شان نزول :- حضرت سعد بن ربيع پنهنجي گهرواري حبيبه کي ڪنهن خطا تي چپات هنئي. سندس والد تنهن کي سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ وٺي ويو ۽ سندس مڙس جي شڪايت ڪيئي ، ان باب ۾ هيءَ آيت نازل ٿي.

ف۱۰۰ يعني مردن کي عورتن تي عقل دانائي ، جهاد ۽ نبوت ، خلافت ، امامت ، آذان ، خطبو ، جماعت ، جمعو ، تڪبير تشريق قصاص ۽ حدن جي شاهدي ۽ ورثي ۾ ٻيڻي حصي ۽ ديرڪرڻ ۽ نڪاح وطلاق جي مالڪ هجڻ ۽ نسبن جي انهن ڏانهن نسبت ڪرڻ ۽ نماز ۽ روزن جي ڪامل طور تي قابل هجڻ سان ڇو ته انهن جي لاءِ ڪو اهڙو زمانو نه آهي جو نماز ۽ روزي جي قابل نه هجن ۽ ڏاڙهين ۽ پٽڪن سان فضيلت ڏني.

ف۱۰۱ مسئلو :- هن آيت مان معلوم ٿيو ته عورتن جو خرچ مردن تي واجب آهي.

ف۱۰۲ پنهنجي پاڪدامنيءَ ۽ مڙسن جي گهر ، مال ۽ انهن جي رازجي.

ف۱۰۳ انهن کي مڙس جي نافرماني ۽ ان جي تابعداري نه ڪرڻ ۽ ان جي حقن جو لحاظ نه ڪرڻ جا نتيجا سمجهايو ، جيڪي دنيا ۽ آخرت ۾ پيش اچن ٿا ۽ الله جي عذاب کان خوف ڏياريو ۽ ٻڌايو ته اسان جو توهان تي شرعًا حق آهي ۽ اسان جي تابعداري توهان تي فرض آهي. جيڪڏهن ان تي به نه مڃين.

ف۱۰۴ هلڪو ڏک . ف۱۰۵ ۽ توهان گناه ڪريو ٿا، پوءِ به اهو توهان جي دعا قبول فرمائي ٿو. پوءِ توهان جي قبضي هيٺ عورتون جيڪڏهن قصور ڪرڻ کان پوءِ معافي گهرن ته توهان کي اولى طريقي سان معاف ڪرڻ گهرجي ۽ الله جي قدرت ۽ بلنديءَ جو لحاظ رکي ظلم کان پري رهڻ گهرجي . ف۱۰۶ ۽ توهان ڏسو ته سمجهائڻ ، الڳ سمهڻ ، مارڻ ڪجھ به ڪارآمد نه ٿيو ۽ ٻنهيءَ جي نااتفاقي ختم نه ٿي. ف۱۰۷ ڇو ته مائٽ پنهنجن رشتيدارن جي گهرو حالتن کان واقف ٿيندا آهن ۽ زال مڙس جي وچ ۾ موافقت جي خواهش به رکندا آهن ۽ فريقين کي انهن تي اطمينان به ٿيندو آهي ۽ انهن سان پنهنجي دل جي ڳالھ ۾ تامل به نه ٿيندو آهي. ف۱۰۸ ڄاڻي ٿو ته زال ۽ مڙس ۾ ظالم ڪير آهي . مسئلو :- فيصلي وارن کي زال ۽ مڙس ۾ جدائي ڪري ڇڏڻ جو اختيار نه آهي. ف۱۰۹ نه جاندار کي نه بي جان کي ، نه ان جي ربوبيت ۾ نه ان جي عبادت ۾ . ف۱۱۰ ادب ۽ تعظيم سان اُنهن جي خدمت ۾ تيار رهڻ ۽ انهن تي خرچ ڪرڻ ۾ گهٽتائي نه ڪريو. مسلم شريف جي حديث آهي، سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ٽي ڀيرا فرمايو ته اُن جو نڪ مٽيءَ ۾ پريل . حضرت ابوهريره عرض گذاريو ڪنهن جو يارسول الله ! فرمايائون جنهن پنهنجا ماءُ پيءُ پوڙها لڌا يا انهن مان هڪ کي لڌائين ۽ جنتي نه ٿيو. ف۱۱۱ حديث شريف ۾ آهي ته رشتيدارن سان سهٺي سلوڪ ڪرڻ وارن جي عمر ڊگهي ۽ رزق ڪشادو ٿئي ٿو. (بخاري ۽ مسلم) ف۱۱۲ حديث شريف : سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو مان ۽ يتيم جي سرپرستيءَ وارو ايئن ٿينداسين جنت ۾ جيئن شهادت آڱر ۽ وچين آڱر (بخاري شريف). حديث :- سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته بيوه ۽ مسڪين جي امداد ۽ خبرگيري ڪرڻ وارو مجاهد في سبيل الله وانگر آهي.

وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْۢبِ وَابْنِ السَّبِيْلِ ۙ وَمَا مَلَكَتْ
۽ پري جي پاڙي وارن ف١١٣ ۽ پاسي جي ساٿي ف١١٤ ۽ مسافر ف١١٥ ۽ پنهنجي ٻانهي
اَيْمَانُكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُوْرَا ۙ ﴿٣٦﴾ الَّذِيْنَ
۽ غلام سان ف١١٦ بيشڪ الله کي چڱو نٿو لڳي ڪوئي به پاڻ پائيندڙ ۽ وڏائي ڪندڙ ف١١٧ جيڪي پاڻ
يَبْخَلُوْنَ وَيَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُوْنَ مَاۤ اٰتٰىهُمُ
بخيلي ڪن ۽ ٻين کي بخيلي جي واسطي چون ف١١٨ ۽ الله انهن کي جيڪي پنهنجي
اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ ؕ وَاَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابًا مُّهِيْنًا ۚ ﴿٣٧﴾ وَ
فضل سان ڏنو آهي ان کي لڪائين ف١١٩ ۽ ڪافرن جي واسطي اسان ذلت جو عذاب تيار ڪري رکيو آهي.
الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ رِئَآءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ
۽ جيڪي پنهنجو مال ماڻهن کي ڏيکارڻ جي واسطي خرچ ڪندا آهن ف١٢٠ ۽ ايمان نٿا آڻين
وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ؕ وَمَنْ يَّكُنِ الشَّيْطٰنُ لَهٗ قَرِيْنًا فَسَآءَ قَرِيْنًا ﴿٣٨﴾
الله تي ۽ نه قيامت تي ۽ جنهن جو ساٿي شيطان ٿيو ف١٢١ ته ڪهڙو نه
وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوْا مِمَّا
بڇڙو ساٿي آهي. ۽ انهن جو ڪهڙو نقصان ٿئي ها جيڪڏهن ايمان آڻين ها الله ۽ قيامت جي ڏينهن تي
رَزَقَهُمُ اللّٰهُ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيْمًا ﴿٣٩﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ
۽ الله جي ڏنيءَ مان ان جي واٽ ۾ خرچ ڪن ها ف١٢٢ ۽ الله انهن کي ڄاڻي ٿو، بيشڪ الله
مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ۚ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُّضٰعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ
ذري برابر به ظلم نه فرمائيندو آهي ۽ جيڪڏهن ڪا چڱائي هجي ته اها ٻيڻي ڪندو آهي ۽ پنهنجي
لَّدُنْهُ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿٤٠﴾ فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيْدٍ
طرف کان وڏو ثواب ڏيندو آهي. پوءِ ڪيئن هوندو جڏهن اسان هر امت مان هڪڙو شاهد آڻينداسين. ف١٢٣
وَّجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰۤؤُلَآءِ شَهِيْدًا ؕ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَّوَدُّ الَّذِيْنَ
۽ توکي انهن سڀني تي شاهد ۽ نگهبان ڪري آڻيون ف١٢٤ انهيءَ ڏينهن تمنا ڪندا، اهي جن ڪفر ڪيو
كَفَرُوْا وَعَصَوُا الرَّسُوْلَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ ؕ وَلَا يَكْتُمُوْنَ
۽ رسول جي نافرماني ڪئي، ڪاش ڪين منجهن پوري زمين برابر ڪئي وڃي

ف١١٣ سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته جبرئيل مون کي سدائين پاڙيسرين سان احسان ڪرڻ جو تاڪيد ڪندو رهيو ان حد تائين جو گمان ٿيندو هو ته انهن کي وارث قرار ڏيندو (بخاري ۽ مسلم).

ف١١٤ يعني گهر واري يا جيڪا صحبت ۾ رهي يا سفر جو رفيق هجي يا گڏ پڙهي يا مجلس ۽ مسجد ۾ برابر ويهي.

ف١١٥ ۽ مسافر ۽ مهمان. حديث: جيڪو الله ۽ قيامت جي ڏينهن تي ايمان رکي، اُن کي گهرجي ته مهمان جي عزت ڪري (بخاري ۽ مسلم).

ف١١٦ ته اُنهن کي اُنهن جي طاقت کان وڌيڪ تڪليف نه ڏيو ۽ سخت ڪلامي نه ڪريو ۽ کاڌو ۽ ڪپڙو ضرورت مطابق ڏيو. حديث: رسول اڪرم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته بدخلق جنت ۾ داخل نه ٿيندو (ترمذي شريف).

ف١١٧ تڪبر ڪارا پاڻ پائيندڙ، جيڪي رشتيدارن ۽ پاڙيسرين کي ذليل سمجهن.

ف١١٨ بخل هيءَ آهي ته پاڻ کائي، ٻين کي نه ڏئي. بخيلي هيءَ آهي ته نه کائي، نه کارائي، سخا هيءَ آهي ته پاڻ به کائي ۽ ٻين کي به کارائي، جود هيءُ آهي ته پاڻ نه کائي ۽ ٻين کي کارائي.

شان نزول:- هيءَ آيت يهودين جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي صفت بيان ڪرڻ ۾ بخل ڪندا هئا ۽ لڪائيندا هئا.

مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته علم کي لڪائڻ مذموم آهي.

ف١١٩ حديث شريف ۾ آهي ته الله تعالیٰ کي پسند آهي ته ٻانهي تي ان جي نعمت ظاهر ٿئي.

مسئلو:- الله جي نعمت جو اظهار سچائيءَ سان هجي ته اهو به شڪر آهي ۽ ان ڪري ماڻهو کي پنهنجي حيثيت مطابق جائز لباس ۾ بهتر لباس ڍڪڻ مستحب آهي.

ف١٢٠ بخيلي کان پوءِ بيجا خرچ ڪرڻ جي برائي بيان ڪئي وڃي ٿي ته جيڪي ماڻهو فقط نمائش ۽ ناليءَ جي واسطي خرچ ڪن ٿا ۽ الله جي رضا سندن مقصد نه آهي، جيئن مشرڪ ۽ منافق، اهي به انهن جي حڪم ۾ آهن جن جو حڪم مٿي گذري ويو.

ف١٢١ دنيا ۽ آخرت ۾. دنيا ۾ ته هن طرح ته اهو شيطاني ڪم ڪري ان کي خوش ڪندو رهيو ۽ آخرت ۾ هن طرح ته هر ڪافر هڪ شيطان سان گڏ باهه جي زنجير ۾ جڪڙيل هوندو. (خازن). ف١٢٢ ان ۾ سراسر سندن ئي نفعو هو. ف١٢٣ ان نبي کي ۽ اهو پنهنجي امت جي ايمان، ڪفر، نفاق ۽ سمورن ڪمن جي شاهدي ڏي: ڇو ته نبي سڀ ڪورا پنهنجي امت جي عملن کان باخبر هوندا آهن. ف١٢٤ جو توهان نبين جا نبي آهيو ۽ سمورا جهان وارا توهان جي امت.

اللّٰهَ حَدِيْثًا ﴿٤٢﴾ ع يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ
لڪائي نہ سگھندا. ف١٣٥ اي ايمان وارؤ نشي جي حالت ۾ نماز کي ويجھا نہ
سُكٰرٰى حَتّٰى تَعْلَمُوْا مَا تَقُوْلُوْنَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِىْ
وڃو ف١٣٦ جيستائين جو ايترو هوش نہ هجيوَ جو سمجھو جيڪي چئو ۽ نہ ناپاڪائي جي حالت ۾ بغير غسل جي مگر
سَبِيْلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوْا ؕ وَاِنْ كُنْتُمْ مَّرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ
مسافريءَ ۾ ف١٢٧ ۽ جيڪڏهن توهان بيمار هجو ف١٢٨ يا سفر ۾ يا توهان مان ڪو
اَوْ جَآءَ اَحَدٌ مِّنْكُمْ مِّنَ الْغَآئِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ فَلَمْ
قضا حاجت کان آيو هجي ف١٢٩ يا توهان عورتن کي هٿ لاتو هجي ف١٣٠ ۽ پاڻي نہ لهو ف١٣١
تَجِدُوْا مَآءً فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوْا بِوُجُوْهِكُمْ
تہ پاڪ مٽيءَ مان تيمم ڪريو ف١٣٢ پوءِ پنهنجي منهن ۽ هٿن جي مک ڪريو ف١٣٣ بيشڪ
وَاَيْدِيْكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُوْرًا ﴿٤٣﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ
الله معاف ڪندڙ بخشيندڙ آهي. ڇا تو انهن کي نہ ڏٺو جن کي ڪتاب مان
اُوْتُوْا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتٰبِ يَشْتَرُوْنَ الضَّلٰلَةَ وَيُرِيْدُوْنَ
هڪ حصو مليو ف١٣٤ گمراهي خريدعن ٿا ف١٣٥ ۽ چاهن ٿا تہ ف١٣٦ توهان بہ رستي کان
اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيْلَ ﴿٤٤﴾ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَآئِكُمْ ؕ وَكَفٰى بِاللّٰهِ
ٿڪي وڃو ۽ الله خوب ڄاڻي ٿو توهان جي دشمنن کي ف١٣٧ ۽ الله ڪافي آهي والي ف١٣٨
وَلِيًّا ۙ وَّكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيْرًا ﴿٤٥﴾ مِنَ الَّذِيْنَ هَادُوْا يُحَرِّفُوْنَ
ڪافي آهي الله مددگار ڪجھ يهودي ڪلمن کي انهن جي جاءِ کان
الْكَلِمَ عَنْ مَّوَاضِعِهٖ وَيَقُوْلُوْنَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ
ڦيرائيندا آهن ف١٣٩ ۽ ف١٤٠ چوندا آهن اسان ٻڌو ۽ نہ مڃيو ۽ ف١٤١ ٻڌ، تون ٻڌايو
غَيْرَ مُسْمَعٍ وَّرَاعِنَا لَيًّۢا بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِى الدِّيْنِ ؕ وَلَوْ
نہ وڃين ف١٤٢ ۽ راعنا چوندا آهن ف١٤٣ زبان کي موڙ ڏيئي ف١٤٤ دين ۾ طعني جي لاءِ ف١٤٥ ۽ جيڪڏهن
اَنَّهُمْ قَالُوْا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا
اهي ف١٤٦ چون ها تہ اسان ٻڌو ۽ مڃيو ۽ حضور اسان جي ڳالھ ٻڌو ۽ حضور اسان تي نظر فرمايو تہ انهن جي واسطي

ع ٦ ٩ ٣

ف١٢٥ ڇو تہ جڏهن اهي پنهنجي خطا کان ڦرندا ۽ قسم کڻي چوندا تہ اسان مُشرڪ نہ هئاسون ۽ اسان خطا نہ ڪئي هئي تہ انهن جي واتن تي مُهر لڳائي ويندي ۽ انهن جي عضون ۽ جوارح کي ڳالهائڻ جي طاقت ڏني ويندي، اهي اُنهن جي خلاف شاهدي ڏيندا.

ف١٢٦ شانِ نزول:. حضرت عبدالرحمٰن بن عوف صحابيؓ جي هڪ جماعت جي دعوت ڪئي، ان ۾ ڪاڌي کائڻ کان پوءِ شراب پيش ڪيو ويو. ڪن پيتو، ڇو تہ ان وقت تائين شراب حرام نہ ٿيو هو. پوءِ مغرب جي نماز پڙهيائون، امام نشي ۾ قُلْ يٰٓاَيُّهَا الْكَافِرُوْنَ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُوْنَ وَاَنْتُمْ عَابِدُوْنَ مَآ اَعْبُدُ پڙهي ويو ۽ ٻنهي جاين تي "لَا" ڇڏي ويو، نشي ۾ خبر نہ پيس، ۽ معنىٰ فاسد ٿي وئي. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ اُنهن کي نشي جي حالت ۾ نماز پڙهڻ کان منع فرمايو ويو. پوءِ مسلمانن نماز جي وقتن ۾ شراب پيئڻ ڇڏي ڏنو، ان کان پوءِ شراب بلڪل حرام ڪيو ويو. مسئلو: هن مان ثابت ٿيو تہ ماڻهو نشي جي حالت ۾ ڪفر جو ڪلمو زبان تي آڻڻ سان ڪافر نہ ٿو ٿئي. اُن ڪري تہ قُلْ يٰٓاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ ۾ ٻنهي جاين ۾ لَا جو ڇڏڻ ڪفر آهي، پر اُن حالت ۾ بہ حضور جن اُن تي ڪفر جو حڪم نہ فرمايو، بلڪ قرآن پاڪ ۾ اُنهن کي يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا سان خطاب فرمايو ويو. ف١٢٧ جڏهن پاڻي نہ لهو تہ تيمم ڪريو. ف١٢٨ ۽ پاڻيءَ جو استعمال ضرر ڪندو هجي. ف١٢٩ هيءَ ڪنايہ آهي بي وضو هجڻ کان. ف١٣٠ يعني جماع ڪيائين. ف١٣١ اُن جي استعمال تي قادر نہ هجڻ توڙي پاڻي نہ هجڻ جي ڪري يا ڏور هجڻ سبب اُن جي حاصل ڪرڻ جو اوزار نہ هئڻ جي سبب يا نانگ، ڦاڙيندڙ جانور يا دشمن جي قبضي ۾ هجڻ جي ڪري. ف١٣٢ هيءَ حڪم مريضن، مسافرن، ترڙ پيل ۽ حدث وارن کي شامل آهي، جيڪي پاڻي نہ لهن يا اُن جي استعمال ڪرڻ کان عاجز هجن (مدارڪ). مسئلو:. حيض ۽ نفاس کان پاڪائي جي لاءِ بہ پاڻيءَ جي استعمال کان عاجز هجڻ جي صورت ۾ تيمم جائز آهي، جيئن حديث شريف ۾ آيو آهي. ف١٣٣ تيمم جو طريقو:. تيمم ڪرڻ وارو دل سان پاڪائي حاصل ڪرڻ جي نيت ڪري، تيمم ۾ نيت بالاجماع شرط آهي، ڇو تہ اها نص سان ثابت آهي. جيڪا شيءِ مٽيءَ جي جنس مان هجي، جيئن ڌوڙ، واري ۽ پٿر، تن سڀني مان تيمم جائز آهي توڙي پٿر غبار وارو بہ نہ هجي پر اُنهن شين جو پاڪ هجڻ شرط آهي. تيمم ۾ ٻہ ڌڪ آهن. هڪ ڀيرو هٿ مُنهن تي ڦيرايو. ٻيو ڀيرو ٻانهن تي. مسئلو:. اصل پاڪائي پاڻي سان آهي، تيمم پاڻيءَ کان عاجز ۽ پاڻي نہ ملڻ جي حالت ۾ ان جو پورو پورو قائم مقام آهي. جهڙيءَ طرح حدث پاڻيءَ سان زائل ٿئي ٿو، اهڙيءَ طرح تيمم ڪرڻ سان بہ، ايستائين جو هڪ تيمم سان گهڻائي فرض ۽ نفل پڙهي سگهجن ٿا. مسئلو:. تيمم ڪرڻ واري جي پٺيان غسل ۽ وضو ڪرڻ واري جي اقتدا صحيح آهي. شانِ نزول:. بني المصطلق جنگ ۾ جڏهن اسلام جو لشڪر رات جو هڪ بيابان ۾ پهتو تہ اتي پاڻي نہ هو ۽ صبح جو اتان ڪُوچ ڪرڻ جو ارادو هو. اتي ام المؤمنين حضرت عائشہ رضي الله تعالىٰ عنها جو هار گم ٿي ويو، ان جي تلاش جي لاءِ سرڪارِ عالم صلى الله عليه وسلم جن اتي قيام فرمايو. صبح ٿيو تہ پاڻي نہ هو. الله تعالىٰ تيمم جي آيت نازل فرمائي. اُسيد بن حُضير رضي الله تعالىٰ عنه چيو تہ اي آلِ ابوبڪر! هيءَ توهان جي پهرين ئي برڪت نہ آهي يعني توهان جي برڪت سان مسلمانن کي گهڻيون آسانيون ۽ گهڻا فائدا پهتا. پوءِ اُٺ اٿاريو ويو تہ ان جي هيٺان هار مليو. هار گم ٿيڻ ۽ سيّدِ عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نہ ٻڌائڻ ۾ گهڻيون حڪمتون آهن. حضرت صديقہ جي هار سبب قيام سندس فضيلت ۽ منزلت جو اطلاع آهي. صحابہ جي ڳولا ڪرڻ ان ۾ هدايت آهي تہ حضور جن جي بيبين سڳورين جي خدمت مؤمنن جي نيڪ بختي آهي ۽ وري تيمم جو حڪم ٿيڻ، معلوم ٿيو تہ حضور جن جي بيبين سڳورين جي خدمت جو اهڙو صلو آهي، جنهن سان قيامت تائين مسلمان فائدو حاصل ڪندا رهندا. سبحان الله! ف١٣٤ اهو هي تہ توريت مان انهن صرف حضرت موسىٰ عليه السلام جي نبوت کي سڃاتو ۽ سيّدِ عالم صلى الله عليه وسلم جن جو جيڪو ان ۾ بيان هو، اُن حصي کان اُهي محروم رهيا ۽ سندس نبوت جا انڪاري ٿي ويا. شانِ نزول:. هيءَ آيت رفاعہ بن زيد ۽ مالڪ بن وخشم يهودين جي حق ۾ نازل ٿي. اِهي ٻئي جڏهن رسولِ ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان ڳالهائيندا هئا تہ زبان ٽيڙي ڪري ڳالهائيندا هئا. ف١٣٥ حضور جن جي نبوت جو انڪار ڪري. ف١٣٦ اي مسلمانو! ف١٣٧ ۽ اُن توهان کي بہ اُنهن جي دشمنيءَ تي خبردار ڪري ڇڏيو، پوءِ جڳائي تہ اُنهن کان بچندا رهو. ف١٣٨ ۽ جنهن جو ڪارساز الله هجي ان کي ڪهڙو خوف. ف١٣٩ جيڪو توريت ۾ الله تعالىٰ سيدِ عالم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن جي تعريف ۾ فرمايا. ف١٤٠ جڏهن سيدِ عالم صلى الله عليه وسلم جن انهن کي ڪجھ حڪم فرمائيندا هئا تہ. ف١٤١ چون ٿا. ف١٤٢ هيءُ ڪلمو ٻن طرفن وارو آهي، تعريف

لَهُمْ وَاَقْوَمَ ۙ وَلٰكِنْ لَّعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْنَ اِلَّا

چڱائي ۽ سڌائي وڌيڪ هجي ها پر انهن تي ته الله لعنت ڪئي انهن جي ڪفر جي سبب يقين نه ٿا رکن مگر

قَلِيْلًا ﴿٤٦﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ اٰمِنُوْا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا

ٿورا . وَ١٤٧ اي ڪتاب وارؤ ايمان آڻيو اُن تي جو اسان لاٿو تصديق ڪندڙ ڪري وَ١٤٨ انهيءَ ڪتاب جي جيڪو

مَعَكُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ نَّطْمِسَ وُجُوْهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰٓى اَدْبَارِهَآ

توهان وٽ آهي هن کان اڳ جو اسان بگاڙي ڇڏيون ڪجهه مُنهن وَ١٤٩ پوءِ انهن کي ڦيري ڇڏيون انهن جي پٺيءَ جي

اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّآ اَصْحٰبَ السَّبْتِ ۭ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُوْلًا ﴿٤٧﴾

طرف يا انهن تي لعنت ڪريون جيئن لعنت ڪئي سين ڇنڇر وارن تي ف١٥٠ ۽ الله جو حڪم پورو ٿي رهندو آهي

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ

بيشڪ الله نه ٿو بخشي جو ساڻس ڪفر ڪيو وڃي ۽ ڪفر کان هيٺ جو ڪجهه آهي جنهن کي چاهي معاف فرمائي

يَّشَاۗءُ ۚ وَمَنْ يُّشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظِيْمًا ﴿٤٨﴾ اَلَمْ

ڇڏي وَ١٥١ ۽ جنهن خدا جو شريڪ ٺاهيو ان وڏو گناهه جو بهتان گهڙيو . ڇا ! تو انهن

تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ يُزَكُّوْنَ اَنْفُسَهُمْ ۭ بَلِ اللّٰهُ يُزَكِّيْ مَنْ يَّشَاۗءُ وَلَا

کي نه ڏٺو جيڪي پاڻ پنهنجي معتبري بيان ڪندا آهن وَ١٥٢ بلڪ الله جنهن کي گهري سٺو ڪري ۽

يُظْلَمُوْنَ فَتِيْلًا ﴿٤٩﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ ۭ وَ

انهن تي ظلم نه ٿيندو کجور جي ڏائي جي پردي برابر . وَ١٥٣ ڏس ته ڪيئن الله تي ڪوڙ ٻڌي رهيا آهن وَ١٥٤

كَفٰى بِهٖٓ اِثْمًا مُّبِيْنًا ﴿٥٠﴾ ۧ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ اُوْتُوْا نَصِيْبًا مِّنَ

۽ اهو ڪافي آهي پڌرو گناهه . ڇا! تو اهي نه ڏٺا جن کي ڪتاب جو هڪ حصو

الْكِتٰبِ يُؤْمِنُوْنَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوْتِ وَيَقُوْلُوْنَ لِلَّذِيْنَ

مليو ايمان آڻن ٿا بت ۽ شيطان تي ۽ ڪافرن کي چوندا

كَفَرُوْا هٰٓؤُلَاۗءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا سَبِيْلًا ﴿٥١﴾ اُولٰۗىِٕكَ

آهن ته اهي مسلمانن کان وڌيڪ راهه تي آهن . هي آهن

الَّذِيْنَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ ۭ وَمَنْ يَّلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهٗ نَصِيْرًا ﴿٥٢﴾ ۭ

جن تي الله لعنت ڪئي ۽ جنهن تي خدا لعنت ڪري تون هرگز ان جو ڪو مددگار نه لهندين . ف١٥٥

ع ٨ ٤

۽ بُرائيءَ جا ٻئي پهلو رکي ٿو. تعريف جو پهلو هيءَ آهي ته ڪا ناپسند ڳالهه توهان جي ٻڌڻ ۾ نه اچي ۽ بُرائيءَ جو پهلو هي ته توهان کي ٻُڌڻ نصيب نه ٿئي.

١٤٣ باوجود اُن جي جو هن ڪلمي سان خطاب جي منع ڪئي وئي آهي، چوندا هوا اُنهن جي ٻوليءَ ۾ خراب معنىٰ رکي ٿو. ١٤٤ حق کان باطل جي طرف.

١٤٥ ته اهي پنهنجن ساٿين کي چوندا هئا ته اسان حضور جن جي ڳالهه ڪريون ٿا. جيڪڏهن پاڻ نبي هجن ها ته اُن کي ڄاڻي وٺن ها . الله تعالىٰ انهن جي ضميرن جي پليتي کي ظاهر ڪري ڇڏيو. ١٤٦ اُنهن ڪلمن جي ڇڏي ادب وارن جي طريقي تي.

١٤٧ ايتر وته الله تعالىٰ اُنهن کي پيدا ڪيو ۽ روزي ڏني ۽ ان قدر ڪافي نه آهي جيستائين دين جي سڀني ضروري عقيدن کي نه مڃن ۽ سڀني جي تصديق نه ڪن.

١٤٨ توريت .

١٤٩ اک، نڪ، ڪن ۽ ڀرون وغيره نقشو تبديل ڪري.

١٥٠ اُنهن ٻنهي ڳالهين مان هڪ ضرور لازم آهي ۽ لعنت ته اُنهن تي اهڙي پئي جو دنيا اُنهن کي ملعون (لعنتي) چوي ٿي. هتي مفسرن جا چند قول آهن: ڪي اُن سزا جو واقع ٿيڻ دنيا ۾ ٻڌائن ٿا. ڪي چون ٿا آخرت ۾. ڪي چون ٿا ته لعنت ٿي چُڪي ۽ سزا واقع ٿي وئي. ڪي چون ٿا اڃا انتظار آهي. ڪن جو قول آهي ته اها سزا ان صورت ۾ هئي، جڏهن يهودين مان ڪو به ايمان نه آڻي ها جڏهن ته گهڻن يهودين ايمان آندو ان ڪري شرط نه لڌو ويو ۽ سزا ختم ٿي وئي. حضرت عبدالله بن سلام، جيڪو يهودين جي وڏن عالمن مان هو، اُن شام ملڪ کان واپس ايندي واٽ ۾ هيءَ آيت ٻُڌي ۽ پنهنجي گهر پهچڻ کان اڳ ۾ اسلام آڻي سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ عرض ڪيائين يارسول الله! مان خيال نه ڪندو هيس ته مان پنهنجو مُنهن ، پُٺيءَ جي طرف ڦري وڃڻ کان اڳ ۽ مُنهن جو نقشو مٽجي وڃڻ کان اڳ توهان جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي سگهندس، يعني اُن خوف کان ايمان آڻڻ ۾ جلدي ڪيم ڇو ته توريت شريف ۾ ڪيس سندس رسولِ برحق هجڻ جو يقيني علم هو، انهيءَ خوف کان حضرت ڪعب احبار، جيڪو يهودين جي عالمن ۾ وڏي منزل رکندو هو. حضرت عمر رضي الله تعالىٰ عنه کان هيءَ آيت ٻڌي مسلمان ٿي ويو.

١٥١ معنىٰ هيءَ آهي ته جيڪو ڪفر تي مُئو اُن جي بخشش نه آهي. تنهن لاءِ هميشه وارو جو عذاب آهي ۽ جنهن ڪفر نه ڪيو هجي، اهو توڙي ڪيترو ئي ڪبيرن گناهن جو مُرتڪب هجي ۽ بنا توبهه جي مري وڃي ته به ان جي لاءِ هميشه وارو عذاب نه آهي اُن جي مغفرت الله تعالىٰ جي مشيت ۾ آهي، چاهي معاف فرمائي يا ان جي گناهن تي عذاب ڪري ، پوءِ پنهنجي رحمت سان جنت ۾ داخل فرمائي. هن آيت ۾ يهودين کي ايمان جي ترغيب آهي ۽ ان تي به دلالت آهي ته يهودين تي عرفِ شريعت ۾ مُشرڪ جو اطلاق درست آهي.

١٥٢ هيءَ آيت يهودين ۽ نصرانين جي حق ۾ نازل ٿي . جيڪي پنهنجو پاڻ کي الله جا پٽ ۽ ان جا پيارا ٻُڌائيندا هئا ۽ چوندا هئا ته يهودين ۽ نصرانين کان سواءِ ڪو جنت ۾ داخل نه ٿيندو. هن آيت ۾ ٻُڌايو ويو ته انسان جو دينداري ، نيڪي ، تقوىٰ قرب ۽ مقبوليت جو دعويدار هجڻ ۽ پنهنجي واتان پنهنجي تعريف ڪرڻ ڪم نه ٿو اچي. ١٥٣ يعني بلڪل ظلم نه ٿيندو ، اهائي سزا ڏني ويندي جنهن جا اُهي حقدار هوندا. ١٥٤ پنهنجو پاڻ کي بي گناهه ۽ مقبولِ بارگاهه ٻڌائي. ١٥٥ شان نزول : هيءَ آيت ڪعب بن اشرف وغيره يهودي عالمن جي حق ۾ نازل ٿي ، جيڪي سترسوارن جي جماعت وٺي قريشن کان سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن سان جنگ ڪرڻ تي قسم وٺڻ لاءِ پهتا. قريشن اُنهن کي چيو جڏهن ته توهان ڪتابي آهيو، ان ڪري توهان سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن سان وڌيڪ قرب رکو ٿا ، اسان کي اطمينان رکون ته توهان ۾ اسان سان فريب سان نه مليا رهيا آهيو؟ جيڪڏهن اطمينان ڏيارڻ چاهيو ته اسان جي بُتن کي سجدو ڪريو سو يهودين بتن کي سجدو ڪيو پوءِ ابوسفيان چيو ته اسان نيڪ رستي تي آهيون يا محمّد مصطفىٰ (صلى الله عليه وسلم). ڪعب بن اشرف چيو توهان نيڪ رستي تي آهيو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ الله تعالىٰ اُنهن تي لعنت فرمائي، جو اُنهن حضور انور جن جي دشمنيءَ ۾ مُشرڪن جي بتن کي به پوڄيو ۽ سجدو ڪيو.

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

ڇا ملڪ ۾ انهن جو ڪجھ حصو آهي وٽ ١٥٦ ايئن هجي ته ماڻهن کي تر برابر به نه ڏين.

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۖ فَقَدْ

يا ماڻهن سان حسد ڪندا آهن وٽ ١٥٧ ان تي جو الله انهن کي پنهنجي فضل سان ڏنو وٽ ١٥٨ پوءِ بيشڪ

آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُم مُّلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾

اسان ابراهيم جي اولاد کي ڪتاب ۽ حڪمت عطا ڪئي ۽ انهن کي وڏي بادشاهي عطا فرمائي وٽ ١٥٩

فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ ۚ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

پوءِ انهن مان ڪنهن ان تي ايمان آندو وٽ ١٦٠ ۽ ڪنهن ان کان منهن موڙيو وٽ ١٦١ ۽ دوزخ ڪافي آهي جيئي

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا ۖ كُلَّمَا نَضِجَتْ

هٿندڙ باهه وٽ ١٦٢ بيشڪ جن اسان جي آيتن جو انڪار ڪيو جلدي اسان انهن کي باهه ۾ داخل ڪنداسين. جڏهن به

جُلُودُهُم بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ ۗ إِنَّ اللَّهَ

انهن جون کلون پچي وينديون ته اسان ان کان سواءِ ٻيون کلون انهن کي مٿائي ڏينداسون جو عذاب جو مزو وٺن

كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ

بيشڪ الله غالب حڪمت وارو آهي. ۽ جن ماڻهن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيائون

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ لَّهُمْ

جلدي اسان انهن کي باغن ۾ وٺي وينداسين جن جي هيٺان نهرون جاري آهن ۽ انهن ۾ هميشه

فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ ۖ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾ إِنَّ اللَّهَ

رهندا ۽ انهن جي لاءِ اتي پاڪ ٻيبيون آهن وٽ ١٦٣ ۽ اسان انهن کي اتي داخل ڪنداسين جتي ڇانو ئي ڇانو هوندي.

يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ

وٽ ١٦٤ بيشڪ الله توهان کي حڪم ڏئي ٿو ته امانتون جن جون آهن انهن جي حوالي ڪريو وٽ ١٦٥ ۽ هي ته جڏهن

النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۚ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ ۗ إِنَّ

توهان ماڻهن ۾ فيصلو ڪريو ته انصاف سان فيصلو ڪريو وٽ ١٦٦ بيشڪ الله توهان کي ڪهڙي سٺي نصيحت فرمائي ٿو

اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ

بيشڪ الله ٻڌندڙ ۽ ڏسندڙ آهي. اي ايمان وارؤ حڪم مڃيو الله جو

منزل ١

الربع

١٥٦ يهودي چوندا هئا ته اسان ملڪ ۽ نبوت جا زياده حقدار آهيون، سو اسان عربن جي تابعداري ڪيئن ڪريون. الله تعالىٰ انهن جي هن دعوىٰ کي ڪوڙو ڪري ڇڏيو ته انهن جو ملڪ ۾ حصو ئي ڪهڙو آهي؟! بالفرض جيڪڏهن ڪجھ هجي ها ته انهن جو بخل ان درجي جو آهي ته ١٥٧ نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن ۽ ايمان وارن سان.

١٥٨ نبوت، مدد، غلبو ۽ عزت وغيره نعمتون.

١٥٩ جيئن حضرت يوسف، حضرت داؤد ۽ حضرت سليمان عليهم السلام کي ته پوءِ جيڪڏهن پنهنجي حبيب سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ڪرم ڪيائين ته ان سان ڇو سڙو ۽ حسد ڪريو ٿا.

١٦٠ جيئن حضرت عبدالله بن سلام ۽ سندس ساٿين سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آندو.

١٦١ ۽ ايمان کان محروم رهيو.

١٦٢ ان ڪري جو نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان نه آندائون.

١٦٣ جيڪي هر پليتي ۽ گندگي ۽ نفرت جي قابل شيءِ کان پاڪ آهن.

١٦٤ يعني جنت جو سايو، جنهن جي راحت ۽ آسائش، سمجھ ۽ بيان جي احاطي کان مٿانهين آهي.

١٦٥ امانتن وارن ۽ حڪامن کي، امانتون ڏيانتداريءَ سان حقدار کي ادا ڪرڻ ۽ فيصلن ۾ انصاف ڪرڻ جو حڪم ڏنائين. ڪن مفسرن جو قول آهي ته فرض به الله تعالىٰ جا امانتون آهن، انهن جي ادائي به ان حڪم ۾ داخل آهي.

١٦٦ فريقين مان اصلاً ڪنهن جي رعايت نه ٿئي. عالمن فرمايو ته حاڪم کي گهرجي ته پنجن ڳالهين ۾ فريقين سان هڪجهڙو سلوڪ ڪري:

١:- پاڻ وٽ اچڻ ۾، جيئن هڪ کي موقعو ڏيئي، ٻئي کي به ڏئي.
٢:- ويهڻ جي جاءِ ٻنهي کي هڪجهڙي ڏئي.
٣:- ٻنهي جي طرف برابر متوجه رهي.
٤:- ڳالهه ٻڌڻ ۾ هر هڪ سان هڪ ئي طريقو رکي
٥:- فيصلي ڏيڻ ۾ حق جي رعايت ڪري، جنهن جو ٻئي تي حق هجي، پورو پورو ڏياري.

حديث شريف ۾ آهي ته انصاف ڪرڻ وارن کي الله جي قرب ۾ نوري منبر عطا ٿيندا.

شان نزول:- ڪن مفسرن هن جي شان نزول ۾ هن واقعي جو ذڪر ڪيو آهي ته مڪي شريف جي فتح جي وقت سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن عثمان بن طلحه ڪعبي شريف جي خادم کان ڪعبي معظم جي ڪنجي ورتي، پوءِ جڏهن هيءَ آيت نازل ٿي ته پاڻ اها ڪنجي ان کي واپس ڏنائون ۽ فرمائون ته هاڻي هيءَ چابي سدائين توهان جي نسل ۾ ئي رهندي. ان تي عثمان بن طلحه حجبيءَ اسلام آندو. جيتوڻيڪ هيءُ واقعو توري تبديليءَ سان گهڻن محدثن ذڪر ڪيو آهي، مگر حديثن تي نظر ڪرڻ سان هي پروسي حبي قابل معلوم نه ٿو ٿئي، ڇو ته ابن عبدالله ۽ ابن منده ۽ ابن اثير جي روايتن مان معلوم ٿئي ٿو ته عثمان بن طلحه ٨ھ ۾ مديني طيبه حاضر ٿي اسلام سان مشرف ٿي چڪو هو ۽ ان مڪي جي فتح جي ڏينهن پنهنجي خوشيءَ سان ڪعبي شريف جي ڪنجي پيش ڪئي هئي. بخاري ۽ مسلم شريف جي حديثن مان اهوئي فائدو حاصل ٿئي ٿو.

وَاَطِيۡعُوا الرَّسُوۡلَ وَاُولِى الۡاَمۡرِ مِنۡكُمۡ‌ۚ فَاِنۡ تَنَازَعۡتُمۡ فِىۡ

۽ حڪم مڃيو رسول جو[١٦٧] ۽ انهن جو جيڪي توهان ۾ حڪومت وارا آهن[١٦٨] پوءِ جيڪڏهن توهان ڪنهن ڳالهه تي جهيڙو

شَىۡءٍ فَرُدُّوۡهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُوۡلِ اِنۡ كُنۡتُمۡ تُؤۡمِنُوۡنَ بِاللّٰهِ

ڪيو ته ان کي الله ۽ رسول جي حضور موٽايو جيڪڏهن الله ۽ قيامت تي

وَالۡيَوۡمِ الۡاٰخِرِ‌ ؕ ذٰلِكَ خَيۡرٌ وَّاَحۡسَنُ تَاۡوِيۡلًا ﴿٥٩﴾ اَلَمۡ تَرَ اِلَى

ايمان رکو ٿا[١٦٩] هيءَ بهتر آهي ۽ ان جو انجام سڀ کان سٺو آهي. ڇا توهان انهن کي نه

الَّذِيۡنَ يَزۡعُمُوۡنَ اَنَّهُمۡ اٰمَنُوۡا بِمَاۤ اُنۡزِلَ اِلَيۡكَ وَمَاۤ اُنۡزِلَ

ڏٺو جن جي دعوىٰ آهي ته انهن ايمان آندو ان تي جو تنهنجي طرف لٿو ۽ ان تي جو تو کان

مِنۡ قَبۡلِكَ يُرِيۡدُوۡنَ اَنۡ يَّتَحَاكَمُوۡۤا اِلَى الطَّاغُوۡتِ وَقَدۡ

اڳ ۾ لٿو پوءِ چاهن ٿا ته شيطان کي پنهنجو امين بنائين ۽ انهن کي حڪم هيو ته

اُمِرُوۡۤا اَنۡ يَّكۡفُرُوۡا بِهٖ ؕ وَيُرِيۡدُ الشَّيۡطٰنُ اَنۡ يُّضِلَّهُمۡ ضَلٰلًاۢ بَعِيۡدًا ﴿٦٠﴾

ان کي اصل نه مڃين، ۽ شيطان چاهي ٿو ته انهن کي پري ڀٽڪائي ڇڏي.[١٧٠] ۽

وَاِذَا قِيۡلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡا اِلٰى مَاۤ اَنۡزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُوۡلِ رَاَيۡتَ

جڏهن انهن کي چيو وڃي ته الله جي نازل ڪيل ڪتاب ۽ رسول جي طرف اچو ته تون ڏسندين

الۡمُنٰفِقِيۡنَ يَصُدُّوۡنَ عَنۡكَ صُدُوۡدًا ﴿٦١﴾ فَكَيۡفَ اِذَاۤ اَصَابَتۡهُمۡ

جو منافق تو کان منهن موڙي ڦري ويندا آهن. ڪيئن هوندو جڏهن انهن تي ڪا مصيبت

مُّصِيۡبَةٌ ۢ بِمَا قَدَّمَتۡ اَيۡدِيۡهِمۡ ثُمَّ جَآءُوۡكَ يَحۡلِفُوۡنَ ‌ۖ بِاللّٰهِ

پوي[١٧١] بدلي ان جي جو انهن جي هٿن اڳتي موڪليو[١٧٢] پوءِ اي محبوب توهان جي درگاهه ۾ حاضر ٿين الله جا قسم کڻندي

اِنۡ اَرَدۡنَاۤ اِلَّاۤ اِحۡسَانًا وَّتَوۡفِيۡقًا ﴿٦٢﴾ اُولٰٓـئِكَ الَّذِيۡنَ يَعۡلَمُ اللّٰهُ مَا

ته اسان جو مقصد ته ڀلائي ۽ ٺاهه ئي هو.[١٧٣] انهن جي دلين جي ڳالهه ته الله

فِىۡ قُلُوۡبِهِمۡ فَاَعۡرِضۡ عَنۡهُمۡ وَعِظۡهُمۡ وَقُلْ لَّهُمۡ فِىۡۤ اَنۡفُسِهِمۡ

ڄاڻي ٿو سو تون انهن کان چشم پوشي ڪر ۽ انهن کي سمجهائي ڇڏ ۽ انهن جي معاملي ۾ انهن کي اثر ڪندڙ

قَوۡلًاۢ بَلِيۡغًا ﴿٦٣﴾ وَمَاۤ اَرۡسَلۡنَا مِنۡ رَّسُوۡلٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذۡنِ اللّٰهِ‌ؕ

ڳالهه چئو[١٧٤]. ۽ اسان ڪو به رسول نه موڪليو مگر هن لاءِ ته الله جي حڪم سان ان جي فرمانبرداري ڪئي وڃي

[١٦٧] جو رسول جي تابعداري الله جي ئي تابعداري آهي. بخاري ۽ مسلم شريف جي حديث آهي، سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو جنهن منهنجي تابعداري ڪئي ان الله جي تابعداري ڪئي ۽ جنهن منهنجي نافرماني ڪئي ان الله جي نافرماني ڪئي.

[١٦٨] انهيءَ حديث ۾ حضور جن فرمائن ٿا ته جنهن امير جي تابعداري ڪئي، ان منهنجي تابعداري ڪئي ۽ جنهن امير جي نافرماني ڪئي، ان منهنجي نافرماني ڪئي. هن آيت مان ثابت ٿيو ته مسلمان اميرن ۽ حاڪمن جي تابعداري واجب آهي، جيستائين اهي حق تي رهن، ۽ جيڪڏهن حق جي خلاف حڪم ڪن ته پوءِ انهن جي تابعداري واجب نه آهي.

ع ٩ ٨ ٥

[١٦٩] هن آيت مان معلوم ٿيو ته احڪام ٽن قسمن جا آهن: هڪ اهي جيڪي ظاهر ڪتاب يعني قرآن مان ثابت هجن. ٻيا اهي جيڪي ظاهر حديث مان. ٽيان اهي جيڪي قرآن ۽ حديث جي طرف قياس جي طريقي سان رجوع ڪرڻ سان. اولي الامر ۾ امام، امير، بادشاهه، حاڪم ۽ قاضي سڀ داخل آهن. ڪامل خلافت ته رسالت جي زماني کان پوءِ ٽيهه سال رهي مگر ناقص خلافت، عباسي خليفن ۾ به هئي ۽ هاڻي ته امامت به نه ٿي لڌي وڃي، ڇو ته امام جي لاءِ قريشن مان هجڻ شرط آهي ۽ اها ڳالهه گهڻين جاين ۾ معدوم آهي، ليڪن سلطنت ۽ امارت باقي آهي ۽ جڏهن ته سلطان ۽ امير به اولوالامر ۾ داخل آهن، انڪري اسان تي انهن جي معروف تابعداري لازم آهي.

[١٧٠] شانِ نزول:- بشر نالي هڪ منافق جو هڪ يهوديءَ سان جهيڙو هو. يهوديءَ چيو هلو سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن وٽ هلي طيءَ ڪرايون. منافق خيال ڪيو ته حضور جن بنا رعايت جي صرف حق جو فيصلو ڪندا، تنهنڪري ان جو مطلب حاصل نه ٿيندو، انڪري ان باوجود ايمان جي دعويدار هجڻ جي، هي چيو ته ڪعب بن اشرف يهوديءَ کي فيصلي وارو بڻايون (قرآن ڪريم ۾ طاغوت مان ان ڪعب بن اشرف وٽ فيصلو ڪرڻ وڃڻ مراد آهي). يهودي ڄاڻيندو هو ته ڪعب رشوت خور آهي انڪري ان باوجود هم مذهب هجڻ جي ان وٽ فيصلو ڪرائڻ تسليم نه ڪيو. لاچار منافق کي فيصلي لاءِ سيّد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن وٽ اچڻو پيو. حضور جن جيڪو فيصلو ڏنو سو يهوديءَ جي حق ۾ ٿيو. منافق فيصلي ٻڌڻ کان پوءِ وري يهوديءَ جي پٺيان پيو، ان کي مجبور ڪري حضرت امير عمر رضى الله تعالىٰ عنه وٽ آندائين. يهودي حضرت امير عمر رضى الله تعالىٰ عنه کي عرض ڪيو ته اسان ٻنهيءَ جو معاملو سيّد عالم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن طيءِ فرمائي ڇڪا آهن. پر هي (منافق) حضور جن جي فيصلي کان راضي نه آهي ۽ توهان کان فيصلو گهري ٿو. حضرت عمر رضى الله تعالىٰ عنه فرمايو ته هائو، مان هاڻي ئي هن جو اچي فيصلو ڪريان ٿو. ايئن فرمائي گهر تشريف وٺي ويا ۽ تلوار آڻي منافق کي قتل ڪري ڇڏيائين ۽ فرمايائين ته جيڪو الله جي رسول جو فيصلو نه مڃي، ان جو مون وٽ اِهو ئي فيصلو آهي.

[١٧١] جنهن کان ڀڄڻ ۽ بچڻ جي ڪا واٽ نه هجي، جيئن بشر منافق تي پيئي، جو ان کي حضرت عمر رضى الله تعالىٰ عنه قتل ڪري ڇڏيو.

[١٧٢] ڪفر، نفاق ۽ گناهه، جيئن بشر منافق، رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي فيصلي کان منهن ڦيرائي ڪيو.

[١٧٣] ۽ اهو عذر ۽ پشيماني ڪجهه ڪم نه ٿي ڏئي، جيئن بشر منافق جي مارجي وڃڻ کان پوءِ ان جا وارث سندس خون جو بدلو طلب ڪرڻ آيا ۽ اجايون معذرتون ۽ ڳالهيون ناهڻ لڳا. الله تعالىٰ ان جي خون جو ڪو بدلو نه ڏياريو، ڇو ته اهو قتل جي ئي لائق هو.

[١٧٤] جيڪا انهن جي دل ۾ اثر ڪري وڃي.

وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ جَآءُوْكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَ
و ١٧٥ ۽ جيڪڏهن اهي پنهنجي پاڻ تي ظلم ڪن ته اي محبوب تنهنجي درگاهه ۾ حاضر ٿين پوءِ الله کان معافي گهرن ۽
اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُوْلُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَّحِيْمًا ﴿٦٤﴾ فَلَا
رسول انهن جي شفاعت فرمائي ته ضرور الله کي گهڻو توبهه قبول ڪندڙ مهربان لهندا ف ١٧٦ ته اي
وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ حَتّٰى يُحَكِّمُوْكَ فِيْمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ
محبوب تنهنجي رب جو قسم اهي مسلمان نه ٿيندا اجيستائين پنهنجي جهيڙن ۾ توکي حاڪم نه بنائن
ثُمَّ لَا يَجِدُوْا فِيْٓ اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوْا
پوءِ جو ڪجهه تون حڪم فرمائين پنهنجي دلين ۾ ان بابت رڪاوٽ نه سمجهن ۽ دل سان مڃي
تَسْلِيْمًا ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوْٓا اَنْفُسَكُمْ اَوِ
ويهن ف ١٧٨ ۽ جيڪڏهن اسان انهن تي فرض ڪيون ها ته پنهنجو پاڻ کي قتل ڪريو يا
اخْرُجُوْا مِنْ دِيَارِكُمْ مَّا فَعَلُوْهُ اِلَّا قَلِيْلٌ مِّنْهُمْ ۭ وَلَوْ اَنَّهُمْ
پنهنجو گهر ٻار ڇڏي نڪري وڃو ف ١٧٩ ته انهن مان ٿورائي ائين ڪن ها ۽ جيڪڏهن اهي
فَعَلُوْا مَا يُوْعَظُوْنَ بِهٖ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيْتًا ﴿٦٦﴾ وَّ
ڪن ها جنهن ڳالهه جي انهن کي نصيحت ڏني وڃي ٿي ف ١٨٠ ته ان ۾ انهن جو ڀلو هو ۽ ايمان تي خوب ڄمڻ.
اِذًا لَّاٰتَيْنٰهُمْ مِّنْ لَّدُنَّآ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿٦٧﴾ وَّلَهَدَيْنٰهُمْ صِرَاطًا
۽ ائين ٿئي ها ته ضرور اسان انهن کي پنهنجي طرف کان وڏو ثواب ڏيون ها. ۽ ضرور انهن کي سڌي واٽ
مُّسْتَقِيْمًا ﴿٦٨﴾ وَمَنْ يُّطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُوْلَ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِيْنَ
جي هدايت ڪريون ها. ۽ جيڪي الله ۽ سندس رسول جو حڪم مڃين ته انهن کي انهن جو ساٿ نصيب
اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِّنَ النَّبِيّٖنَ وَالصِّدِّيْقِيْنَ وَالشُّهَدَآءِ
ٿيندو جن تي الله فضل ڪيو يعني نبي ف ١٨١ ۽ صديق ف ١٨٢ ۽ شهيد ف ١٨٣
وَالصّٰلِحِيْنَ ۚ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ رَفِيْقًا ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ
۽ چڱا ماڻهو ف ١٨٤ اهي ڪهڙا نه چڱا ساٿي آهن. هي الله جو فضل
اللّٰهِ ۭ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيْمًا ﴿٧٠﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا خُذُوْا حِذْرَكُمْ
آهي ۽ الله ڪافي آهي ڄاڻڻ وارو. اي ايمان وارؤ هوشياري کان ڪم وٺو ف ١٨٥

ع ٩ ١١ ٦

منزل ١

١٧٥ جڏهن ته رسول جو موڪلڻ ئي اُن لاءِ آهي ته اُهي مطاع (جنهن جي تابعداري ڪئي وڃي) بڻايا وڃن ۽ اُنهن جي تابعداري فرض هجي، پوءِ جيڪو اُنهن جي حڪم کان راضي نه هجي، اُن رسالت کي تسليم نه ڪيو اهڙي ڪافر کي قتل ڪرڻ واجب آهي.

١٧٦ معصيت ۽ نافرماني ڪري.

١٧٧ هِن مان معلوم ٿيو ته بارگاهِ الاهيءَ ۾ رسالت مآب صلى الله عليه وسلم جن جو وسيلو ۽ سندن شفاعت ڪم جي پورائي جو ذريعو آهي. سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي وفات شريف کان پوءِ هڪ اعرابي روضي اقدس تي حاضر ٿيو ۽ روضي شريف جي مٽي مبارڪ پنهنجي مٿي ۾ وڌائين ۽ عرض ڪرڻ لڳو يارسول الله! جيڪو توهان فرمايو، اسان ٻڌو ۽ جيڪو توهان تي نازل ٿيو. اُن ۾ هيءَ آيت به آهي وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا. مان بيشڪ پنهنجي جان تي ظلم ڪيو ۽ مان توهان جي حضور ۾ الله کان پنهنجي گناهه جي بخشش گهرڻ لاءِ حاضر ٿيو آهيان ته منهنجي رب کان منهنجي گناهه جي بخشش ڪرايو. اُن تي قبر شريف مان آواز آيو تنهنجي بخشش ڪئي ويئي. هِن مان چند مسئلا معلوم ٿيا.

مسئلو:- الله تعالىٰ جي بارگاهه ۾ حاجت روائي جي عرض لاءِ ان جي مقبول ٻانهن جو وسيلو بنائڻ ڪاميابيءَ جو ذريعو آهي.

مسئلو:- قبر تي حاجت جي لاءِ وڃڻ به جَآءُوْكَ ۾ داخل ۽ خيرالقرون جو معمول آهي. مسئلو: وفات کان پوءِ الله تعالىٰ جي مقبول ٻانهن کي "يا" سان سڏ ڪرڻ جائز آهي. مسئلو:- الله تعالىٰ جا مقبول ٻانها مدد فرمائن ٿا ۽ انهن جي دعا سان حاجت پوري ٿي وڃي ٿي.

١٧٨ معنىٰ هيءَ آهي ته جيستائين توهان جي فيصلي ۽ حڪم کي دل جي سچائيءَ سان نه مڃين، مسلمان نه ٿي سگهن. سبحان الله! هِن مان رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جو شان معلوم ٿئي ٿو.

شان نزول:- ٻهاڙ مان ايندڙ پاڻي (جنهن سان باغن ۾ آب رساني ڪندا آهن تنهن) تي هڪ انصاريءَ جو حضرت زبير رضى الله عنه سان جهيڙو ٿيو، معاملو سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ پيش ڪيو ويو. حضور جن فرمايو اي زبير! تون پنهنجي باغ کي پاڻي ڏيئي پنهنجي پاڙيسريءَ جي طرف پاڻي ڇڏي ڏي. اها ڳالهه انصاريءَ کي ڳري لڳي ۽ ان جي زبان مان هيءَ ڪلمو نڪتو ته زبير توهان جو سوٽ آهي. جيتوڻيڪ فيصلي ۾ حضرت زبير کي انصاريءَ سان احسان ڪرڻ جي هدايت فرمائي ويئي هئي، پر انصاريءَ اُن جو قدر نه ڪيو ته حضور صلى الله عليه وسلم جن حضرت زبير کي حڪم ڏنو ته پنهنجي باغ کي سيراب ڪري پاڻي روڪي ڇڏ. ايستائين جو پاڻي ديوار جي پاڙ سان ٽڪري. انصاف طور ويجهڙائي وارو پاڻيءَ جو حقدار آهي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ١٧٩ جيئن بني اسرائيلن کي مصر مان نڪري وڃڻ ۽ توبهه جي لاءِ پنهنجو پاڻ کي قتل ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو هو. شان نزول:- ثابت بن قيس بن شماس کي هڪ يهوديءَ چيو ته الله تعالىٰ اسان تي پنهنجو قتل ۽ گهر ٻار ڇڏڻ فرض ڪيو هو. اسان ان کي پورو ڪيو، ثابت فرمايو ته جيڪڏهن الله اسان تي فرض ڪري ته اسان به ضرور پورو ڪريون. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ١٨٠ يعني رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي تابعداري ۽ سندن فرمانبرداريءَ جي. ١٨١ پوءِ نبين سڳورن جا مخلص فرمانبردار جنت ۾ اُنهن جي صحبت ۽ ديدار کان محروم نه ٿيندا. ١٨٢ صديق، نبين سڳورن جي سچن تابعدارن کي چوندا آهن، جيڪي اخلاص سان انهن جي واٽ تي قائم رهن، مگر هِن آيت ۾ نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جا افضل صحابه ڪرام مراد آهن، جيئن حضرت ابوبڪر صديق رضى الله تعالىٰ عنه. ١٨٣ جن الله جي واٽ ۾ جانيون ڏنيون. ١٨٤ اهي ديندار، جيڪي ٻانهن جا حق ۽ الله جا حق ٻئي ادا ڪن ۽ انهن جا احوال، اعمال، ظاهر ۽ باطن، سٺا ۽ پاڪ هجن. شان نزول:- حضرت ثوبان، سيدعالم صلى الله عليه وسلم جن سان پوري محبت رکندو هو. جدائي جو ڪيس تاب نه هو. هڪ ڏينهن ايترو قدر غمگين ۽ ڏکويل تي حاضر ٿيو، جو چهري جو رنگ تبديل ٿي ويو هو. حضور جن فرمايو اڄ رنگ ڇا جي ڪري تبديل آهي. عرض ڪيائين نه مون کي ڪا بيماري آهي، نه درد، سواءِ ان جي ته جڏهن حضور جن سامهون نه هجن ته انتها درجي جي وحشت ۽ پريشاني ٿي وڃي ٿي. جڏهن آخرت کي ياد ڪريان ٿو ته هيءُ انديشو ٿئي ٿو ته اُتي مان ڪيئن ديدار حاصل ڪري سگهندس. توهان تمام مٿانهين مقام تي هوندا. مون کي الله تعالىٰ پنهنجي رحمت سان جنت به ڏني ته پوءِ به اُن مٿانهين مقام تائين پهچ ڪٿي؟! ان تي هيءَ آيت سڳوري نازل ٿي ۽ اُن کي تسڪين ڏني ويئي ته باوجود منزلن جي فرق جي فرمانبردارن کي ڪاميابيءَ ۽ گڏ هجڻ جي نعمت سان سرفراز فرمايو ويندو. ١٨٥ دشمن جي وار کان بچو ۽ ان کي پنهنجي مٿان موقعو نه ڏيو. هڪ قول هيءُ به آهي ته هٿيار ساڻ رکو. مسئلو: هن مان معلوم ٿيو ته دشمن جي مقابلي ۾ پنهنجيءَ حفاظت جون تدبيرون جائز آهن.

فَانْفِرُوْا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوْا جَمِيْعًا ﴿٧١﴾ وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَّيُبَطِّئَنَّ ۚ
پوءِ دشمن جي طرف ٽورا ٽورا ٿي ڪري نڪرو يا گڏ نڪرو. ۽ توهان ۾ ڪو اهو آهي جو ضرور دير ڪندو ١٨٦
فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُّصِيْبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ
پوءِ جيڪڏهن توهان تي ڪا مصيبت اچي ته چوي خدا جو مون تي احسان ٿيو جو مان انهن سان حاضر
اَكُنْ مَّعَهُمْ شَهِيْدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللّٰهِ
نه هيس. ۽ جيڪڏهن توهان کي الله جو فضل ملي ١٨٧ ته
لَيَقُوْلَنَّ كَاَنْ لَّمْ تَكُنْۢ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهٗ مَوَدَّةٌ يّٰلَيْتَنِيْ كُنْتُ
ضرور چوي ١٨٨ جڻ ته توهان ۾ ۽ ان ۾ ڪا دوستي نه هئي اي ڪاش مان انهن سان
مَعَهُمْ فَاَفُوْزَ فَوْزًا عَظِيْمًا ﴿٧٣﴾ فَلْيُقَاتِلْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ
گڏ هجان ها ته وڏي مراد ماڻيان ها. پوءِ انهن کي الله جي راهه ۾ لڙڻ گهرجي. جيڪي دنيا
الَّذِيْنَ يَشْرُوْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ ؕ وَمَنْ يُّقَاتِلْ فِيْ
جي زندگي وڪڻي آخرت وٺندا آهن. ۽ جيڪو الله جي واٽ ۾
سَبِيْلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيْهِ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿٧٤﴾
لڙي پوءِ قتل ٿئي يا غالب اچي ته عنقريب اسان ان کي وڏو ثواب ڏينداسين. ۽
وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِيْنَ مِنَ
توهان کي ڇا ٿيو جو لڙائي نه ٿا ڪيو الله جي واٽ ۾ ١٨٩ ۽ ڪمزور
الرِّجَالِ وَالنِّسَآءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَآ اَخْرِجْنَا
مردن ۽ عورتن ۽ ٻارن واسطي جيڪي دعا گهري رهيا آهن ته اي اسان جا رب اسان کي هن
مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا ۚ وَاجْعَلْ لَّنَا مِنْ لَّدُنْكَ
ڳوٺ مان ڪڍ جنهن جا ماڻهو ظالم آهن ۽ اسان کي ڪو پنهنجي طرف کان حمايتي ڏي
وَلِيًّا ۚ وَّاجْعَلْ لَّنَا مِنْ لَّدُنْكَ نَصِيْرًا ﴿٧٥﴾ اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا يُقَاتِلُوْنَ
اسان کي پنهنجي طرفان ڪو مددگار عنايت ڪر. ايمان وارا الله جي راهه ۾ لڙندا آهن ١٩٠ ۽
فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۚ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا يُقَاتِلُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ الطَّاغُوْتِ
۽ ڪافر شيطان جي واٽ ۾ لڙندا آهن

١٨٦ يعني منافق.

١٨٧ توهان جي فتح ٿئي ۽ غنيمت حاصل ٿئي.

١٨٨ اهو ئي جنهن جي مقولي مان هيءَ ثابت ٿئي ٿو ته.

١٨٩ يعني جهاد فرض آهي ۽ ان جي ڇڏڻ جو توهان وٽ ڪو عذر نه آهي.

١٩٠ هن آيت ۾ مسلمانن کي جهاد جي ترغيب ڏني وئي ته جيئن اهي انهن ڪمزور مسلمانن کي ڪافرن جي ظلم جي چنبي کان ڇڏائين. جن کي مڪي مڪرم ۾ مشرڪن قيد ڪري ڇڏيو هو ۽ ڪين قسمين قسمين ايذاء ڏيئي رهيا هئا ۽ سندن عورتن ۽ ٻارن تي به بي رحمانه ظلم ڪندا هئا.

اهي ماڻهو انهن جي هٿن ۾ مجبور هئا. ان حالت ۾ اهي الله تعالیٰ کان پنهنجي ڇوٽڪاري ۽ الله جي مدد جون دعائون گهرندا هئا.

اها دعا قبول ٿي ۽ الله تعالیٰ پنهنجي حبيب صلی الله عليه وسلم جن کي انهن جو ولي ۽ مددگار ڪيو.

حضور انور صلی الله عليه وسلم جي مدد سان انهن کي مشرڪن جي هٿان ڇوٽڪارو مليو ۽ حضور جن مڪي مڪرم جي فتح حاصل ڪري انهن جي زبردست مدد فرمائي.

ع ۱۰/۶

فَقَاتِلُوْٓا اَوْلِيَآءَ الشَّيْطٰنِ ۚ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطٰنِ كَانَ ضَعِيْفًا ۝۷۶
تہ شيطان جي دوستن سان وڙهو ۱۹۱ بيشڪ شيطان جي سازش ڪمزور آهي. ۱۹۲
اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ قِيْلَ لَهُمْ كُفُّوْٓا اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ
ڇا توهان انهن کي نہ ڏٺو جن کي چيو ويو تہ پنهنجا هٿ روڪيو ۱۹۳ ۽ نماز قائم رکو
وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۚ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ
۽ زڪواة ڏيو پوءِ جڏهن انهن تي جهاد فرض ڪيو ويو ۱۹۴ تہ انهن مان ڪي
يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً ۚ وَقَالُوْا رَبَّنَا
ماڻهن کان ائين ڊڄڻ لڳا جيئن الله کان ڊڄجي يا ان کان وڌيڪ ۱۹۵ ۽ چوڻ لڳا اي اسان جا رب
لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ ۚ لَوْلَآ اَخَّرْتَنَآ اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيْبٍ ۗ قُلْ
تو اسان تي جهاد ڇو فرض ڪيو ۱۹۶ ٿوري مدت تائين اسان کي اڃا جيئرو رهڻ ڏين ها،
مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيْلٌ ۚ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقٰى ۗ وَلَا تُظْلَمُوْنَ
تون فرماءِ تہ دنيا جو نفعو ٿورو آهي ۱۹۷ ۽ پرهيزگارن جي واسطي آخرت ڀلي آهي ۽ توهان،
فَتِيْلًا ۝۷۷ اَيْنَ مَا تَكُوْنُوْا يُدْرِكْكُّمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِيْ بُرُوْجٍ
تي ڌاڳي برابر ظلم نہ ٿيندو ۱۹۸ توهان جاتي بہ هجو موت توهان کي اچي پهچندو ۱۹۹ جيتوڻيڪ
مُّشَيَّدَةٍ ۗ وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَّقُوْلُوْا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ
مضبوط قلعن ۾ هجو ۽ انهن کي ڪا ڀلائي پهچي ۲۰۰ چون هيءَ الله جي
وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَّقُوْلُوْا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِكَ ۗ قُلْ كُلٌّ
طرف کان آهي ۽ جي انهن کي ڪا برائي پهچي ۲۰۱ تہ چون هي حضور جي طرف کان آئي ۲۰۲
مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۗ فَمَالِ هٰٓؤُلَآءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُوْنَ يَفْقَهُوْنَ
تون فرماءِ سڀ الله جي طرف کان آهي ۲۰۳ انهن ماڻهن کي ڇا ٿيو جو ڪا ڳالهہ سمجهڻ
حَدِيْثًا ۝۷۸ مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ۫ وَمَآ اَصَابَكَ
جي ويجهو بہ نہ آهن. اي ٻڌندڙ تو کي جيڪا چڱائي پهچي اها الله جي طرف کان آهي ۲۰۴ ۽ جيڪا
مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِكَ ۗ وَاَرْسَلْنٰكَ لِلنَّاسِ رَسُوْلًا ۗ وَ
برائي پهچي اها تنهنجي پنهنجي طرف کان آهي ۲۰۵ ۽ اي محبوب اسان توکي سڀني ماڻهن جي واسطي رسول ڪري

۱۹۱ دين جي بلندي ۽ رضا الاهي جي لاءِ.
۱۹۲ يعني ڪافرن جو ۽ اهو الله جي مدد جي مقابلي ۾ ڪهڙي شيءِ آهي.
۱۹۳ جنگ کان.
شان نزول: مُشرڪ، مڪي شريف ۾ مسلمانن کي گهڻا ايذاء ڏيندا هئا. هجرت کان اڳ رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جي صحابہ ڪرام جي هڪ جماعت حضور جن جي خدمت اقدس ۾ عرض گذاريو تہ توهان اسان کي ڪافرن سان وڙهڻ جي اجازت ڏيو. اُنهن اسان کي گهڻو ستايو آهي ۽ گهڻا ايذاء ڏين ٿا. حضور جن فرمايو تہ انهن سان جنگ ڪرڻ کان هٿ روڪيو، نماز ۽ زڪواة، جيڪي توهان تي فرض آهن، سي ادا ڪندا رهو.
فائدو:- هن مان ثابت ٿيو تہ نماز ۽ زڪواة جهاد کان اڳ فرض ٿيون.
۱۹۴ مديني طيبہ ۾ ۽ بدر جي حاضريءَ جو حڪم ڏنو ويو.
۱۹۵ اهو طبعي خوف هو تہ انسان جي طبيعت آهي تہ موت ۽ هلاڪت کان گهبرائي ۽ ڊڄي ٿو.
۱۹۶ ان جي حڪمت ڇا آهي؟
هي سوال حڪمت جو سبب دريافت ڪرڻ جي لاءِ هو، نہ اعتراض جي طريقي سان، انهيءَ ڪري اُنهن کي ان سوال تي ملامت ۽ ڦٽڪار نہ فرمائي ويئي، بلڪ تسڪين بخش جواب عطا فرمايو ويو.
۱۹۷ زائل ۽ فاني آهي.
۱۹۸ ۽ توهان جا اجر گهٽ نہ ڪيا ويندا، پوءِ جهاد ۾ انديشو ۽ تأمل نہ ڪريو.
۱۹۹ ۽ ان کان آزادي حاصل ڪرڻ جي ڪا صورت نہ آهي ۽ جڏهن موت اڻ ٽر آهي تہ بستري تي مري وڃڻ کان خدا جي واٽ ۾ جان ڏيڻ ڀلو آهي، جو هيءَ آخرت جي سعادت جو سبب آهي.
۲۰۰ سستي ۽ گهڻي پيداوار وغيره جي.
۲۰۱ گرو ڏڪر وغيره.
۲۰۲ اهو حال منافقن جو آهي تہ جڏهن اُنهن کي ڪا سختي اڳيان اچي تہ اُن کي سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي طرف نسبت ڪن ۽ چون تہ جڏهن کان هي آيا آهن، اهڙيون ئي سختيون سامهون اچن ٿيون.
۲۰۳ مهانگائپ هجي يا سستائپ، ڏڪر هجي يا سُڪر، ڏک هجي يا آرام هجي يا تڪليف، فتح هجي يا شڪست، حقيقت ۾ سڀ الله جي طرف کان آهي. ۲۰۴ ان جو فضل ۽ رحمت آهي. ۲۰۵ جو تو اهڙن گناهن جو ارتڪاب ڪيو جو تون ان جو حقدار ٿئين. مسئلو:- هتي برائي جي نسبت ٻانهي جي طرف مجاز آهي ۽ مٿي جيڪو ذڪر ٿيو، سو حقيقت هو. ڪن مفسرن فرمايو تہ برائيءَ جي نسبت ٻانهي جي طرف ادب جي طريقي تي آهي. خلاصو هيءَ آهي تہ ٻانهو جڏهن حقيقي فاعل جي طرف نظر ڪري تہ هر شيءِ کي انهيءَ طرف جاڻي ۽ جڏهن اسباب تي نظر ڪري تہ برائين کي پنهنجي نفس جي شامت سبب کان سمجهي.

كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ﴿۷۹﴾ مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ ۚ وَ
موڪليو ف۲۰۶ ۽ الله ڪافي آهي شاهد ف۲۰۷ جنهن رسول جو حڪم مڃيو بيشڪ ان الله جو حڪم مڃيو ف۲۰۸
مَنْ تَوَلّٰى فَمَآ اَرْسَلْنٰكَ عَلَيْهِمْ حَفِيْظًا ﴿۸۰﴾ وَ يَقُوْلُوْنَ طَاعَةٌ ۡ
۽ جنهن منهن ڦيريو ف۲۰۹ ته اسان توکي انهن جي بچاءُ جي واسطي نه موڪليو آهي ۽ چوندا آهن اسان حڪم مڃيو
فَاِذَا بَرَزُوْا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ الَّذِيْ
ف۲۱۰ پوءِ جڏهن تو وٽان نڪري ويندا آهن ته انهن مان هڪڙو ٽولو جيڪو چيئي ويو هو ان جي خلاف
تَقُوْلُ ۭ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُوْنَ ۚ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى
رات جو منصوبا ٺاهي ٿو ۽ الله لکي ڇڏي ٿو ان جي رات جا منصوبا ف۲۱۱ اي محبوب! تون انهن کان چشم پوشي ڪر ۽ الله تي
اللّٰهِ ۭ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿۸۱﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُوْنَ الْقُرْاٰنَ ۭ وَلَوْ كَانَ
ڀروسو ڪر ۽ الله ڪافي آهي ڪارساز. ڇا غور نٿا ڪن قرآن ۾ ف۲۱۲ ۽ جيڪڏهن اهو خدا جي
مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوْا فِيْهِ اخْتِلَافًا كَثِيْرًا ﴿۸۲﴾ وَاِذَا جَآءَهُمْ
غير جي طرفان هجي ها ته ضرور ان ۾ گهڻو اختلاف لهن ها ف۲۱۳ ۽ جڏهن انهن وٽ ڪا
اَمْرٌ مِّنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوْا بِهٖ ۭ وَلَوْ رَدُّوْهُ اِلَى الرَّسُوْلِ
ڳالهه امن ف۲۱۴ يا خوف جي ف۲۱۵ اچي ٿي ته ان کي مشهور ڪري ويهندا آهن ف۲۱۶ ۽ جيڪڏهن ان ۾
وَاِلٰٓى اُولِي الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِيْنَ يَسْتَنْۢبِطُوْنَهٗ مِنْهُمْ ۭ
رسول ۽ پنهنجي اختيار وارن ماڻهن ف۲۱۷ جي طرف رجوع ڪن ها ف۲۱۸ ته ضرور انهن کان ان جي حقيقت جاڻي وٺن ها
وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهٗ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطٰنَ اِلَّا
هي جو بعد ۾ جاچيندا آهن ف۲۱۹ ۽ جيڪڏهن توهان تي الله جو فضل ف۲۲۰ ۽ ان جي رحمت ف۲۲۱ نه هجي ها ته ضرور توهان شيطان جي پٺيان لڳي وڃو
قَلِيْلًا ﴿۸۳﴾ فَقَاتِلْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۚ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ
ها ف۲۲۲ مگر ٿورا ف۲۲۳ پوءِ اي محبوب! الله جي راه ۾ لڙائي ڪر ف۲۲۴ توکي تڪليف نه ڏني ويندي مگر پنهنجي ذات جي ف۲۲۵
الْمُؤْمِنِيْنَ ۚ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّكُفَّ بَاْسَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ۭ وَاللّٰهُ
۽ مسلمانن کي تيار ڪر ف۲۲۶ قريب آهي جو الله ڪافرن جي سختي روڪي ڇڏي ف۲۲۷ ۽ الله جي
اَشَدُّ بَاْسًا وَّاَشَدُّ تَنْكِيْلًا ﴿۸۴﴾ مَنْ يَّشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَّكُنْ
پڪڙ سڀ کان سخت آهي ۽ ان جو عذاب سڀني کان زياده آهي. جيڪو چڱي سفارش ڪندو ف۲۲۸ ان جي واسطي

ف۲۰۶ عربي هجن يا عجمي. توهان سموري مخلوق جي لاءِ رسول بڻايا ويو ۽ سارو جهان توهان جي اُمتي ڪيو ويو. هيءُ سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي جلالتِ منصب ۽ رفعتِ منزلت جو بيان آهي.

ف۲۰۷ توهان جي عام رسالت تي، پوءِ سڀني تي توهان جي تابعداري ۽ توهان جي فرمانبرداري فرض آهي.

ف۲۰۸ شان نزول:- رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو جنهن منهنجي تابعداري ڪئي، ان الله جي تابعداري ڪئي ۽ جنهن مون سان محبت ڪئي، ان الله سان محبت ڪئي. اُن تي اڄڪلهه جي گستاخ بد دينن وانگر اُن زماني جي ڪن منافقن چيو ته محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن هي چاهين ٿا ته اسان اُنهن کي رب مڃيون، جيئن نصرانين عيسىٰ بن مريم کي رب مڃيو. اُن تي الله تعالىٰ اُنهن جي رد ۾ هيءَ آيت نازل فرمائي پنهنجي نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي ڪلام جي تصديق فرمائي ڇڏي ته بيشڪ رسول جي اطاعت، الله جي اطاعت آهي.

ف۲۰۹ ۽ توهان جي اطاعت کان مُنهن ڦيريو.

ف۲۱۰ شان نزول:- هيءَ آيت منافقن جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي حضور ۾ ايمان ۽ اطاعت شعاري جو مظاهرو ڪندا هئا ۽ چوندا هئا ته اسان حضور جن تي ايمان آندو آهي، اسان حضور جن جي تصديق ڪئي آهي، حضور جن جيڪو اسان کي حڪم فرمائن، اسان تي ان جي اطاعت لازم آهي. ف۲۱۱ اُنهن جي اعمال نامن ۾ ۽ اُن جو انهن کي بدلو ڏيندو. ف۲۱۲ ۽ اُن جي علوم ۽ حڪمتن کي نٿا ڏسن ته اُن پنهنجي فصاحت سان سموري مخلوق کي عاجز ڪري ڇڏيو آهي ۽ غيبي خبرن سان منافقن جي احوال ۽ اُنهن جي مَڪر ۽ فريب جو راز ظاهر ڪري ڇڏيو آهي ۽ اڳين پوين جو خبرون ڏنيون آهن. ف۲۱۳ ۽ ايندڙ زماني جي متعلق غيبي خبرون مطابق ٿين ها ۽ جڏهن ائين نه ٿيو ۽ قرآن پاڪ جي غيبي خبرن مطابق ايندڙ واقعا پيش ايندا رهيا پوءِ ثابت ٿيو ته يقينًا اهو ڪتاب الله جي طرف کان آهي ۽ ان جي مضمونن ۾ به پڻ هڪٻئي سان اختلاف نه آهي، اهڙيءَ طرح فصاحت ۽ بلاغت ۾ به؛ ڇو ته مخلوق جو ڪلام فصيح به هجي ته پوءِ سمورو هڪجهڙو نه ٿو ٿئي. ڪجهه بليغ ٿئي ٿو ته ڪجهه حقير ٿئي ٿو، جيئن شاعرن ۽ زبان جي ڄاڻن جي ڪلام ۾ ڏٺو وڃي ٿو ته ڪو گهڻو مزي وارو ۽ ڪو نهايت بي مزي. هي الله تعالىٰ جي ئي ڪلام جو شان آهي ته اُن جو سمورو ڪلام فصاحت ۽ بلاغت جي اعلىٰ مرتبي تي آهي.

ف۲۱۴ يعني اسلام جي فتح. ف۲۱۵ يعني مسلمانن کي شڪست جي خبر. ف۲۱۶ جيڪو فساد جو موجب ٿئي ٿو. ڇو ته مسلمانن جي فتح ۽ شهرت سان ته ڪافرن ۾ جوش پيدا ٿئي ٿو ۽ شڪست جي خبر سان مسلمانن جو حوصلو ختم ٿي وڃي ٿو. ف۲۱۷ اڪابر صحابه، جيڪي راءِ وارا ۽ بصيرت وارا آهن. ف۲۱۸ ۽ پاڻ ڪجهه دخل نه ڏين ها. ف۲۱۹ مسئلو:- مفسرن فرمايو هن آيت ۾ قياس جي جواز تي دليل آهي ۽ هي به معلوم ٿئي ٿو ته هڪ علم اهو آهي، جيڪو قرآن ۽ حديث جي استنباط ۽ قياس جي ذريعي حاصل ٿئي ٿو. مسئلو:- هيءُ به معلوم ٿيو ته ديني معاملن ۾ هر شخص کي دخل ڏيڻ جائز نه آهي جيستائين اهل هجي ان جي حوالي ڪرڻ گهرجي. ف۲۲۰ رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي بعثت. ف۲۲۱ قرآن جو نزول. ف۲۲۲ ۽ ڪفر ۽ گمراهيءَ ۾ گرفتار رهو ها. ف۲۲۳ اهي ماڻهو، جن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي بعثت ۽ قرآن جي نزول کان اڳ متاثر ٿي ايمان آندو، جيئن زيد بن عمرو بن نفيل ۽ ورقه بن نوفل ۽ قس بن ساعده. ف۲۲۴ توڙي ڪو توهان جو ساٿ ڏئي يا نه ڏئي ۽ توهان اڪيلا رهجي وڃو. ف۲۲۵ شان نزول:- بدر صغريٰ جي جنگ، جيڪا ابوسفيان سان مقرر ٿي چڪي هئي. جڏهن ان جو وقت آيو ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن اوڏانهن وڃڻ جي دعوت ڏني ماڻهن کي. ڪن کي اها ڳالهه ڳري لڳي ته پوءِ الله تعالىٰ هيءَ آيت نازل فرمائي ۽ پنهنجي حبيب صلى الله عليه وسلم جن کي حڪم ڏنو ته توهان جهاد نه ڇڏيو توڙي اڪيلا هجو ۽ الله تعالىٰ توهان جو مددگار آهي ۽ الله جو واعدو سچو آهي. اهو حڪم حاصل ڪري رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن بدر صغريٰ جي جنگ جي لاءِ روانا ٿيا ۽ صرف ستر سوار ساڻ هئا. ف۲۲۶ انهن کي جهاد جي ترغيب ڏيو ۽ بس. ف۲۲۷ ائين ئي ٿيو جو مسلمانن جي اهو ننڍڙو لشڪر ڪامياب ٿيو ۽ ڪافر اهڙا مرعوب ٿيا جو اُهي مسلمانن جي مقابلي ۾ ميدان ۾ نه اچي سگهيا. فائدو:- هن آيت مان ثابت ٿيو ته سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن بهادريءَ ۾ سڀني کان اعلىٰ آهن، جو ڪين اڪيلو ڪافرن جي مقابلي ۾ تشريف وٺي وڃڻ جو حڪم ٿيو ۽ پاڻ آماده ٿي ويا. ف۲۲۸ ڪنهن کان ڪنهن جي، ته ان کي نفعو پهچائي يا ڪنهن مصيبت ۽ تڪليف کان ڇوٽڪارو ڏياري ۽ هجي اهو شريعت جي موافق ته.

لَّهٗ نَصِيْبٌ مِّنْهَا ۚ وَمَنْ يَّشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَّكُنْ لَّهٗ كِفْلٌ
ان مان حصو آهي ۲۲۹ ۽ جنهن بُري سفارش ڪئي ان جي واسطي ان مان حصو
مِّنْهَا ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ مُّقِيْتًا ﴿۸۵﴾ وَاِذَا حُيِّيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ
آهي ۲۳۰ ۽ الله هر شيءِ تي قادر آهي ۔ ۽ جڏهن توهان کي ڪو به ڪنهن لفظ سان سلام ڪري ته توهان
فَحَيُّوْا بِاَحْسَنَ مِنْهَآ اَوْ رُدُّوْهَا ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ
ان کان بهتر لفظ جواب ۾ چئو يا اهو ئي چئي ڇڏيو ، بيشڪ الله هر شيءِ تي حساب وٺندڙ آهي ۲۳۱
حَسِيْبًا ﴿۸۶﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ؕ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ
الله آهي جو ان کان سواءِ ڪنهن جي بندگي ناهي ۽ اهو ضرور توهان کي گڏ ڪندو قيامت جي ڏينهن جنهن ۾ ڪو شڪ نه آهي.
فِيْهِ ؕ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيْثًا ﴿۸۷﴾ فَمَا لَكُمْ فِی الْمُنٰفِقِيْنَ
۽ الله کان وڌيڪ ڪنهن جي ڳالهه سچي ٿي سگهي ٿي ؟ ۲۳۲ ته توهان کي ڇا ٿيو آهي جو منافقن جي باري
فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوْا ؕ اَتُرِيْدُوْنَ اَنْ تَهْدُوْا مَنْ
۾ ٻه ٽولا ٿي ويئو ۲۳۳ ۽ الله کين اونڌو ڪيو سندن ڪرتوتن سبب ۲۳۴ ڇا گهرو ٿا ته ان کي راهه ڏيکاريو
اَضَلَّ اللّٰهُ ؕ وَمَنْ يُّضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهٗ سَبِيْلًا ﴿۸۸﴾ وَدُّوْا لَوْ
جنهن کي الله گمراهه ڪيو ۽ جنهن کي الله گمراهه ڪري ته ان جي لاءِ تون هرگز واٽ نه لهندين . اهي ته هيءُ
تَكْفُرُوْنَ كَمَا كَفَرُوْا فَتَكُوْنُوْنَ سَوَآءً فَلَا تَتَّخِذُوْا مِنْهُمْ اَوْلِيَآءَ
چاهن ٿا ته من توهان به ڪافر ٿي وڃو جيئن اهي ڪافر ٿيا ۽ توهان سڀ برابر ٿي وڃو ته انهن مان ڪنهن کي پنهنجو دوست
حَتّٰى يُهَاجِرُوْا فِیْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوْهُمْ وَ
نه بڻايو ۲۳۶ جيستائين الله جي راهه ۾ گهر بار نه ڇڏن ۲۳۷ پوءِ جي مُنهن موڙين ته ۲۳۸ انهن کي پڪڙيو
اقْتُلُوْهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُّمُوْهُمْ ۪ وَلَا تَتَّخِذُوْا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَّلَا
۽ جتي به ملن اتي قتل ڪيو ، ۽ انهن مان ڪنهن کي دوست نه ناهيو ۽ نه
نَصِيْرًا ﴿۸۹﴾ اِلَّا الَّذِيْنَ يَصِلُوْنَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيْثَاقٌ
مددگار. ۲۳۹ مگر اهي جيڪي اهڙي قوم سان واسطو رکن ٿا جو توهان ۾ ۽ انهن ۾
اَوْ جَآءُوْكُمْ حَصِرَتْ صُدُوْرُهُمْ اَنْ يُّقَاتِلُوْكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوْا
معاهد و آهي ۲۴۰ يا توهان وٽ هن حال ۾ آيا جو انهن جي دلين ۾ طاقت نه رهي جو توهان سان لڙن يا پنهنجي

النصف
ع ١١
٨

۲۲۹ اجر ۽ جزا.
۲۳۰ عذاب ۽ سزا.
۲۳۱ سلام جا مسائل:-

سلام ڪرڻ سنت آهي ۽ جواب ڏيڻ فرض ۽ جواب ۾ افضل آهي ته سلام ڪرڻ واري جي سلام تي وڌائي. مثلاً پهريون شخص السلام عليڪم چوي ته ٻيو شخص وعليڪم السلام ورحمة الله چئي ۽ جيڪڏهن پهرئين ورحمة الله به چيو هجي ته ٻيو وبرڪاته اچا وڌائي. پوءِ ان کان وڌيڪ سلام ۾ ٻيو ڪو اضافو ڪو نه آهي. ڪافر گمراهه، فاسق ۽ استنجو ڪندي مسلمانن کي سلام نه ڪرڻ گهرجي.

جيڪو شخص خطبي يا قرآن پاڪ جي تلاوت يا حديث شريف يا علم جي مذاڪري يا آذان يا تڪبير ۾ مشغول هجي، ان حال ۾ ان کي سلام نه ڪيو وڃي، پر جيڪڏهن ڪو سلام ڪري ته اُن تي جواب ڏيڻ لازم نه آهي ۽ جيڪو شخص شطرنج، چوسر، تاس، وغيره ڪا ناجائز راند ڪيڏندو هجي يا ڳائڻ ۾ مشغول هجي يا پائخاني يا غسل خاني ۾ يا بي عذر اگهاڙو هجي ته ان کي سلام نه ڪيو وڃي.

مسئلو:- ماڻهو پنهنجي گهر ۾ داخل ٿئي ته گهر وارن کي سلام ڪري. هندوستان ۽ پاڪستان ۾ هيءَ وڏي غلط رسم آهي ته زال ۽ مڙس ۾ ايتري گهري تعلقات هوندي به هڪٻئي کي سلام کان محروم ڪن ٿا، باوجود ان جي جو سلام جنهن کي ڪيو وڃي ٿو، ان جي لاءِ سلامتيءَ جو سبب آهي.

مسئلو:- سنئين سواريءَ وارو گهٽ سواري واري کي ۽ گهٽ سواريءَ وارو پيادل هلندڙ کي ۽ پيادل هلندڙ ويٺل کي ۽ ننڍو وڏي کي ۽ ٿورا گهڻن کي سلام ڪن.

۲۳۲ يعني ان کان وڌيڪ سچائي ڪا نه آهي، ڇو ته ان جو ڪوڙ ناممڪن ۽ محال آهي ڇو ته ڪوڙ عيب آهي ۽ الله تي هر عيب محال آهي، اهو سمورن عيبن کان پاڪ آهي.

۲۳۳ شان نزول:- منافقن جي هڪ جماعت سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن سان گڏ جهاد ۾ وڃڻ کان رُڪجي ويئي هئي. انهن جي باب ۾ صحابه ڪرام جا ٻه ٽولا ٿي ويا. هڪ ٽولو قتل تي آماده هو ۽ ٻيو ٽولو ان جي قتل کان انڪار ڪري رهيو هو اُن معاملي ۾ هيءَ آيت نازل ٿي.

۲۳۴ جو اهي حضور جن سان گڏ جهاد ۾ وڃڻ کان محروم رهيا.

۲۳۵ انهن جي ڪفر ۽ مرتد ٿيڻ ۽ مُشرڪن سان ملڻ جي باعث، پوءِ جڳائي ته مسلمان به انهن جي ڪفر ۾ اختلاف نه ڪن. ۲۳۶ هن آيت ۾ ڪافرن سان دوستي جي منع ڪئي ويئي، توڙي اهي ايمان جو اظهار ڪندا هجن. ۲۳۷ ۽ ان سان انهن جي ايمان جي تحقيق نه ٿي وڃي. ۲۳۸ ايمان ۽ هجرت کان ۽ پنهنجيءَ حالت تي قائم رهن. ۲۳۹ ۽ جيڪڏهن توهان جي دوستيءَ جي دعويٰ ڪن ۽ مدد جي لاءِ تيار رهجن ته سندن مدد قبول نه ڪريو. ۲۴۰ هيءَ استثنا قتل جي طرف راجع آهي، ڇو ته ڪافرن ۽ منافقن سان ياٽپي ڪنهن حال ۾ جائز نه آهي ۽ واعدي مان هيءُ واعدو مراد آهي ته اُن قوم کي ۽ اُن قوم ۾ جيڪو وڃي ملي، ان کي امن آهي، جيئن سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن مڪي مڪرم تشريف وٺي وڃڻ وقت هلال بن عويمر اسلميءَ سان معاملو ڪيو هو. ۲۴۱ پنهنجي قوم سان گڏ ٿي.

قَوۡمَهُمۡ ؕ وَلَوۡ شَآءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمۡ عَلَيۡكُمۡ فَلَقٰتَلُوۡكُمۡ ۚ فَاِنِ 8

قوم سان لڙائي ڪن وف ٢٤٢ ۽ الله گهري ها ته ضرور توهان تي انهن کي ڇانيل رکي ها پوءِ بيشڪ اهي توهان سان لڙن ها وف ٢٤٣ پوءِ

اعۡتَزَلُوۡكُمۡ فَلَمۡ يُقَاتِلُوۡكُمۡ وَاَلۡقَوۡا اِلَيۡكُمُ السَّلَمَ ۙ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ

جيڪڏهن اُهي توهان کان پاسو ڪن ۽ لڙائي نه ڪن ۽ صلح جو پيغام موڪلين ته الله توهان کي انهن تي

لَكُمۡ عَلَيۡهِمۡ سَبِيۡلًا ﴿۹۰﴾ سَتَجِدُوۡنَ اٰخَرِيۡنَ يُرِيۡدُوۡنَ اَنۡ

ڪا وات نه ڏني. وف ٢٤٤ هاڻي ڪجهه بيا توهان اهڙا ڏسندؤ جو هي گهرن ٿا ته توهان کان به امن

يَّاۡمَنُوۡكُمۡ وَيَاۡمَنُوۡا قَوۡمَهُمۡ ؕ كُلَّمَا رُدُّوۡۤا اِلَى الۡفِتۡنَةِ اُرۡكِسُوۡا فِيۡهَا ۚ

۾ رهن ۽ پنهنجي قوم کان به امان ۾ رهن وف ٢٤٥ جڏهن به سندن قوم انهن کي فساد ڏانهن موٽائي ته ان ۾ اونڌا ٿي ڪرندا آهن

فَاِنۡ لَّمۡ يَعۡتَزِلُوۡكُمۡ وَيُلۡقُوۡۤا اِلَيۡكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوۡۤا اَيۡدِيَهُمۡ

پوءِ جي اهي توهان کان پاسو نه ڪن وف ٢٤٦ ۽ صلح جي لاءِ ڪنڌ نه جهڪائن ۽ پنهنجا هٿ نه روڪين ته

فَخُذُوۡهُمۡ وَاقۡتُلُوۡهُمۡ حَيۡثُ ثَقِفۡتُمُوۡهُمۡ ؕ وَاُولٰٓئِكُمۡ جَعَلۡنَا لَكُمۡ

پوءِ انهن کي پڪڙيو ۽ جاتي لهو قتل ڪريو ۽ اهي اُهي آهن جن تي اسان توهان کي کليل

12 ع 4 9 عَلَيۡهِمۡ سُلۡطٰنًا مُّبِيۡنًا ﴿۹۱﴾ وَمَا كَانَ لِمُؤۡمِنٍ اَنۡ يَّقۡتُلَ مُؤۡمِنًا اِلَّا

اختيار ڏنو آهي وف ٢٤٨ ۽ مسلمان کي حق نه آهي جو مسلمان جو خون ڪري مگر خطا

خَطَـًٔا ۚ وَمَنۡ قَتَلَ مُؤۡمِنًا خَطَـًٔا فَتَحۡرِيۡرُ رَقَبَةٍ مُّؤۡمِنَةٍ وَّدِيَةٌ

۾ وف ٢٤٩ ۽ جيڪو ڪنهن مسلمان کي اڻ ڄاڻائي ۾ قتل ڪري ته ان تي هڪ مسلمان ٻانهو آزاد ڪرڻ آهي ۽ خون

مُّسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهۡلِهٖۤ اِلَّاۤ اَنۡ يَّصَّدَّقُوۡا ؕ فَاِنۡ كَانَ مِنۡ قَوۡمٍ عَدُوٍّ

بها جو مقتول جي وارثن جي حوالي ڪيو وڃي وف ٢٥٠ مگر هي ته معاف ڪري ڇڏين پوءِ جيڪڏهن اهو وف ٢٥١ اهڙي قوم کان هجي جو توهان جي

لَّكُمۡ وَهُوَ مُؤۡمِنٌ فَتَحۡرِيۡرُ رَقَبَةٍ مُّؤۡمِنَةٍ ؕ وَاِنۡ كَانَ مِنۡ قَوۡمٍ

دشمن آهي وف ٢٥٢ ۽ اهو پاڻ مسلمان آهي ته فقط هڪ مسلمان ٻانهو آزاد ڪرڻ وف ٢٥٣ ۽ جيڪڏهن اهو اهڙي قوم ۾ هجي

بَيۡنَكُمۡ وَبَيۡنَهُمۡ مِّيۡثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهۡلِهٖ وَتَحۡرِيۡرُ

آهي جو توهان ۽ ان ۾ معاهدو آهي ته ان جي ماڻهن کي خون بها حوالي ڪيو وڃي ۽ هڪ مسلمان

رَقَبَةٍ مُّؤۡمِنَةٍ ۚ فَمَنۡ لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ شَهۡرَيۡنِ مُتَتَابِعَيۡنِ ؗ

ٻانهو آزاد ڪرڻ وف ٢٥٤ ته جنهن جو هٿ نه پهچي وف ٢٥٥ ته لڳاتار ٻه مهينا روزا رکي وف ٢٥٦

منزل ١

٢٤٢ توهان سان گڏ ٿي. ٢٤٣ پر الله تعالىٰ اُنهن جي دلين ۾ رعب وجهي ڇڏيو ۽ مسلمانن کي اُنهن جي شر کان محفوظ رکيو. ٢٤٤ ته توهان انهن سان جنگ ڪريو. ڪن مفسرن جو قول آهي ته اهو حڪم اُقۡتُلُوا الۡمُشۡرِكِيۡنَ حَيۡثُ وَجَدۡتُّمُوۡهُمۡ جي آيت سان منسوخ ٿي ويو.

٢٤٥ شان نزول:- مديني طيبه ۾ قبيله اسد ۽ غطفان جا ماڻهو رياءَ سان اسلام جو ڪلمو پڙهندا ۽ پنهنجو پاڻ کي مسلمان ظاهر ڪندا هئا ۽ جڏهن انهن مان ڪو پنهنجي قوم سان ملندو هو ۽ اهو ماڻهو انهن کي چوندو هو ته توهان ڪهڙي شيءِ تي ايمان آندو ته اهي ماڻهو چوندا هئا ته باندرن ۽ ڀولن وغيره تي. ان اندازي مان انهن جو مطلب هي هو ته ٻنهي طرفن کان رسم و راه رکن ۽ ڪنهن طرف کان انهن کي نقصان نه پهچي. اهي ماڻهو منافق هئا تن جي حق ۾ هي آيت نازل ٿي. ٢٤٦ شرڪ يا مسلمانن سان جنگ. ٢٤٧ جنگ کان باز اچي. ٢٤٨ اُنهن جي ڪفر، ٺڳيءَ ۽ مسلمانن کي نقصان پهچائڻ سبب. ٢٤٩ يعني مؤمن، ڪافر وانگر مباح الدم نه آهي، جنهن جو حڪم مٿين آيت ۾ ذڪر ٿي چڪو، ته بغير حق جي مسلمان کي قتل ڪرڻ جائز نه آهي ۽ مسلمان جي شان نه آهي ته ان کان ڪنهن مسلمان جو ناحق قتل ٿي وڃي ۽ سواءِ ان جي جو خطاءً هجي اهو هن طرح ته ماري پيو شڪار يا حربيءَ ڪافر کي ۽ هٿ ڏڪي وڃڻ سبب تير وڃي مسلمان کي لڳو، يا هيءَ ته ڪنهن شخص کي ڪافر حربي سمجهي ڪري ماريو ۽ اهو هو مسلمان.

٢٥٠ يعني اُن جي وارثن کي ڏني وڃي ۽ اهي ان کي ميراث وانگر تقسيم ڪن، ديت مقتول جي ترڪي جي حڪم ۾ آهي. ان مان مقتول جو قرض به ادا ڪيو ويندو ۽ وصيت به جاري ڪئي ويندي. ٢٥١ جيڪو پل ۾ قتل ڪيو ويو. ٢٥٢ يعني ڪافر. ٢٥٣ لازم آهي ۽ چٽي نه آهي. ٢٥٤ يعني جيڪڏهن مقتول ذمي هجي ته ان جو اهو ئي حڪم آهي، جيڪو مسلمان جو.

٢٥٥ يعني اهو ڪنهن غلام جو مالڪ نه هجي. ٢٥٦ لڳاتار روزا رکڻ هي آهي ته اُنهن روزن جي وچ ۾ رمضان ۽ ايام التشريق نه هجن ۽ وچ ۾ روزن جو سلسلو عذر سان يا بغير عذر جي ڪنهن به طرح ٽوڙيو نه وڃي. شان نزول:- هيءَ آيت عياش بن ربيعه مخزوميءَ جي حق ۾ نازل ٿي ان هجرت کان اڳ مڪي مڪرم ۾ اسلام آندو ۽ گهروارن جي خوف کان مديني طيبه وڃي پناهه ورتائين. تنهن ڪري سندس ماءُ کي گهڻي بيقراري ٿي ۽ ان حارث ۽ ابوجهل پنهنجن ٻنهي پٽن (جيڪي عياش جا ماتيجا ڀائر هئا) کي چيو ته خدا جو قسم! نه مان ڇانو ۾ ويهان، نه ڪا ڏو چکيان، نه پاڻي پيان، جيستائين توهان عياش کي مون وٽ نه وٺي ايندؤ. اهي ٻئي حارث بن زيد بن ابي انيسه کي ساڻ ڪري تلاش ۾ نڪتا ۽ مديني شريف ۾ اچي عياش کي لڌائون ۽ اُن کي سندس ماءُ جي جزع، فزع بيقراري ۽ ڪاڏي پيتي ڇڏڻ جي خبر ٻڌائي ۽ الله کي وچ ۾ آڻي هي عهد ڪيو ته اسان توکي دين جي باري ۾ ڪجهه نه چونداسون. انهيءَ حيلي ساڻ اهي عياش کي مديني کان ٻاهر وٺي آيا ۽ ان کي ٻڌائون ۽ هڪ سؤ ڪوڙا هنيا. پوءِ ماءُ وٽ آندائون، ماءُ هن کي ڏسي چيو ته مان تنهنجون مشڪون نه کوليندس، جيستائين تون پنهنجو دين نه ڇڏيندين. پوءِ عياش کي بدل حالت ۾ اُس ۾ اڇلائي ڇڏيائون. عياش انهن مصيبتن کان تنگ اچي چيو ته مجبور ۽ پنهنجو دين ڇڏي ڏنم ته حارث بن زيد عياش کي ملامت ڪندي چيو ته تون انهيءَ دين تي هئين. جيڪڏهن اهو حق هو ته حق کي ڇڏي ڏنو ۽ جيڪڏهن باطل هو ته تون باطل دين تي رهئين. اها ڳالهه عياش کي ڏاڍي ناپسند لڳي ۽ عياش چيو ته مان توکي ڪٿي به اڪيلو لهندس ته خدا جو قسم! ضرور قتل ڪندس. ان کان پوءِ عياش اسلام آندو ۽ ان مديني شريف هجرت ڪئي ۽ ان کان پوءِ حارث به اسلام آندو ۽ هجرت ڪري رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ پهتو. پر ان ڏينهن عياش موجود نه هو ۽ نه ان کي حارث جي اسلام قبول ڪرڻ جو اطلاع به مليو. قباءَ جي ويجهو عياش، حارث کي ڏسي ورتو ۽ قتل ڪري ڇڏيو. ماڻهن چيو ته اي عياش! تو نهايت بُرو ڪم ڪيو. حارث ته اسلام آڻي چڪو هو. اُن تي عياش کي گهڻو افسوس ٿيو ۽ رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي واقعو عرض ڪيو ۽ چيو ته مون کي قتل جي وقت تائين اُن جي اسلام آڻڻ جي خبر نه هئي. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي.

تَوْبَةً مِّنَ اللّٰهِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿۹۲﴾ وَمَنْ يَّقْتُلْ مُؤْمِنًا

هيءَ اللہ وٽان انجي توبه آهي ۽ اللہ ڄاڻندڙ ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ جيڪو مسلمان کي ڄاڻي واڻي

مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهٗ جَهَنَّمُ خٰلِدًا فِيْهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهٗ

قتل ڪري ته ان جو بدلو جهنم آهي جو ڪيترو عرصو ان ۾ رهي ٢٥٧ ۽ اللہ ان تي ڏمريو ۽

وَاَعَدَّ لَهٗ عَذَابًا عَظِيْمًا ﴿۹۳﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا ضَرَبْتُمْ فِيْ

ان تي لعنت موڪلي ۽ ان جي لاءِ تيار ڪري رکيائين وڏو عذاب. اي ايمان وارؤ جڏهن توهان جهاد جي واسطي

سَبِيْلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوْا وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلٰمَ لَسْتَ

ته تحقيق ڪندا ڪريو ۽ جيڪو توهان کي سلام ڪري ان کي ايئن نه چئو ته تون نڪرو

مُؤْمِنًا ۚ تَبْتَغُوْنَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۫ فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ

مسلمان نه آهين ٢٥٨ توهان دنيا جي زندگي جو سامان چاهيو ٿا اللہ وٽ ته ڪثرت سان

كَثِيْرَةٌ ؕ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوْا ؕ

غنيمتون آهن، پهريائين توهان به ائين هئا ٢٥٩ پوءِ اللہ توهان تي احسان ڪيو ٢٦٠ تنهن ڪري

اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ﴿۹۴﴾ لَا يَسْتَوِى الْقٰعِدُوْنَ مِنَ

توهان تي ضروري آهي تحقيق ڪريو ٢٦١ بيشڪ اللہ کي توهان جي عملن جي خبر آهي. برابر نه آهن اهي مسلمان

الْمُؤْمِنِيْنَ غَيْرُ اُولِى الضَّرَرِ وَالْمُجٰهِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ

جو بنا عذر جي جهاد کان ويهي رهن ۽ اهي جو خدا جي راهه ۾ پنهنجي مالن ۽ جانين

بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ؕ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجٰهِدِيْنَ بِاَمْوَالِهِمْ وَ

سان جهاد ڪندا آهن ٢٦٢ ۽ اللہ فضيلت ڏني ڪيترا درجا پنهنجي مال ۽ جانين سان جهاد ڪندڙن کي

اَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقٰعِدِيْنَ دَرَجَةً ؕ وَكُلًّا وَّعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى ؕ وَ

ويهڻ وارن تي ٢٦٣ ۽ اللہ سڀني سان ڀلائي جو واعدو فرمايو ٢٦٤ ۽ اللہ

فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجٰهِدِيْنَ عَلَى الْقٰعِدِيْنَ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿۹۵﴾ دَرَجٰتٍ

جهاد وارن کي ٢٦٥ رهجي ويندڙن تي وڏي ثواب سان فضيلت ڏني آهي. ان جي طرف کان

ع ١٣ ٥ ١٠ مِّنْهُ وَمَغْفِرَةً وَّرَحْمَةً ؕ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿۹۶﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ

درجا ۽ بخشش ۽ رحمت ٢٦٦ ۽ اللہ بخشڻهار مهربان آهي. اهي ماڻهو جن

٢٥٧ مسلمان کي ڄاڻي واڻي قتل ڪرڻ سخت گناهه آهي ۽ تمام سخت ڪبيرو گناهه آهي. حديث شريف ۾ آهي ته دنيا جو هلاڪ ٿيڻ اللہ وٽ هڪ مسلمان جي قتل ٿيڻ کان هلڪو آهي. پوءِ اهو قتل جيڪڏهن ايمان جي دشمنيءَ کان هجي يا قاتل ان کي حلال ڄاڻيندو هجي ته پوءِ اهو ڪفر آهي.

فائدو:- خلود گهڻي وقت جي معنيٰ ۾ به استعمال ٿئي ٿو ۽ قاتل جيڪڏهن صرف دنيوي دشمنيءَ کان مسلمان کي قتل ڪري ۽ ان جي قتل کي مباح نه ڄاڻي، تڏهن به ان جي جزا گهڻي وقت لاءِ جهنم آهي. فائدو:- خلود جو لفظ طويل مدت جي معنيٰ ۾ هوندو آهي نه پوءِ قرآن ڪريم ۾ ان سان گڏ لفظ ابد ذڪر ٿيندو آهي ۽ ڪافرن جي حق ۾ خلود هميشگيءَ جي معنيٰ ۾ آيو آهي ته ان سان گڏ ابد به ذڪر فرمايو ويو آهي. شان نزول:- هيءَ آيت مقيس بن خبابه جي حق ۾ نازل ٿي. ان جو ڀاءُ بني نجار قبيلي ۾ قتل ٿيل لڌو ويو هو ۽ قاتل معلوم نه هو. بني نجار، نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي حڪم مبارڪ سان چٽي ڀري ڏني. ان کان پوءِ مقيس شيطان جي برغلا سان هڪ مسلمان کي بي خبريءَ ۾ قتل ڪري ڇڏيو ۽ چٽيءَ جو اُٺ ڀري مڪي شريف ويو ۽ مرتد ٿي ويو. اهو اسلام ۾ پهريون شخص آهي، جيڪو مرتد ٿيو.

٢٥٨ يا جنهن ۾ اسلام جي علامت ۽ نشاني لهو، ان کان هٿ روڪيو ۽ جيستائين ان جو ڪفر ثابت نه ٿئي، اُن تي هٿ نه کڻو. ابوداؤد ۽ ترمذيءَ جي حديث ۾ آهي ته سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جڏهن ڪو لشڪر روانو فرمائيندا هئا ته حڪم ڏيندا هئا ته جيڪڏهن توهان مسجد ڏسو يا آذان ٻڌو ته قتل نه ڪجو. مسئلو:- گهڻن فقيهن فرمايو ته جيڪڏهن يهودي يا نصراني هي چوي ته مان مؤمن آهيان ته ان کي مؤمن نه مڃيو ويندو، ڇو ته اهو پنهنجي عقيدي کي ايمان چئي ٿو ۽ جيڪڏهن، لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ چوي، تڏهن به ان جي مسلمان هجڻ جو حڪم نه ڪيو ويندو، جيستائين اهو پنهنجي دين کان بيزاريءَ جو اظهار ۽ ان جي باطل هجڻ جو اعتراف نه ڪري. ان مان معلوم ٿيو ته جيڪو شخص ڪفر ۾ مبتلا هجي، ان جي لاءِ ان ڪفر کان بيزاري ۽ ان کي ڪفر ڄاڻڻ ضروري آهي.

٢٥٩ يعني جڏهن توهان اسلام ۾ داخل ٿيا هيؤ ته توهان جي زبان مان شهادت جو ڪلمو ٻڌي توهان جي جان ۽ مال محفوظ ڪيو ويو هو ۽ توهان جو اظهار بي اعتبار قرار نه ڏنو ويو هو. اهڙوئي اسلام ۾ داخل ٿيڻ وارن سان توهان کي سلوڪ ڪرڻ گهرجي. شان نزول:- هيءَ آيت مرداس بن نهيڪ جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪو اهلِ فدڪ مان هو ۽ ان کان سواءِ ان جي قوم جي ٻي ڪنهن شخص اسلام نه آندو هو. ان قوم کي خبر ملي ته اسلام جو لشڪر انهن ڏانهن اچي رهيو آهي ته قوم جا سمورا ماڻهو ڀڄي ويا فقط مرداس رهجي ويو. جڏهن هن پري کان لشڪر کي ڏٺو ته هن خيال سان ته متان ڪا غير مسلم جماعت هجي، سو پنهنجي ٻڪرين کي ڪاهي پهاڙ جي چوٽيءَ تي وٺي ويو. جڏهن لشڪر ويجهو آيو ۽ ان اللہ اڪبر جي نعرن جا آواز ٻڌا ته پاڻ به تڪبير پڙهندي لهي آيو ۽ چوڻ لڳو لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ السلام عليڪم. مسلمانن خيال ڪيو ته اهلِ فدڪ ته سڀ ڪافر آهن، هيءُ شخص مغالطي ڏيڻ جي لاءِ ايمان جو اظهار ڪري ٿو. ان خيال سان اسامه بن زيد ان کي قتل ڪري ڇڏيو ۽ ٻڪريون ڪاهي آيو. جڏهن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي حضور ۾ آيو ته سموري حقيقت عرض ڪيائين. حضور جن نهايت رنج ٿيا ۽ فرمايائون ته تو ان جي سامان جي سبب اُن کي قتل ڪري ڇڏيو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ رسول الله صلى الله عليه وسلم جن اسامه کي حڪم فرمايو ته مقتول جون ٻڪريون ان جي مالڪن کي واپس ڪر. ٢٦٠ جو توهان کي اسلام تي استقامت بخشيائين ۽ توهان جو مؤمن هجڻ مشهور ڪيائين. ٢٦١ ته توهان جي هٿان ڪو ايماندار قتل نه ٿئي. ٢٦٢ هن آيت ۾ جهاد جي ترغيب آهي ته ويهي رهڻ ۽ جهاد ڪرڻ وارا برابر نه آهن. مجاهدن جي لاءِ وڏا درجا ۽ ثواب آهن ۽ هي به مسئلو ثابت ٿئي ٿو ته جيڪي ماڻهو بيماري ۽ پيري ۽ ڪمزوريءَ يا نابينائي يا هٿن پيرن کان معذور هجڻ سبب جهاد ۾ حاضر نه ٿين، سي فضيلت کان محروم نه ڪيا ويندا، بشرطيڪ نيت صالح رکندا هجن. بخاري جي حديث ۾ آهي ته سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تبوڪ جي جنگ کان واپسيءَ جي وقت فرمايو ته ڪجهه ماڻهو مديني ۾ رهجي ويا آهن، اسان ڪنهن گهاٽي يا آباديءَ ۾ نه ٿا هلون مگر اهي اسان سان گڏ هوندا آهن. انهن کي عذر روڪي ڇڏيو آهي. ٢٦٣ جيڪي عذر سبب ان جهاد ۾ شريڪ نه ٿي سگهيا، جيتوڻيڪ اُهي نيت جو ثواب لهندا ليڪن جهاد ڪرڻ وارن کي عمل جي فضيلت ان کان زياده آهي. ٢٦٤ جهاد ڪرڻ وارا هجن يا عذر سبب رهجي وڃڻ وارا. ٢٦٥ بغير عذر جي. ٢٦٦ حديث شريف ۾ آهي ته اللہ تعالىٰ مجاهدن لاءِ جنت ۾ سؤ درجا مهيا فرمايا ۽ هر ٻن درجن ۾ ايترو مفاصلو آهي، جيترو آسمان ۽ زمين ۾.

تَوَفّٰىهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِيْٓ اَنْفُسِهِمْ قَالُوْا فِيْمَ كُنْتُمْ ؕ قَالُوْا كُنَّا
جو ساھ ملائڪ ڪڍندا آھن ھن حال ۾ جو اھي پنھنجي پاڻ تي ظلم ڪري رھيا ھئا، ملائڪ انھن کي چون ٿا
مُسْتَضْعَفِيْنَ فِى الْاَرْضِ ؕ قَالُوْٓا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً
توھان ڪھڙي حال ۾ ھئو؟ چون ٿا اسان زمين ۾ ڪمزور ھئاسي ف۲۶۷ چون ٿا ڇا الله جي زمين ڪشادي نہ ھئي جو توھان
فَتُهَاجِرُوْا فِيْهَا ؕ فَاُولٰٓئِكَ مَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ؕ وَسَآءَتْ مَصِيْرًا ﴿۹۷﴾ اِلَّا
ان ۾ ھجرت ڪريو ھا، اھڙن جو ٺڪاڻو جھنم آھي ۽ ڏاڍي خراب جاءِ آھي موٽڻ جي. ف۲۶۸
الْمُسْتَضْعَفِيْنَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَآءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ
مگر اھي جيڪي دٻايل رکيا ويا مرد ۽ عورتون ۽ ٻار جن کي ڪو بہ حيلو نظر نہ اچي ف۲۶۹
حِيْلَةً وَّلَا يَهْتَدُوْنَ سَبِيْلًا ﴿۹۸﴾ فَاُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّعْفُوَ
۽ نہ ئي ڪا راھ لھي سگھن ٿا تہ ويجھو آھي الله اھڙن کي معاف فرمائي ف۲۷۰
عَنْهُمْ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُوْرًا ﴿۹۹﴾ وَمَنْ يُّهَاجِرْ فِىْ سَبِيْلِ اللّٰهِ
۽ الله معاف فرمائيندڙ بخشيندڙ آھي. ۽ جيڪو خدا جي واٽ ۾ گھر بار ڇڏي نڪرندو
يَجِدْ فِى الْاَرْضِ مُرٰغَمًا كَثِيْرًا وَّسَعَةً ؕ وَمَنْ يَّخْرُجْ مِنْۢ بَيْتِهٖ
اھو زمين ۾ گھڻي جاءِ ۽ گنجائش ڏسندو ۽ جيڪو پنھنجي گھران نڪتو ف۲۷۱
مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهٗ عَلَى
الله ۽ سندس رسول جي طرف ھجرت ڪندي پوءِ ان کي موت اچي ويو تہ ان جو ثواب الله
اللّٰهِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿۱۰۰﴾ ع وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ
جي ذمي ٿي ويو ف۲۷۲ ۽ الله بخشڻھار مھربان آھي. ۽ جڏھن توھان زمين ۾ سفر ڪيو
فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوْا مِنَ الصَّلٰوةِ ۖ ق اِنْ خِفْتُمْ اَنْ
تہ توھان تي ڪو گناھ نہ آھي جو ڪي نمازون قصر ڪري پڙھو ف۲۷۳ جيڪڏھن توھان کي
يَّفْتِنَكُمُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ؕ اِنَّ الْكٰفِرِيْنَ كَانُوْا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِيْنًا ﴿۱۰۱﴾
خوف ھجي تہ ڪافر توھان کي تڪليف ڏيندا، ف۲۷۴ بيشڪ ڪافر توھان جا کليل دشمن آھن.
وَاِذَا كُنْتَ فِيْهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ
۽ اي محبوب! جڏھن توھان انھن ۾ تشريف فرما ھجو ف۲۷۵ تہ پوءِ نماز ۾ انھن جي امامت ڪريو ف۲۷۶ گھرجي تہ انھن مان

ف۲۶۷ شان نزول:- ھيءَ آيت انھن ماڻھن جي حق ۾ نازل ٿي جن اسلام جو ڪلمو زبان سان تہ ادا ڪيو، مگر جنھن زماني ۾ ھجرت فرض ھئي، ان وقت ھجرت نہ ڪيائون ۽ جڏھن مشرڪ جنگ بدر ۾ مسلمانن جي مقابلي لاءِ ويا تہ اھي ماڻھو مشرڪن سان گڏ رھيا ۽ انھن سان گڏ ماريا ويا. انھن لاءِ ھن آيت ۾ ٻڌايو ويو تہ فرض ھجرت ڇڏي ڪافرن سان گڏ رھڻ، پنھنجي جان تي ظلم ڪرڻ آھي. ف۲۶۸ مسئلو:- ھي آيت دلالت ڪري ٿي تہ جيڪو شخص ڪنھن شھر ۾ پنھنجي دين تي قائم نہ ٿو رھي سگھي ۽ ھي ڄاڻي تہ ٻيءَ جاءِ تي وڃڻ سان پنھنجا ديني فرض ادا ڪري سگھندو، تنھن تي ھجرت واجب ٿي وڃي ٿي. حديث ۾ آھي تہ جيڪو شخص پنھنجي دين جي حفاظت لاءِ ھڪ جاءِ کان ٻيءَ جاءِ ڏانھن منتقل ٿيو، توڻي ھڪ گراٺ ئي ڇو نہ ھجي، ان لاءِ جنت واجب ٿي ۽ ان کي حضرت ابراھيم ۽ سيد عالم صلى الله عليھما السلام جن جي دوستي حاصل ٿيندي.

ف۲۶۹ سفر جي زمين کان نڪرڻ ۽ ھجرت ڪرڻ جي. ف۲۷۰ جو اھو ڪريم آھي ۽ ڪريم جيڪا اميد ڏياريندو آھي سا پوري ڪندو آھي ۽ يقيناً معاف فرمائيندو آھي. ف۲۷۱ شان نزول:- ھن کان پھرين آيت جڏھن نازل ٿي تہ جندع بن ضمرة الليثي ان کي ٻڌو. اھو تمام پوڙھو شخص ھو، چوڻ لڳو تہ مان مستثنىٰ ماڻھن ۾ تہ نہ آھيان، ڇو تہ مون وٽ ايترو مال آھي جو مان ان سان مديني طيبہ ھجرت ڪري پھچي سگھان ٿو. خدا جو قسم! مڪي مڪرم ۾ ھاڻي ھڪ رات بہ نہ رھندس، مون کي وٺي ھلو، جڏھن ان کي کٽ تي کڻي ھليا تہ مقام تنعيم ۾ پھچڻ سان ان جو انتقال ٿي ويو. آخري وقت ان پنھنجو ساڄو ھٿ کٻي ھٿ تي رکي چيو تہ يارب! ھي تنھنجو ۽ ھو تنھنجي رسول جو، مان ان تي بيعت ڪريان ٿو، جنھن تي تنھنجي رسول بيعت ڪئي. اھا خبر ٻڌي صحابہ ڪرام فرمايو، ڪاش! اھو سگھو مديني پھچي ھا تہ ان جو اجر ڪيترو وڏو ھجي ھا، تنھن تي مشرڪ کليا ۽ چوڻ لڳا تہ جنھن مطلب لاءِ نڪتو، سو پورو نہ ٿيس. تنھن تي ھيءَ آيت ڪريمہ نازل ٿي. ف۲۷۲ ان جي واعدي ۽ ان جي فضل وڪرم سان ڇو تہ حقدار ھجڻ جي طريقي سان ڪا شيءِ ان تي واجب نہ آھي، ان جو شان ان کان اعلىٰ آھي. مسئلو:- جيڪو نيڪيءَ جو ارادو ڪري ان کي پوري ڪرڻ کان عاجز ٿي وڃي، اھو ان طاعت جو ثواب لھندو. مسئلو:- علم جي طلب، جھاد، حج، زيارت، طاعت، زھد، قناعت ۽ حلال رزق جي طلب جي لاءِ وطن جو ڇڏڻ، خدا ۽ رسول جي طرف ھجرت ڪرڻ آھي.

ع ۱۴ ۱۱

ان راھ ۾ مرڻ وارو اجر لھندو. ف۲۷۳ يعني چئن رڪعتن واري ۾ ٻہ رڪعتون. ف۲۷۴ مسئلو:- ڪافرن جو خوف قصر جي لاءِ شرط نہ آھي. حديث: يعلي بن اميہ، حضرت عمر رضي الله عنہ کي چيو تہ اسان تہ امن ۾ آھيون، پوءِ اسين ڇو قصر ڪريون ٿا؟ فرمايائين تہ ان جو مون کي بہ تعجب ٿيو ھو. آءٌ سيد عالم صلى الله عليہ وسلم جن کان دريافت ڪيو. حضور جن فرمايو تہ توھان جي لاءِ اھو الله جي طرفان صدقو آھي. توھان ان جو صدقو قبول ڪريو. ھن مان ھيءُ مسئلو معلوم ٿيئي ٿو تہ سفر ۾ چئن رڪعتن واريءَ نماز کي پوري پڙھڻ جائز نہ آھي، ڇو تہ جيڪي شيون ملڪيت جي قابل نہ آھن، انھن جو صدقو صرف اسقاط آھي، رد جو احتمال نہ ٿو رکي. آيت جي نزول جي وقت سفر انديشي کان خالي نہ ھوندا ھئا، ان ڪري آيت ۾ ان جو ذڪر حال جو بيان آھي، قصر جو شرط نہ آھي. حضرت عبدالله بن عمر جي قرأت بہ ان جو دليل آھي، جنھن ۾ اَنْ يَّفْتِنَكُمْ بغير اِنْ خِفْتُمْ جي آھي. صحابہ جو بہ اھوئي عمل ھو تہ امن جي سفرن ۾ بہ قصر ڪندا ھئا جيئن متئين حديث مان ثابت ٿئي ٿو ۽ ٻين حديثن مان بہ ھي ثابت آھي تہ پورين چئن رڪعتن پڙھڻ ۾ الله تعالىٰ جي صدقي جو رد ڪرڻ لازم اچي ٿو، انھيءَ ڪري قصر ضروري آھي. سفر جي مدت، مسئلو:- جنھن سفر ۾ قصر ڪيو وڃي ٿو، ان جي گھٽ مدت ٽن راتين ۽ ڏينھن جي مسافري آھي، جيڪا اٺ يا پيادل جي وچولي رفتار سان طئي ڪئي ويندي ھجي ۽ ان جو مقدار خشڪي، درياءَ ۽ پھاڙن ۾ مختلف ٿي وڃي ٿو، جيڪو مفاصلو وچولي رفتار سان ھلڻ وارا ٽن ڏينھن ۾ طئي ڪندا ھجن، ان جي سفر ۾ قصر ٿيندو. مسئلو:- مسافر جي تڪڙ ۽ دير جو اعتبار نہ آھي. توڻي اھو ٽن ڏينھن جو مفاصلو ٽن ڪلاڪن ۾ طئي ڪري، تڏھن بہ قصر ٿيندو ۽ جيڪڏھن ھڪ ڏينھن جو مفاصلو ٽن ڏينھن کان زياده ۾ طئي ڪري تہ قصر نہ ٿيندو، غرض مفاصلي جو اعتبار آھي. ف۲۷۵ يعني پنھنجي صحابہ ۾. ف۲۷۶ ھن ۾ نماز خوف جي جماعت جو بيان آھي. شان نزول:- جھاد ۾ جڏھن رسول ڪريم صلى الله عليہ وسلم جن کي مشرڪن ڏٺو تہ پاڻ سڀني صحابہ ڪرام سان گڏ ظھر جي نماز جماعت سان ادا فرمائي، تہ انھن کي افسوس ٿيو تہ انھن ان وقت حملو ڇو نہ ڪيو ۽ پاڻ ۾ ھڪٻئي کي چوڻ لڳا تہ ڪھڙو تہ سٺو موقعو ھو. انھن مان ڪن چيو تہ ان کان پوءِ ھڪ ٻي نماز آھي جيڪا مسلمانن کي پنھنجي ماءُ پيءُ کان وڌيڪ پياري آھي، يعني عصر جي نماز، جڏھن مسلمان ان نماز لاءِ گڏ ٿين تہ پوءِ پوريءَ طاقت سان حملو ڪري انھن کي

مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُوْٓا اَسْلِحَتَهُمْ ۣ فَاِذَا سَجَدُوْا فَلْيَكُوْنُوْا مِنْ وَّرَآىِٕكُمْ ۠
هڪ ٽولو توسان گڏ هجي ۽ پنهنجا هٿيار کنيو رهن ٢٧٧ پوءِ جڏهن اهي سجدو ڪري وٺن ٢٧٩ ته هٽي توکان پٺتي ٿي وڃن
وَلْتَاْتِ طَآىِٕفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوْا فَلْيُصَلُّوْا مَعَكَ وَلْيَاْخُذُوْا
٢٨٠ ۽ پوءِ ٻي جماعت اچي جيڪا هن وقت تائين نماز ۾ شريڪ نه هئي ٢٨١ ها ڀي اهي تنهنجا مقتدي ٿين ۽ انهن
حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ ۚ وَدَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَوْ تَغْفُلُوْنَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ
کي گهرجي ته پنهنجي پناهه ۽ هٿيار پاڻ سان کنيو رهن ٢٨٢ ڪافرن جي تمنا آهي ته ڪنهن طرح توهان پنهنجي
وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيْلُوْنَ عَلَيْكُمْ مَّيْلَةً وَّاحِدَةً ۭ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
هٿيارن ۽ سامان کان غافل ٿي وڃو ته هڪ ئي ڀيري توهان تي ننڍي پون ٢٨٣ ۽
اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِّنْ مَّطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَّرْضٰٓى اَنْ تَضَعُوْٓا
توهان تي ڪو حرج نه آهي جيڪڏهن برسات سبب توهان کي ڪا تڪليف ٿئي يا توهان بيمار آهيو
اَسْلِحَتَكُمْ ۚ وَخُذُوْا حِذْرَكُمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابًا
پوءِ پنهنجا هٿيار کولي رکو ۽ پنهنجي پناهه هوشياري سان باقي رکو ٢٨٤ بيشڪ الله، ڪافرن جي لاءِ خواري
مُّهِيْنًا ۝١٠٢ فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيٰمًا وَّقُعُوْدًا وَّ
جو عذاب تيار ڪيو آهي. پوءِ جڏهن توهان نماز ادا ڪري چڪا ته الله کي ياد ڪريو بيٺي ۽ ويٺي
عَلٰي جُنُوْبِكُمْ ۚ فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ ۚ اِنَّ الصَّلٰوةَ
۽ پاسي ڀر ليٽندي ٢٨٥ پوءِ جڏهن مطمئن ٿي وڃو ته دستور موجب نماز قائم رکو، بيشڪ نماز
كَانَتْ عَلَي الْمُؤْمِنِيْنَ كِتٰبًا مَّوْقُوْتًا ۝١٠٣ وَلَا تَهِنُوْا فِي ابْتِغَاۗءِ
مسلمانن تي وقت مقرر ڪيل فرض آهي. ٢٨٦ ۽ ڪافرن جي تلاش ۾ سستي نه ڪريو
الْقَوْمِ ۭ اِنْ تَكُوْنُوْا تَاْلَمُوْنَ فَاِنَّهُمْ يَاْلَمُوْنَ كَمَا تَاْلَمُوْنَ ۚ وَتَرْجُوْنَ
جيڪڏهن توهان کي تڪليف پهچي ٿي ته انهن کي به توهان وانگر تڪليف پهچي ٿي پر توهان الله کان اها اميد
ع ١٥ ١٢ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُوْنَ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ۝١٠٤ اِنَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ
رکو ٿا جيڪا اهي نٿا رکن ۽ الله ڄاڻندڙ حڪمت وارو آهي. ٢٨٧ اي محبوب! بيشڪ اسان تنهنجي طرف
الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَآ اَرٰىكَ اللّٰهُ ۭ وَلَا تَكُنْ
سچو ڪتاب نازل ڪيو، جيئن تون ماڻهن ۾ فيصلو ڪرين ٢٨٨ جيئن الله توکي ڏيکاريو ٢٨٩ ۽ تون دغا

قتل ڪري ڇڏيو. اُن وقت حضرت جبرئيل نازل ٿيو ۽ ان سيّدعالم صلى الله عليه وسلم کي عرض ڪيو ته يا رسول الله! هي خوف جي نماز آهي ۽ الله عزوجل فرمائي ٿو وَاِذَا كُنْتَ فِيْهِمْ آيت.

٢٧٧ يعني حاضرين کي ٻن جماعتن ۾ تقسيم ڪيو وڃي، اُن مان هڪ توهان سان گڏ رهي، توهان اُنهن کي نماز پڙهايو ۽ هڪ جماعت دشمن جي مقابلي ۾ قائم رهي. ٢٧٨ يعني جيڪي ماڻهو دشمن جي مقابلي ۾ هجن ۽ حضرت ابن عباس رضي الله تعالى عنهما کان روايت آهي ته جيڪڏهن جماعت جا نمازي مراد هجن ته اهي ماڻهو اهڙا هٿيار رکن جن سان نماز ۾ خلل نه ٿئي. جيئن تلوار ۽ خنجر وغيره. ڪن مفسرن جو قول آهي ته هٿيار گڏ رکڻ ٻنهي ٽولن لاءِ حڪم آهي ۽ اهو احتياط جي ويجهو آهي. ٢٧٩ يعني ٻئي سجدا ڪري رڪعت پوري ڪري وٺن. ٢٨٠ ته جيئن دشمن جي مقابلي ۾ بيهي سگهي. ٢٨١ ۽ اجا تائين دشمن جي مقابلي ۾ هئي. ٢٨٢ پناهه مان زره وغيره جهڙيون شيون مراد آهن، جن سان دشمن جي حملي کان بچي سگهجي، انهن جو گڏ رکڻ بهرحال واجب آهي، جيئن ته ويجهوئي ارشاد ٿيندو وَخُذُوْا حِذْرَكُمْ ۽ هٿيار گڏ رکڻ مستحب آهي. نماز خوف: جو مختصر طريقو هي آهي ته پهرين جماعت امام سان گڏ هڪ رڪعت پوري ڪري دشمن جي سامهون وڃي ۽ ٻي جماعت، جيڪا دشمن جي سامهون بيٺل هئي اها اچي امام سان گڏ ٻي رڪعت پڙهي، پوءِ صرف امام سلام واري ۽ پهرين جماعت اچي ٻي رڪعت قرأت کان سواءِ پڙهي ۽ سلام وراڻي ۽ دشمن جي مقابلي ۾ هلي وڃي پوءِ ٻي جماعت اچي باقي رهيل رڪعت قرأت سان پوري ڪري سلام وراڻي ڇو ته اهي ماڻهو مسبوق آهن ۽ پهريان لاحق. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه کان سيدعالم صلى الله عليه وسلم جن جو اهڙي طرح نمازِ خوف ادا فرمائڻ روايت ٿيل آهي. حضور جن کان پوءِ به نمازِ خوف صحابه پڙهندا رهيا آهن. خوف جي حالت ۾ دشمن جي مقابلي ۾ اهڙي بندوبست سان نماز ادا ڪرڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته جماعت ڪيتري قدر ضروري آهي.

مسئلا:- سفر جي حالت ۾ جيڪڏهن خوف جي صورت پيش اچي ته ان جو اهو بيان ٿيو. پر جيڪڏهن مقيم کي اهڙي حالت پيش اچي ته اهو چئن رڪعتن وارين نمازن ۾ هر هڪ جماعت کي ٻه ٻه رڪعتون پڙهائي ۽ ٽن رڪعتن واري نماز ۾ پهرين جماعت کي ٻه رڪعتون ۽ ٻي جماعت کي هڪ.

٢٨٣ شان نزول:- نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جڏهن غزوه ذات الرقاع کان فارغ ٿيا ۽ دشمن جي گهڻن ماڻهن کي گرفتار ڪيا ويون ۽ غنيمت جا مال هٿ آيا ۽ ڪو دشمن سامهون نه رهيو ته حضور صلى الله عليه وسلم جن قضاء حاجت جي لاءِ جهنگ ۾ اڪيلا تشريف وٺي ويا ته دشمن جي جماعت مان حويرث بن حارث محاربي اها خبر معلوم ڪري تلوار کڻي لڪندو لڪندو پهاڙ کان لٿو ۽ اوچتو حضور جن وٽ پهتو ۽ تلوار ڪڍي چوڻ لڳو اي محمد! (صلى الله عليه وسلم) هاڻي توهان کي مون کان ڪير بچائيندو؟ حضور جن فرمايو الله تعالىٰ ۽ دعا فرمائي. جڏهن هن ان حضور جن تي تلوار هلائڻ جو ارادو ڪيو ته ڏهن اونڌي مُنهن ڪري پيو ۽ تلوار هٿ مان ڇڏائجي ويس. حضور جن اها تلوار کڻي فرمايو ته هاڻي توکي مون کان ڪير بچائيندو؟ چوڻ لڳو مون کي بچائڻ وارو ڪو به نه آهي. پاڻ فرمايائون اَشْهَدُ اَنْ لَّآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللّٰهِ پڙهه ته تنهنجي تلوار توکي ڏيئي ڇڏيندس. ڪافر اُن کان انڪار ڪيو ۽ چيو ته هي شاهدي ڏيان ٿو ته مان ڪڏهن به توهان سان وڙهندس ۽ پوري حياتي ۾ توهان جي ڪنهن دشمن جي مدد نه ڪندس. پاڻ ان کي تلوار واپس ڏنائون، چوڻ لڳو يا محمد! توهان مون کان گهڻو بهتر آهيو ۽ فرمايائون هائو! اسان لاءِ اهوئي لائق آهي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ هٿيار بچاءُ لاءِ ساڻ رکڻ جو حڪم ڏنو ويو (احمدي). ٢٨٤ ته اُن جو ساڻ رکڻ هميشه ضروري آهي. شان نزول:- ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته عبدالرحمان بن عوف زخمي هو ۽ ان وقت ان لاءِ هٿيار کڻڻ گهڻي تڪليف ۽ بار جو سبب هو. اُن جي حق ۾ هيءَ آيت سگوري نازل ٿي ۽ عذر جي حالت ۾ هٿيار کولي رکڻ جي اجازت ڏني وئي. ٢٨٥ يعني ذڪرالاهيءَ جي هر حال ۾ هميشگي ڪريو ۽ ڪنهن به حال ۾ ان جي ذڪر کان غافل نه رهو. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته الله تعالىٰ هر فرض جي هڪ حد مقرر فرمائي سواءِ ذڪر جي، ان جي ڪا حد نه رکيائين، فرمايائين ذڪر ڪريو اُٿندي، ويهندي، پاسي ڀر ليٽندي، رات هجي يا ڏينهن، خشڪي هجي يا پاڻي، سفر ۾، حضر ۾، شاهوڪاري ۾، فقيري ۾، تندرستي ۾، بيماري ۾، لڪ ۾ ۽ ظاهر ۾. مسئلو:- هن مان نمازن کان پوءِ بغير فرق جي توحيد جي ڪلمي پڙهڻ تي استدلال ڪري سگهجي ٿو، جيئن ته مشائخ جي عادت آهي ۽ صحيح حديثن مان ثابت آهي. مسئلو:- ذڪر ۾ تسبيح، حمد، تهليل، تڪبير، ثناءِ دعا سڀ داخل آهن. ٢٨٦ پوءِ لازم آهي ته ان جي وقتن جي رعايت ڪئي وڃي. ٢٨٧ شان نزول:- اُحد جي جنگ کان جڏهن ابوسفيان ۽ ان جا ساٿي واپس ٿيا ته رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن؛ جيڪي صحابه اُحد ۾ حاضر ٿيا هئا، تن کي مُشرڪن جي پيڇي ڪرڻ جو حڪم فرمايو. صحابه زخمي هئا، اُنهن پنهنجن زخمن جي شڪايت ڪئي. اُن تي هيءَ آيت

لِّلْخَآئِنِيْنَ خَصِيْمًا ﴿١٠٥﴾ وَّ اسْتَغْفِرِ اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا
وارن جي طرفان جهيڙو نه ڪر. ۽ الله کان معافي گهُر بيشڪ الله بخشڻهار مهربان
رَّحِيْمًا ﴿١٠٦﴾ ۚ وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِيْنَ يَخْتَانُوْنَ اَنْفُسَهُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ
آهي. ۽ نه انهن جي طرفان جهڳڙو ڪر جيڪي پاڻ کي خيانت ۾ وجهن ٿا ف٢٩٠ بيشڪ الله کي
لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيْمًا ﴿١٠٧﴾ ۚۙ يَّسْتَخْفُوْنَ مِنَ النَّاسِ
پسند نه آهي ڪو به وڏو دغاباز گنهگار. ماڻهن کان ته لڪن ٿا ف٢٩١ ۽
وَلَا يَسْتَخْفُوْنَ مِنَ اللّٰهِ وَ هُوَ مَعَهُمْ اِذْ يُبَيِّتُوْنَ مَا لَا يَرْضٰى
الله کان نه ٿا لڪن حالانڪ الله انهن وٽ آهي ف٢٩٢ جڏهن دل ۾ اها ڳالهه سوچيندا
مِنَ الْقَوْلِ ؕ وَ كَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُوْنَ مُحِيْطًا ﴿١٠٨﴾ هٰۤاَنْتُمْ
آهن جيڪا الله کي ناپسند آهي ف٢٩٣ ۽ الله انهن جي ڪمن کي گهيري ۾ رکي ٿو. ٻڌو ته توهان جيڪي
هٰۤؤُلَآءِ جٰدَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۫ فَمَنْ يُّجَادِلُ اللّٰهَ
آهيو ف٢٩٤ دنيا جي زندگيءَ ۾ ته انهن جي پاران جهيڙو ڪيو. پر قيامت جي ڏينهن انهن جي
عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَّنْ يَّكُوْنُ عَلَيْهِمْ وَكِيْلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَّعْمَلْ
طرفان الله سان ڪير جهڳڙو ڪندو يا ڪير انهن جو وڪيل ٿيندو. ۽ جيڪو ڪا بُرائي
سُوْٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهٗ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿١١٠﴾
ڪري يا پاڻ تي ظلم ڪري پوءِ الله کان معافي گهري ته الله کي بخشڻهار مهربان لهندو
وَمَنْ يَّكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهٗ عَلٰى نَفْسِهٖ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا
۽ جيڪو گناه ڪري ته ان جي گناه جو وبال سندس جان تي آهي ۽ الله علم ۽ حڪمت وارو
حَكِيْمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَّكْسِبْ خَطِيْٓئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرِيْٓــًٔا فَقَدِ
آهي ف٢٩٥. ۽ ڪو به خطا يا گناه ڪري ف٢٩٦ پوءِ ان کي ڪنهن بي گناه جي مٿي تي ٿڦي ڇڏي ته ضرور
احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَّ اِثْمًا مُّبِيْنًا ﴿١١٢﴾ ع وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهٗ
انهيءَ بهتان ۽ کليل گناه سرتي کنيو. ۽ اي محبوب! جيڪڏهن توتي الله جو فضل ۽ رحمت نه هجي ها
لَهَمَّتْ طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ اَنْ يُّضِلُّوْكَ ؕ وَمَا يُضِلُّوْنَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ
ته ف٢٩٧ انهن مان ڪن ماڻهن اراد ڪيو هو ته توکي ڏوکو ڏين ۽ اهي پنهنجي پاڻ کي ئي ڏوکو ڏين ٿا ف٢٩٨

منزل ١

ڪريمه نازل ٿي.

٢٨٨ شان نزول :- انصار جي قبيلي بني ظفر جي هڪ شخص طعمه بن اُبيرق پنهنجي پاڙيسريءَ قتاده بن نعمان جي زره چورائي ان جي ٻوريءَ ۾ وجهي زيد بن سمين يهوديءَ وٽ لڪائي. جڏهن زره جي تلاش ٿي ۽ طعمه تي شڪ ڪيو ويو ته هو انڪار ڪري ويو ۽ قسم کڻي ويو. اها ٻوري ڦاٽل هئي تنهن ڪري اُن مان اٽو ڪرندو ويو هو. اُن نشان سان ماڻهو اُن يهوديءَ وٽ پهتا ۽ ان وٽ ٻوري لڌي وئي. اُن يهوديءَ چيو ته اها ٻوري مون وٽ طعمه رکي وئي آهي، ۽ يهودين جي هڪ جماعت به اُن جي شاهدي ڏني ۽ طعمه جي قوم بني ظفر هيءُ اراده ڪري ڇڏيو ته يهوديءَ کي چور چوندا سين ۽ ان تي قسم کڻي ويندا سين ته جيئن قوم خوار نه ٿئي ۽ اُنهن جي خواهش هئي ته رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن طعمه کي آزاد ڪري ڇڏين ۽ يهوديءَ کي سزا ڏين. اُنهيءَ ڪري اُنهن حضور جن جي سامهون طعمه جي موافق ۽ يهوديءَ جي خلاف ڪوڙي شاهدي ڏني ۽ ان شاهديءَ تي ڪا جرح ڪا نه ٿي. اُن واقعي جي متعلق هيءَ آيت نازل ٿي (انهيءَ ئي واقعي جي باري ۾ گهڻيون روايتون آيون آهن ۽ انهن جا پاڻ ۾ اختلاف به آهن).

٢٨٩ ۽ علم عطا فرمائي. علم يقينيءَ کي ظهور جي قوت جي ڪري رؤيت سان تعبير فرمايو. حضرت عمر رضي الله عنه کان روايت ٿيل آهي ته هرگز ڪو نه چوي ته جيڪو الله مون کي ڏيکاريو اُن تي مان فيصلو ڪيو ڇو ته الله تعالیٰ اهو خاص منصب پنهنجي نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي عطا فرمايو. سندن راءِ سدائين درست هوندي آهي ڇو ته الله تعالیٰ حقائق ۽ حوادث سندن نظر جي اڳيان ڪري ڇڏيا آهن ۽ ٻين ماڻهن جي راءِ گمان جو مرتبو رکي ٿي.

٢٩٠ معصيت جو ارتڪاب ڪري.

ع ١٦ ٨ ١٣

٢٩١ حيا نه ٿا ڪن.

٢٩٢ انهن جو حال جاڻي ٿو. اُن تي اُنهن جو ڪو راز لڪي نه ٿو سگهي.

٢٩٣ جيئن طعمه جي طرفداريءَ ۾ ڪوڙو قسم ۽ ڪوڙي شاهدي. ٢٩٤ اي قوم طعمه!. ٢٩٥ ڪنهن کي ٻئي جي گناه تي عذاب نه ٿو فرمائي. ٢٩٦ صغيرو يا ڪبيرو. ٢٩٧ توهان کي نبي ۽ معصوم ڪري ۽ رازن تي مطلع فرمائي.

٢٩٨ ڇو ته اُن جو وبال اُنهن تي آهي.

وَمَا يَضُرُّوْنَكَ مِنْ شَيْءٍ ۭ وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ

۽ تنهنجو ڪو نقصان نه ڪندا ف٢٩٩ ۽ الله توتي ڪتاب ف٣٠٠ لاٿو ۽ حڪمت

وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ ۭ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيْمًا ﴿١١٣﴾

۽ توکي سيکاريائين جو ڪجهه تون نه ڄاڻندو هئين ف٣٠١ ۽ الله جو توتي وڏو فضل آهي. ف٣٠٢

لَا خَيْرَ فِيْ كَثِيْرٍ مِّنْ نَّجْوٰىهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوْفٍ

انهن جي اڪثر مشورن ۾ ڪا چڱائي ڪانهي ف٣٠٣ مگر جيڪو حڪم ڏي خيرات يا چڱي ڳالهه

اَوْ اِصْلَاحٍۢ بَيْنَ النَّاسِ ۭ وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاۗءَ مَرْضَاتِ

يا ماڻهن ۾ صلح ڪرڻ جو ۽ جيڪو الله جي رضا حاصل ڪرڻ جي واسطي ايئن ڪري

اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيْهِ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿١١٤﴾ وَمَنْ يُّشَاقِقِ الرَّسُوْلَ مِنْۢ

ان کي عنقريب اسان وڏو ثواب عنايت ڪنداسين. ۽ جيڪو رسول جي خلاف ڪري پوءِ هن

بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيْلِ الْمُؤْمِنِيْنَ نُوَلِّهٖ

کان بعد جو ان تي حق جو رستو کلي چڪو ۽ مسلمانن جي واٽ ڇڏي ٻي واٽ هلي، اسان ان

مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهٖ جَهَنَّمَ ۭ وَسَاۗءَتْ مَصِيْرًا ﴿١١٥﴾ ع اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ

کي سندس حال تي ڇڏي ڏينداسين ۽ ان کي دوزخ ۾ داخل ڪنداسين ۽ اها ڪهڙي بري جاءِ آهي موٽڻ جي ف٣٠٤ بيشڪ الله معاف نه ٿو ڪندو

اَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَمَنْ يُّشْرِكْ

جو سندس شريڪ ٺاهيو وڃي ۽ ان کان گهٽ جنهن کي گهري معاف فرمائي ڇڏيندو آهي ف٣٠٥ ۽ جيڪو الله سان

بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰلًۢا بَعِيْدًا ﴿١١٦﴾ اِنْ يَّدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖٓ

شريڪ ٺاهي اهو پري جي گمراهي ۾ پيو. هي شرڪ وارا الله کان سواءِ نه ٿا پوڄن

اِلَّآ اِنٰثًا ۚ وَاِنْ يَّدْعُوْنَ اِلَّا شَيْطٰنًا مَّرِيْدًا ﴿١١٧﴾ لَّعَنَهُ اللّٰهُ ۘ وَقَالَ

مگر ڪن عورتن کي ف٣٠٦ نه ٿا پوڄن مگر سرڪش شيطان کي. ف٣٠٧ جنهن تي الله لعنت ڪئي ۽ چيو

لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيْبًا مَّفْرُوْضًا ﴿١١٨﴾ وَّلَاُضِلَّنَّهُمْ

ف٣٠٨ ته قسم آهي مان ضرور تنهنجي ٻانهن کان ڪجهه حصو وٺندس ف٣٠٩ قسم آهي مان انهن کي ضرور

وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ

گمراهه ڪندس ۽ ضرور انهن کي سڌون ڏياريندس ف٣١٠ ۽ ضرور کين چوندس ته اهي چوپاين جا ڪن چيرين ف٣١١ ۽ ضرور چوندس

ع ١٧ ٣ ١٤

وقف لازم

ف٢٩٩ جو ته الله تعاليٰ تو تي نبي کي هميشه جي لاءِ معصوم ڪيو آهي.

ف٣٠٠ يعني قرآن ڪريم.

ف٣٠١ دين جا اُمور، شريعت جا احڪام ۽ غيب جا علم.

مسئلو:- هن آيت مان ثابت ٿيو ته الله تعاليٰ پنهنجي حبيب صلي الله عليه وسلم جن کي ساري ڪائنات جا علم عطا فرمايا ۽ ڪتاب ۽ حڪمت جي رازن ۽ حقيقتن کان آگاهه فرمايو.

هيءُ مسئلو قرآن ڪريم جي گهڻين آيتن ۽ گهڻين حديثن مان ثابت آهي.

ف٣٠٢ جو توهان کي انهن نعمتن سان ممتاز ڪيائين.

ف٣٠٣ هيءُ سڀني ماڻهن جي حق ۾ عام آهي.

ف٣٠٤ هيءَ آيت دليل آهي ان جو ته اجماع حجت آهي، اُن جي مخالفت جائز نه آهي، جيئن ڪتاب ۽ سنت جي مخالفت جائز نه آهي (مدارڪ).

ان مان ثابت ٿيو ته مسلمانن جو طريقو ئي سڌو رستو آهي. حديث شريف ۾ وارد ٿيو ته جماعت تي الله تعاليٰ جو هٿ آهي. هڪ ٻي حديث ۾ آهي ته سوادِ اعظم يعني وڏي جماعت جي تابعداري ڪريو. جيڪو مسلمانن جي جماعت کان جدا ٿيو، سو دوزخي آهي.

ان مان واضح آهي ته مذهب اهل سنت وجماعت حق آهي.

ف٣٠٥ حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما جو قول آهي ته هيءَ آيت هڪ ڪمزور اعرابيءَ جي حق ۾ نازل ٿي، جنهن سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي عرض گذاريو. يا نبي الله! مان پوڙهو آهيان، گناهن ۾ ٻڏل آهيان، سواءِ ان جي ته جڏهن کان مان الله کي سڃاتو، ان تي ايمان آندو، ان وقت کان وٺي ڪڏهن به مان ان سان شرڪ نه ڪيو ۽ ان کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي مددگار نه بڻايو ۽ جرأت سان گناهن ۾ مبتلا نه ٿيس ۽ هڪ گهڙي به مان هيءُ گمان نه ڪيو ته الله تعاليٰ کان ڀڄي سگهان ٿو، شرمندو آهيان، توبهه تائب آهيان، مغفرت گهران ٿو، الله سائين وٽ منهنجو ڪهڙو حال هوندو؟

اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي. هيءَ آيت نص صريح آهي ان تي ته شرڪ نه بخشيو ويندو، جيڪڏهن مُشرڪ پنهنجي شرڪ تي مري؛ جو ته اهو ثابت ٿي چڪو آهي ته جيڪو مُشرڪ پنهنجي شرڪ کان توبهه ڪري ۽ ايمان آڻي ته ان جي توبهه ۽ ايمان مقبول آهي.

ف٣٠٦ يعني مؤنث بُتن کي جيئن لات، عزيٰ، منات وغيره اهي سڀ مؤنث آهن. عرب جي هر قبيلي جو بُت هو، جنهن جي اهي پوڄا ڪندا هئا ۽ ان کي قبيلي جي انثيٰ (عورت) چوندا هئا. حضرت عائشه صديقه رضي الله تعاليٰ عنها جي قرأت ۾ اِلَّا اَوْثَانًا ۽ حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما جي قرأت ۾ اِلَّا اُثُنًا آيو آهي، ان مان به ثابت ٿئي ٿو ته اناث مان مراد بُت آهن. هڪ قول هيءُ به آهي ته عرب مُشرڪ پنهنجن باطل معبودن کي خدا جون ڌيئرون چوندا هئا ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته مُشرڪ بُتن کي زيور وغيره پارائي عورتن وانگر سينگاريندا هئا.

ف٣٠٧ جو ته انهيءَ جي اغوا سان بُت پرستي ڪندا آهن. ف٣٠٨ شيطان. ف٣٠٩ اُنهن کي پنهنجو تابعدار بڻائيندس. ف٣١٠ قسم قسم جون، ڪڏهن ڊگهيءَ عمر جون، ته ڪڏهن دُنيا جي لذتن جون، ڪڏهن باطل خواهشن جون، ڪڏهن هڪڙيون ۽ ڪڏهن ٻيون. ف٣١١ اهڙيءَ طرح اُنهن ايئن ڪيو ته اُٺڙي جڏهن پنج ڀيرا ڄڻندي هئي ته اُن کي ڇڏي ڏيندا هئا ۽ ان کان وڌيڪ نفعو حاصل ڪرڻ پنهنجي مٿان حرام ڪري ڇڏيندا هئا ۽ اُن جو کير بُتن لاءِ ڪري ڇڏيندا هئا ۽ اُن کي بحيره (ڪن چيريل) چوندا هئا. شيطان انهن جي دل ۾ اها ڳالهه وجهي ڇڏي هئي ته ايئن ڪرڻ عبادت آهي.

فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ ؕ وَمَنْ يَّتَّخِذِ الشَّيْطٰنَ وَلِيًّا مِّنْ دُوْنِ
انهن کي ته الله جي پيدا ڪيل شين کي مٽائي رکن و٣١٢ ۽ جنهن الله کي ڇڏي شيطان کي دوست
اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِيْنًا ﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ وَ يُمَنِّيْهِمْ ؕ وَمَا
بنايو اهو صريح نقصان ۾ پيو. شيطان انهن سان وعدو ڪري ٿو ۽ سدون ڏياري ٿو و٣١٣ ۽
يَعِدُهُمُ الشَّيْطٰنُ اِلَّا غُرُوْرًا ﴿١٢٠﴾ اُولٰٓئِكَ مَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ۫ وَلَا
شيطان ته سائن فريب جا وعدا ڪندو آهي. و٣١٤ انهن جو ٺڪاڻو دوزخ آهي ۽ ان کان
يَجِدُوْنَ عَنْهَا مَحِيْصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ
ڀڄڻ جي جاءِ نه لهندا. ۽ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا ٺون
سَنُدْخِلُهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ
جلدي اسان انهن کي باغن ۾ نيندا سين جن جي هيٺان نهرون جاري آهن هميشه هميشه انهن ۾
اَبَدًا ؕ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا ؕ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيْلًا ﴿١٢٢﴾ لَيْسَ
رهندا. الله جو وعدو سچو آهي. ۽ الله کان وڌيڪ ڪنهن جي ڳالهه سچي ٿي سگهي ٿي. دارومدار نه
بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَآ اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتٰبِ ؕ مَنْ يَّعْمَلْ سُوْٓءًا يُّجْزَ بِهٖ ۙ وَ
ته توهان جي خيالن تي آهي و٣١٥ نه ڪتاب وارن جي سڌ تي و٣١٦ جيڪو برائي ڪندو و٣١٧ ان جو بدلو ڏنو ويندو ۽
لَا يَجِدْ لَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَّلَا نَصِيْرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ يَّعْمَلْ
الله کان سواءِ نه ڪو حمايتي لهندو نه مددگار و٣١٨ ۽ جيڪو چڱا ڪم
مِنَ الصّٰلِحٰتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُوْنَ
ڪندو، مرد هجي يا عورت پر هجي مسلمان و٣١٩ ته انهن کي جنت ۾ داخل ڪيو
الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُوْنَ نَقِيْرًا ﴿١٢٤﴾ وَمَنْ اَحْسَنُ دِيْنًا مِّمَّنْ اَسْلَمَ
ويندو ۽ انهن کي تر برابر به نقصان نه ڏنو ويندو. ۽ ان کان وڌيڪ ڪنهن جو دين ٿي سگهي ٿو جنهن
وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَّاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا ؕ وَاتَّخَذَ
پنهنجو منهن الله جي آڏو جهڪايو و٣٢٠ ۽ اهو نيڪي وارو آهي ۽ ابراهيم جي دين تي و٣٢١ جيڪو هر باطل کان
اللّٰهُ اِبْرٰهِيْمَ خَلِيْلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ؕ
جدا هو ۽ الله ابراهيم کي پنهنجو گهرو دوست بنايو. و٣٢٢ ۽ الله جو ئي آهي جو ڪجهه آسمانن ۾ آهي ۽ جو ڪجهه زمين ۾

٣١٢ مردن جو عورتن جي شڪل ۾ زنانو لباس پهرڻ، عورتن وانگر ڳالهائڻ ۽ حرڪت ڪرڻ، جسم کي ڦيرائڻ، سُرمون يا سينڌ ورڳا ڙهي رنگ جي پيل دوا) وغيره کل ۾ جذب ڪري نقش و نگار ٺاهڻ، وارن ۾ وار ملائڻ وڏيون وڏيون چوٽيون ناهڻ به ان ۾ داخل آهي.

٣١٣ ۽ دل ۾ قسمين قسمين وسوسا ۽ اميدون وجهي ٿو ته جيئن انسان گمراهيءَ ۾ پوي.

٣١٤ ته جنهن شيءِ جي نفعي ۽ فائدي جي توقع ڏياري ٿو، حقيقت ۾ ان ۾ سخت ٽوٽو ۽ نقصان ٿئي ٿو.

٣١٥ جيڪو توهان سوچي رکيو آهي ته بُت توهان کي نفعو پهچائيندا،

٣١٦ جيئن چون ٿا ته اسان الله جا پٽ ۽ ان جا پيارا آهيون، اسان کي باه چند ڏينهن کان وڌيڪ نه ساڙيندي. يهودين ۽ نصرانين جو اهو خيال به مُشرڪن وانگر باطل آهي.

٣١٧ تو ڙي مُشرڪن مان هجي يا يهودين ۽ نصرانين منجهان.

٣١٨ اهو برو واعدو ڪافرن جي لاءِ آهي.

٣١٩ مسئلو: هن ۾ اشارو آهي ته عمل ايمان ۾ داخل نه آهن.

٣٢٠ يعني اطاعت ۽ اخلاص اختيار ڪريو.

٣٢١ جيڪو ملتِ اسلام جي موافق هجي، حضرت ابراهيم جي شريعت ۽ ملت سيد الانبياء صلى الله عليه وسلم جن جي ملت ۾ داخل آهي ۽ دينِ محمديءَ جون خصوصيتون ان کان علاوه آهن. دينِ محمديءَ جي اتباع ڪرڻ سان ابراهيم عليه السلام جي شريعت ۽ ملت جو اتباع حاصل ٿئي ٿو، ڇو ته عرب، يهودي ۽ نصراني سڀ حضرت ابراهيم عليه السلام سان نسبت ڪرڻ تي فخر ڪندا هئا ۽ سندن شريعت انهن سڀني وٽ مقبول هئي ۽ محمدي شريعت اُن تي حاوي آهي ته انهن سڀني کي دينِ محمديءَ ۾ داخل ٿيڻ ۽ ان کي قبول ڪرڻ لازم آهي.

٣٢٢ خلت پاڪ صاف محبت ۽ غير کان منقطع ٿيڻ کي چوندا آهن. حضرت ابراهيم عليه الصلوٰة والتسليمات انهي وصفن رکندا هئا، اُن ڪري کيس خليل چيو ويو. هڪ قول هيءُ به آهي ته خليل ان محب کي چوندا آهن جنهن سان ڪامل محبت هجي ۽ ان ۾ ڪنهن به قسم جو خلل ۽ نقصان نه هجي، اها معنىٰ به حضرت ابراهيم عليه السلام ۾ لڌي وڃي ٿي.

سڀني نبين سڳورن جا جيڪي ڪمالات آهن، سي سڀ سيّد الانبياء صلى الله عليه وسلم جن کي حاصل آهن. حضور جن الله جا خليل آهن، جيئن بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي ۽ حبيب به، جيئن ترمذي شريف جي حديث ۾ آهي ته مان الله جو حبيب آهيان ۽ مان فخر کان نه ٿو چوان.

وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيْطًا ﴿۱۲۶﴾ وَيَسْتَفْتُوْنَكَ فِي النِّسَآءِ ۭ قُلِ
۽ هر شيءِ الله جي گهيري ۽ قبضي ۾ آهي. ۳۲۳ ۽ توکان عورتن جي باري ۾ فتوىٰ پڇن ٿا ۳۲۴ تون فرما
اللّٰهُ يُفْتِيْكُمْ فِيْهِنَّ ۙ وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتٰبِ فِيْ يَتٰمَى
الله توهان کي ان بابت فتوىٰ ڏئي ٿو ۽ جيڪو توهان تي قرآن ۾ پڙهيو وڃي ٿو يتيم ڇوڪرين جي
النِّسَآءِ الّٰتِيْ لَا تُؤْتُوْنَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُوْنَ اَنْ
باري ۾ جن کي توهان سندن مقرر حق نه ٿا ڏيو ۳۲۵ ۽ انهن کي نڪاح ۾ آڻڻ کان به
تَنْكِحُوْهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِيْنَ مِنَ الْوِلْدَانِ ۙ وَاَنْ تَقُوْمُوْا
مُنهن ڦيريو ٿا ۽ ڪمزور ٻارن ۳۲۶ جي باري ۾ ۽ هي ته يتيمن جي حقن ۾ انصاف
لِلْيَتٰمٰى بِالْقِسْطِ ۭ وَمَا تَفْعَلُوْا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهٖ
ڪان ڪم وٺو ۳۲۷ ۽ توهان جيڪا به ڀلائي ڪريو پوءِ الله کي ان جو علم
عَلِيْمًا ﴿۱۲۷﴾ وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوْزًا اَوْ اِعْرَاضًا
آهي ۽ جيڪڏهن ڪا عورت پنهنجي مڙس جي زيادتي يا بي رغبتي جو ڊپ ڪري ۳۲۸
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ اَنْ يُّصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا ۭ وَالصُّلْحُ خَيْرٌ ۭ
ته انهن تي گناهه نه آهي جو پاڻ ۾ صلح ڪري ڇڏين ۳۲۹ ۽ صلح چڱي ڳالهه آهي ۳۳۰
وَاُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ الشُّحَّ ۭ وَاِنْ تُحْسِنُوْا وَتَتَّقُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ
۽ دليون لالچ جي ڦندي ۾ آهن ۳۳۱ ۽ جيڪڏهن توهان نيڪي ۽ پرهيزگاري ڪيو ۳۳۲ ته الله کي
كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ﴿۱۲۸﴾ وَلَنْ تَسْتَطِيْعُوْٓا اَنْ تَعْدِلُوْا بَيْنَ
توهان جي ڪمن جي خبر آهي. ۳۳۳ ۽ توهان عورتن کي برابر رکي نه سگهندؤ ڪيتري
النِّسَآءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيْلُوْا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوْهَا
ڪيترو به حرص ڪريو ۳۳۴ ايئن به نه ٿئي جو هڪ طرف پورا جهڪي وڃو ٻئي کي لٽڪيل ڇڏي
كَالْمُعَلَّقَةِ ۭ وَاِنْ تُصْلِحُوْا وَتَتَّقُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿۱۲۹﴾
ڏيو ۳۳۵ ۽ جيڪڏهن توهان نيڪي ۽ پرهيزگاري ڪريو ته بيشڪ الله بخشڻهار مهربان آهي.
وَاِنْ يَّتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِّنْ سَعَتِهٖ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا
۽ جيڪڏهن اهي ٻئي ۳۳۶ جدا ٿي وڃن ته الله پنهنجي وسعت سان توهان مان هرهڪ کي بي نياز ڪندو ۳۳۷ ۽ الله وسعت وارو

منزل ۱

۱۸ ع ۱۱ ۱۵ ۳۲۳ ۽ اموان جي علم جي احاطي ۽ قدرت ۾ آهي. احاطه بالعلم هيءُ آهي ته ڪنهن شيءِ جي لاءِ جيترا سبب ٿي سگهن ٿا، انهن مان ڪو به سبب علم کان خارج نه هجي.

۳۲۴ شان نزول:-

جاهليت جي زماني ۾ عرب جا ماڻهو، عورت ۽ ننڍن ٻارن کي ميت جي مال جو وارث قرار نه ڏيندا هئا.

جنهن وقت ميراث واري آيت نازل ٿي ته انهن عرض ڪيو يارسول الله! ڇا عورت ۽ ننڍا ٻار وارث ٿيندا؟ پاڻ تن کي هن آيت سان جواب ڏنو.

حضرت عائشه صديقه رضي الله تعالىٰ عنها فرمايو ته يتيمن جي وارثن جو دستور هي هو ته جيڪڏهن يتيم ڇوڪري مال ۽ جمال واري هوندي هئي ته ان سان ٿوري مهر تي نڪاح ڪري ڇڏيندا هئا، ۽ جيڪڏهن حُسن ۽ مال نه رکندي هئي ته ان کي ڇڏي ڏيندا هئا ۽ جيڪڏهن سهڻي صورت نه رکندي هئي پر مالدار هوندي هئي ته ان سان نڪاح نه ڪندا هئا ۽ ان انديشي سبب ان ٻئي جي نڪاح ۾ به نه ڏيندا هئا ته اهو مال ۾ حصيدار ٿي ويندو. الله تعالىٰ هي آيتون نازل فرمائي انهن کي انهن عادتن کان منع فرمايو.

۳۲۵ ميراث مان.

۳۲۶ يتيم.

۳۲۷ انهن جا پورا حق اُنهن کي ڏيو.

۳۲۸ زيادتي ته هن طرح جو ان کان الڳ رهي، کائڻ پيئڻ جو سامان نه ڏئي يا گهٽائي، يا ماري يا گهٽ وڌ ڳالهائي.

منهن ڦيرائڻ هيءُ ته محبت نه ڪري، ڳالهائڻ ٻولهائڻ ڇڏي ڏئي يا گهٽ ڪري ڇڏي.

۳۲۹ ۽ ان صلح جي لاءِ پنهنجن حقن جو بار گهٽ ڪرڻ تي راضي ٿي وڃن.

۳۳۰ ۽ زيادتي ۽ جدائي ٻنهيءَ کان بهتر آهي.

۳۳۱ هرهڪ پنهنجي راحت ۽ آسائش چاهي ٿو ۽ پنهنجي مٿان ڪجهه تڪليف گوارا ڪري ٻين جي آسائش کي ترجيح نه ٿو ڏئي.

۳۳۲ ۽ مرغوب نه هجڻ جي باوجود پنهنجن موجوده عورتن تي صبر ڪريو ۽ صحبت جي حق جي رعايت سان انهن سان سهڻو سلوڪ ڪريو ۽ انهن کي ايذاء ۽ رنج ڏيڻ ۽ جهيڙي پيدا ڪرڻ وارين ڳالهين کان بچندا رهو ۽ صحبت ۽ معاشرت ۾ نيڪ سلوڪ ڪري هي جاڻندا رهو ته اهي توهان وٽ امانتون آهن.

۳۳۳ اهو توهان کي توهان جي عملن جي جزا ڏيندو. ۳۳۴ يعني جيڪڏهن گهر واريون گهڻيون هجن ته پوءِ هي توهان جي وس ۾ نه آهي ته توهان اُنهن کي هر امر ۾ برابر رکو ۽ ڪنهن امر ۾ ڪنهن کي ڪنهن تي ترجيح نه ڏيڻ ڏيو، نه ميل و صحبت ۾، نه خواهش و رغبت ۾، نه عيش و آرام ۾، نه نظر و توجهه ۾، توهان ڪوشش ڪري هي ته ڪري نه ٿا سگهو ليڪن جيڪڏهن ايترو توهان جي وس ۾ نه آهي ۽ هن سبب جي ڪري تن سڀني پابندين جو بار توهان تي نه رکيو ويو ۽ محبت قلبي ۽ ميل طبعي، جيڪو توهان جي اختيار ۾ نه آهي، ان ۾ برابري ڪرڻ جو توهان کي حڪم نه ڏنو ويو.

۳۳۵ بلڪ هيءُ ضروري آهي ته جيستائين توهان کي قدرت ۽ اختيار آهي اوستائين هڪجهڙو ورتاءُ ڪريو. محبت اختيار واري شيءِ نه آهي، پر ڳالهه ٻولهه، حُسنِ اخلاق، کائڻ پيئڻ، سانڍڻ رکڻ وغيره جهڙن امرن ۾ برابري ڪرڻ اختيار ۾ آهي، تن امرن ۾ سڀني سان هڪجهڙو سلوڪ ڪرڻ لازم ۽ ضروري آهي.

۳۳۶ زال ۽ مڙس، هڪٻئي سان صلح نه ڪن ۽ جدائي کي ئي بهتر سمجهن ۽ خلع سان جُدائي ٿي وڃي، يا مرد عورت کي سندس مهر ۽ عدت جو خرچ ادا ڪري طلاق ڏئي. يا اهڙيءَ طرح اُهي.

۳۳۷ ۽ هرهڪ کي پلوان صاف عطا فرمائيندو.

حَكِيْمًا ﴿١٣٠﴾ وَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ؕ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا
حڪمت وارو آهي. ۽ الله جو ئي آهي جوڪجھ آسمانن ۾ آهي ۽ جوڪجھ زمين ۾ ۽. بيشڪ اسان تاڪيد فرمائي
الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ اِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ ؕ وَ اِنْ
ڇڏي آهي انهن کي جن کي توهان کان اڳ ۾ ڪتاب ڏنا ويا ۽ توهان کي به، ته الله کان ڊڄو ف۳۳۸ ۽ جيڪڏهن
تَكْفُرُوْا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ
ڪفر ڪيو ۽ بيشڪ الله جي واسطي آهي جوڪجھ آسمانن ۾ آهي ۽ جوڪجھ زمين ۾ ف۳۳۹ ۽ الله بي نياز
غَنِيًّا حَمِيْدًا ﴿١٣١﴾ وَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ؕ وَكَفٰى
آهي سڀني خوبين ۾ ساراهيل. ف۳۴۰ ۽ آسمان ۽ زمين ۾ موجود هر شيءِ الله جي آهي ۽ الله ڪافي
بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿١٣٢﴾ اِنْ يَّشَاْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَاْتِ بِاٰخَرِيْنَ ؕ
آهي ڪارساز. اي انسانو! جيڪڏهن اهو چاهي ته توهان کي ختم ڪري ف۳۴۱ ۽ ٻين کي آڻي
وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيْرًا ﴿١٣٣﴾ مَنْ كَانَ يُرِيْدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا
۽ الله کي ان جي قدرت آهي. جيڪو دنيا جو انعام گهري
١٩ ع ٨/١٦ فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيْعًا بَصِيْرًا ﴿١٣٤﴾ ع
پوءِ الله وٽ دنيا ۽ آخرت ٻنهي جو انعام آهي ف۳۴۲ ۽ الله ئي ٻڌندڙ ڏسندڙ آهي
يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُوْنُوْا قَوّٰمِيْنَ بِالْقِسْطِ شُهَدَآءَ لِلّٰهِ
اي ايمان وارؤ انصاف تي خوب قائم ٿي وڃو الله جي واسطي شاهدي ڏيندي
وَلَوْ عَلٰۤى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِيْنَ ۚ اِنْ يَّكُنْ غَنِيًّا
ڪڻي ان ۾ توهان جو نقصان هجي يا ماءُ پيءُ يا مائٽن جو جنهن تي شاهدي ڏيو سو دولتمند
اَوْ فَقِيْرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا ۫ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰۤى اَنْ تَعْدِلُوْا ۚ
هجي يا مسڪين ف۳۴۳ بهرحال الله کي ان ٻنهي سڀ کان وڌيڪ اختيار آهي تنهن ڪري سڌن پنهنجن نفس جو حق کان جدا
وَاِنْ تَلْوٗۤا اَوْ تُعْرِضُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ﴿١٣٥﴾
ٿيو ۽ جيڪڏهن توهان هير ڦير ڪيو ف۳۴۴ يا منهن موڙيو ف۳۴۵ ته الله کي توهان جي ڪمن جي خبر آهي.
يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَالْكِتٰبِ الَّذِىْ
اي ايمان وارؤ پڪو يقين قائم رکو الله ۽ سندس رسول تي ۽ ان ڪتاب تي جيڪو پنهنجي

۳۳۸ ان جي فرمانبرداري ڪريو ۽ اُن جي حڪم جي خلاف ڪم نه ڪريو، توحيد ۽ شريعت تي قائم رهو.

هن آيت مان معلوم ٿيو ته تقويٰ ۽ پرهيزگاريءَ جو حڪم پراڻو آهي، تنهن جو سمورين اُمتن کي تاڪيد ٿيندو رهيو آهي.

۳۳۹ سارو جهان ان جي فرمانبردارن سان ڀريل آهي، توهان جي ڪفر سان اُن جو ڪهڙو نقصان.

۳۴۰ سموري خلق ۽ اُنهن جي عبادت کان.

۳۴۱ معدوم ڪري ڇڏي.

۳۴۲ معنيٰ هيءَ آهي ته جنهن کي پنهنجي عمل سان دنيا مقصود هجي ۽ ان جي مراد ايتري ئي هجي جيڪا الله ان کي ڏيئي ڇڏي ته، سو آخرت جي ثواب کان محروم رهي ٿو، ۽ جنهن الله جي رضا ۽ آخرت جي ثواب لاءِ عمل ڪيو ته، الله تعاليٰ دنيا ۽ آخرت ۾ ثواب ڏيڻ وارو آهي. جيڪو شخص الله کان فقط دنيا جو طالب هجي، سو نادان، خسيس ۽ گهٽ همت آهي.

۳۴۳ ڪنهن جي رعايت ۽ طرفداريءَ ۾ انصاف کان نه هٽو ۽ ڪا قرابت ۽ رشتو حق چوڻ ۾ خلل وجهندڙ نه ٿي وڃي.

۳۴۴ حق بيان ڪرڻ ۾ ۽ جيئن جڳائي، نه چئو.

۳۴۵ شاهديءَ جي ادا ڪان.

۳۴۶ جهڙا عمل هوندا تهڙو بدلو ڏيندو.

۳۴۷ يعني ايمان تي ثابت رهو. هيءَ معنيٰ ان صورت ۾ آهي ته يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا جو خطاب مسلمانن کي هجي ۽ جيڪڏهن خطاب يهودين ۽ نصرانين کي هجي ته پوءِ معنيٰ هيءَ آهي ته اي ڪن ڪتابن ۽ ڪن رسولن تي ايمان آڻڻ وارؤ! توهان کي هيءُ حڪم آهي؛ ۽ جيڪڏهن خطاب منافقن کي هجي ته پوءِ معنيٰ هيءَ آهي ته اي ايمان جي ظاهري دعواي ڪرڻ وارؤ! اخلاص سان ايمان آڻيو. هتي رسول مان سيد الانبياء صلی الله عليه وسلم جن ۽ ڪتاب مان قرآن ڪريم مراد آهي.

شان نزول:- حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما فرمايو ته هيءَ آيت عبد الله بن سلام ۽ اسد ۽ اُسيد ۽ ثعلبه بن قيس، سلام، سلمه ۽ يامين جي حق ۾ نازل ٿي. هي ماڻهو مؤمن اهل ڪتاب مان هئا. رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيا ۽ عرض ڪيائون ته اسان توهان تي ۽ توهان جي ڪتاب تي ۽ حضرت موسیٰ ۽ توريت ۽ حضرت عزير تي ايمان آڻيون ٿا، باقي ڪتابن ۽ رسولن تي ايمان نه آڻيندا اسون. حضور صلی الله عليه وسلم جن انهن کي فرمايو ته توهان الله ۽ ان جي رسول محمّد مصطفیٰ (صلی الله عليه وسلم) تي ۽ قرآن تي ۽ ان کان اڳين سمورن ڪتابن تي ايمان آڻيو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي.

نَزَّلَ عَلٰى رَسُوْلِهٖ وَالْكِتٰبِ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ؕ وَمَنْ
هن رسول تي لاٿائين ۽ ان ڪتاب تي جيڪو اڳ ۾ نازل ڪيائين ٣٤٨ ۽ جيڪو
يَّكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ
نه مڃي الله ۽ سندس ملائڪن ۽ ڪتابن ۽ رسولن ۽ قيامت کي ٣٤٩ ته ضرور
ضَلٰلًا ۢ بَعِيْدًا ﴿١٣٦﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ثُمَّ كَفَرُوْا ثُمَّ اٰمَنُوْا ثُمَّ كَفَرُوْا ثُمَّ
اهو پراهين گمراهي ۾ پيو. بيشڪ جن ايمان آندو پوءِ ڪافر ٿيا ۽ وري ايمان
ازْدَادُوْا كُفْرًا لَّمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيْلًا ﴿١٣٧﴾ؕ
آندائون وري ڪافر ٿيا، پوءِ ويترڪفر ۾ وڌي ويا ٣٥٠ الله هرگز نه ته انهن کي بخشيندو ٣٥١
بَشِّرِ الْمُنٰفِقِيْنَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ﴿١٣٨﴾ الَّذِيْنَ يَتَّخِذُوْنَ
۽ نه انهن کي واٽ ڏيکاريندو. منافقن کي خوشخبري ڏي ته انهن لاءِ دردناڪ عذاب
الْكٰفِرِيْنَ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِيْنَ ؕ اَيَبْتَغُوْنَ عِنْدَهُمُ
آهي . جيڪي مسلمانن کي ڇڏي ڪافرن کي دوست بنائن ٿا ٣٥٢ ڇا
الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيْعًا ﴿١٣٩﴾ؕ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتٰبِ
انهن وٽ عزت ڳولن ٿا، عزت ته سموري الله جي واسطي آهي. ٣٥٣ ۽ بيشڪ الله
اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيٰتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوْا
توهان تي ڪتاب ٣٥٤ ۾ نازل ڪري چڪو ته جڏهن توهان ٻڌو ته الله جي آيتن جو انڪار ڪيو وڃي ٿو ۽ انهن جي ٺٺوليون ڪيون
مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوْضُوْا فِيْ حَدِيْثٍ غَيْرِهٖٓ ۖ اِنَّكُمْ اِذًا مِّثْلُهُمْ ؕ اِنَّ
وڃن ٿيون ته انهن ماڻهن سان نه ويهو ايستائين جو اهي ڪنهن ٻي ڳالهه ۾ مشغول نه ٿين ٣٥٥
اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنٰفِقِيْنَ وَالْكٰفِرِيْنَ فِيْ جَهَنَّمَ جَمِيْعًا ﴿١٤٠﴾ لا الَّذِيْنَ
نه ته توهان به انهن جهڙا آهيو ٣٥٦ بيشڪ الله منافقن ۽ ڪافرن سمورن کي جهنم ۾ گڏ ڪندو
يَتَرَبَّصُوْنَ بِكُمْ ۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِّنَ اللّٰهِ قَالُوْٓا اَلَمْ نَكُنْ
جيڪي توهان جي حال کي تڪي رهيا آهن پوءِ جيڪڏهن الله جي طرفان توهان کي فتح ملي ته چوندا آهن
مَّعَكُمْ ۖ وَاِنْ كَانَ لِلْكٰفِرِيْنَ نَصِيْبٌ ۙ قَالُوْٓا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ
ته ڇا اسان توهان سان گڏ نه هئاسين ٣٥٧ ۽ جيڪڏهن ڪافرن کي حصو ملي ته چون ته ڇا اسان کي توهان تي

منزل ١

٣٤٨ يعني قرآن پاڪ تي ۽ انهن سمورن ڪتابن تي ايمان آڻيو، جيڪي الله تعالىٰ قرآن کان اڳ پنهنجن نبين سڳورن تي نازل فرمايا.

٣٤٩ يعني انهن مان ڪنهن هڪ جو انڪار ڪري ته هڪ رسول ۽ هڪ ڪتاب جو انڪار به سڀني جو انڪار آهي.

٣٥٠ شان نزول:. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته هيءَ آيت يهودين جي حق ۾ نازل ٿي، جن حضرت موسىٰ عليه السلام تي ايمان آندو، پوءِ گابي جي پوڄا ڪري ڪافر ٿيا، وري ان کان پوءِ ايمان آندائون، وري حضرت عيسىٰ عليه السلام ۽ انجيل جو انڪار ڪري ڪافر ٿيا. وري سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جو ۽ قرآن جو انڪار ڪري ڪفر ۾ وڌيا.

هڪ قول هيءَ آهي ته هيءَ آيت منافقن جي حق ۾ نازل ٿي جو انهن ايمان آندو، پوءِ ڪافر ٿي ويا، پوءِ وري ايمان آندائون. يعني انهن پنهنجي ايمان جو اظهار ڪيو ته جيئن انهن تي مؤمنن جا حڪم جاري ٿين، وري ڪفر ۾ وڌيا ۽ انهن جو موت ڪفر تي ٿيو.

٣٥١ جيستائين ڪفر تي رهن ۽ ڪفر تي مرن، ڇو ته ڪفر بخشيو نه ٿو وڃي مگر جڏهن ڪافر توبه ڪري ۽ ايمان آڻي. جيئن ته فرمايائين
قُلْ لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ يَّنْتَهُوْا يُغْفَرْ لَهُمْ مَّا قَدْ سَلَفَ .

٣٥٢ اهو منافقن جو حال آهي، جن جو خيال هو ته اسلام غالب نه ٿيندو ۽ ان ڪري اهي ڪافرن کي قوت ۽ شوڪت وارو سمجهي انهن سان دوستي رکندا هئا ۽ انهن سان ملڻ ۾ عزت جا ٽڪندا هئا.

باوجود ان جي جو ڪافرن سان دوستي منع ٿيل ۽ انهن جي ملڻ سان عزت جي طلب باطل.

٣٥٣ ۽ ان جي لاءِ، جنهن کي اهو عزت ڏئي، جيئن ته نبي سڳورا ۽ مؤمن بانها.

٣٥٤ يعني قرآن پاڪ .

٣٥٥ ڪافرن سان گڏ ويهڻ ۽ انهن جي مجلسن ۾ شرڪت ڪرڻ ايئن ئي بين ۽ دين ۽ گمراهن جي مجلسن ۾ شرڪت ۽ انهن سان دوستي ۽ صحبت جي منع فرمائي وئي.

٣٥٦ هن مان ثابت ٿيو ته ڪفر سان راضي ٿيڻ وارو به ڪافر آهي.

٣٥٧ هن مان انهن جي مراد غنيمت ۾ شرڪت ڪرڻ ۽ حصو گهرڻ آهي.

٣٥٨ جو اسان توهان کي قتل ڪريون ها، گرفتار ڪريون ها مگر اسان اهو ڪجهه نه ڪيو.

وَنَمْنَعْكُمْ مِّنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ۭ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ وَ
قدرت نہ هئي٣٥٨ ۽ اسان توهان کي مسلمانن کان بچايو٣٥٩ پوءِ الله توهان سمورن ۾ ٣٦٠ قيامت
لَنْ يَّجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكٰفِرِيْنَ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ سَبِيْلًا ﴿١٤١﴾ اِنَّ
جي ڏينهن فيصلو ڪندو٣٦١ ۽ الله ڪافرن کي مسلمانن تي ڪا واٽ نه ڏيندو.٣٦٢
الْمُنٰفِقِيْنَ يُخٰدِعُوْنَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ ۚ وَاِذَا قَامُوْٓا اِلَى
بيشڪ منافق ماڻهو پنهنجي گمان ۾ الله کي فريب ڏيڻ چاهن ٿا٣٦٣ ۽ اهوئي کين غافل ڪري ماريندو ۽ جڏهن
الصَّلٰوةِ قَامُوْا كُسَالٰى ۙ يُرَاۗءُوْنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُوْنَ اللّٰهَ
نماز تي اٿندا آهن٣٦٤ ته پيگل دل سان ٿا٣٦٥ ماڻهن کي ڏيکاريندا آهن ۽ الله کي ياد نه ڪندا آهن
اِلَّا قَلِيْلًا ﴿١٤٢﴾ مُّذَبْذَبِيْنَ بَيْنَ ذٰلِكَ ڰ لَآ اِلٰى هٰٓؤُلَاۗءِ وَلَآ اِلٰى هٰٓؤُلَاۗءِ
مگر ٿورو٣٦٦ وچ ۾ لڏي رهيا آهن٣٦٧ نه هن طرف نه
وَمَنْ يُّضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهٗ سَبِيْلًا ﴿١٤٣﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا
هن طرف٣٦٨ ۽ جنهن کي الله گمراه ڪري ته ان جي واسطي ڪا واٽ نه لهندين. اي ايمان
لَا تَتَّخِذُوا الْكٰفِرِيْنَ اَوْلِيَاۗءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِيْنَ ۭ اَتُرِيْدُوْنَ
وارؤ ڪافرن کي دوست نه بنايو مسلمانن کان سواءِ٣٦٩
اَنْ تَجْعَلُوْا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطٰنًا مُّبِيْنًا ﴿١٤٤﴾ اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ
ڇا توهان گهرو ٿا ته پاڻ تي الله جي واسطي صريح حجت قائم ڪريو٣٧٠ بيشڪ منافق
الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ ۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيْرًا ﴿١٤٥﴾ اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا وَ
دوزخ جي سڀ کان هيٺين طبقي ۾ آهن٣٧١ ۽ تون هرگز انهن جو مددگار نه لهندين. مگر اهي جن
اَصْلَحُوْا وَاعْتَصَمُوْا بِاللّٰهِ وَاَخْلَصُوْا دِيْنَهُمْ لِلّٰهِ فَاُولٰۗىِٕكَ مَعَ
توبه ڪئي٣٧٢ ۽ پاڻ سڌاريائون ۽ الله جي رسي مضبوطيءَ سان پڪڙيائون ۽ پنهنجو دين خالص الله جي واسطي ڪيائون
الْمُؤْمِنِيْنَ ۭ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ اَجْرًا عَظِيْمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ
پوءِ اهي مسلمانن سان گڏ آهن٣٧٣ ۽ عنقريب الله مسلمانن کي وڏو ثواب ڏيندو. ۽ الله
اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيْمًا ﴿١٤٧﴾
توهان کي عذاب ڏيئي ڇا ڪندو جيڪڏهن توهان حق مڃيو ۽ ايمان آڻيو ۽ الله آهي صلو ڏيندڙ ۽ ڄاڻندڙ.

٣٥٩ ۽ انهن کي قسم قسم جي حيلن سان روڪيو ۽ انهن جي رازن تي توهان کي آگاهه ڪيو، تنهن ڪري پوءِ هاڻي اسان جي ان سلوڪ جو قدر ڪريو ۽ حصو ڏيو. (اهو منافقن جو حال آهي).

ع ٢٠ / ١٧

٣٦٠ اي ايمان وارؤ ۽ منافقؤ!

٣٦١ ته مؤمنن کي جنت عطا فرمائيندو ۽ منافقن کي جهنم ۾ داخل ڪندو.

٣٦٢ يعني ڪافر نه مسلمانن کي مٽائي سگهندا، نه حجت ۾ غالب اچي سگهندا.

عالمن هن آيت مان چند مسئلا ڪڍيا آهن.

١. ڪافر، مسلمان جو وارث نه آهي.

٢. ڪافر، مسلمان جي مال تي استيلا حاصل ڪري مالڪ نه ٿي سگهي.

٣. ڪافر کي مسلمان غلام جي خريد ڪرڻ جي طاقت نه آهي.

٤. ذميءَ جي عيوض مسلمان کي قتل نه ڪيو ويندو.

(جمل)

٣٦٣ ڇو ته حقيقت ۾ ته الله کي فريب ڏيڻ ممڪن نه آهي.

٣٦٤ مؤمنن سان گڏ.

٣٦٥ ڇو ته ايمان ته آهي ئي نه، جنهن سان طاعت جو ذوق ۽ عبادت جو لطف حاصل ٿئي، صرف رياڪاري آهي. تنهنڪري منافق کي نماز بار معلوم ٿيندي آهي.

٣٦٦ هن طرح ته مسلمانن وٽ هُئا ته نماز پڙهيائون ۽ جدا ٿيا ته نه ادا ڪيائون.

٣٦٧ ڪفر ۽ ايمان جي.

٣٦٨ نه خالص مؤمن، نه ڇٽا ڪافر. ٣٦٩ هن آيت ۾ مسلمانن کي ٻڌايو ويو ته ڪافرن کي دوست بڻائڻ منافقن جي عادت آهي، توهان ان کان بچو. ٣٧٠ پنهنجي نفاق جي ۽ جهنم جا حقدار ٿي وڃو.

٣٧١ منافق جو عذاب ڪافر کان به زياده آهي، ڇو ته اهو دنيا ۾ اسلام جو اظهار ڪري مجاهدن جي هٿن کان بچيل رهيو آهي ۽ ڪفر جي باوجود مسلمانن کي مغالطو ڏيڻ ۽ اسلام سان ٺٺولي ڪرڻ ان جو شيوو رهيو آهي.

٣٧٢ نفاق کان.

٣٧٣ ٻنهي جهانن ۾.